

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KALÁSZ MÁRTON versei 961
SOMLYÓ GYÖRGY: Párizsi kettős (regény, V.) 963
MÁNDY IVÁN: Nyári délután (elbeszélés) 973
CSAPLÁR VILMOS: Azon a nyáron (elbeszélés, II.) 975
HATÁR GYÖZŐ versei 990
CSÜRÖS MIKLÓS: Az árnyalatok költője (*A hatvan éves Lator Lászlóról*) 993
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 997

*

- BEKE LÁSZLÓ-PETERNÁK MIKLÓS: Beszélgetés
Erdély Miklós írásairól 999
ERDÉLY MIKLÓS hagyatékából 1004

*

- LACKÓ MIKLÓS: Fülep Lajos levelei Tolnay Károlyhoz 1012
VITÁNYI IVÁN: Mérték és számadás (*Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra*) 1025
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 1029
SZEPESI ATTILA verse 1037
CSUHAI ISTVÁN: A szeretet apológiája (*Határ Győző: Éjszaka minden megnő*) 1038
KABDEBÓ LÓRÁNT: Köpönyeg-sors (*Határ Győző Julianosz-regénye*) 1041
DOBOSS GYULA: Mintha valahonnan... (*Mándy Iván prózájáról*) 1047
MARNÓ JÁNOS: Pásztordalok ködben, éjjeli fagyban (*Kalász Márton: Ki olvas éjszaka verset?*) 1053

1987

NOVEMBER

KÉPEK

ERDÉLY MIKLÓS: Fércmű (1979) 989, Szétmásolt rajz (az 1986-os kiállítás meghívója) 992, Szétmásolt rajz (1979) 1028, Rajz (1970-es évek vége) 1036, Indigórajz (1970-es évek vége) 1052, Indigórajz (1970-es évek vége) 1056

Berényi Zsuzsa és Makky György fotói

JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: dr. Jádi János

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 – közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik: havonként.

87-4180 Pécsi Szikra Nyomda – Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MŰVÉSZETEK HÁZA. Szeptember közepén a Széchenyi téri „Elefántos házban” megkezdte működését Pécs legújabb kulturális intézménye, a Művészetek Háza. Az ünnepélyes megnyitóra november 29-én került sor. Az épületben többek között helyet kaptak a művészeti szövetségek baranyai szervezetei; nagytermében, helyiségeiben lehetőség lesz különböző kulturális rendezvények, kiállítások, irodalmi találkozók, könyvbemutatók és szerzői estek megrendezésére.

*

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatának legújabb darabja *Hamvas Béla* Szellem és egzisztencia című kötete. A válogatás Hamvas Bélának azokat az írásait tartalmazza, amelyek 1938 és 1947 között a második világháború körüli évek két jelentős pécsi folyóiratában, a *Pannoniában* és a *Sorsunkban* jelentek meg. A kötetet *Kemény Katalin* tanulmánya zárja. A könyv sajtóbemutatóját november 12-én Budapesten, a Fókusz Könyvárúháza különtermében tartják.

*

ÚJABB KIADVÁNYOK. *Aki hallja, aki nem hallja* címmel *Orsós Jakab* elbeszéléskötete jelent meg a Zala Megyei Könyvtár kiadásában, *Nádas Péter* előszavával. – Tatabányán, az Új Forrás Füzetek harmadik köteteként látott napvilágot *A kultúra ökológiája* című tanulmánygyűjtemény, *Cs. Varga István* szerkesztésében. – A Művelődéskutató Intézet gondozásában jelent meg *Kamarás István* művelődésszociológiai tanulmánya, *Hetedikek* címmel.

*

ILLYÉS GYULA SZÜLETÉSÉNEK 85. ÉVFORDULÓJA alkalmából október 24–25-én ünnepi megemlékezést tartanak Dombóvárott, a Városi Művelődési Központ és Könyvtárban. A Dombóvári Galériában *Molnár Edit* Ilyés Gyuláról készített fotóinak kiállítása nyílik meg; irodalmi tanácskozást is rendeznek *Ilyés Gyula és a mai magyar irodalom* címmel. Vitaindító előadást *Czine Mihály* tart. A kétnapos rendezvénysorozathoz kapcsolódik a *Dombóvári kalendárium* megjelenése is.

A kiadványt *Balipap Ferenc* szerkesztette, s a kötetben bőséges teret szentelnek Ilyés Gyula emlékének.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Művészetek Házában szeptember 28-án nyílt és december végéig látható *Gyarmathy Tihamér* kiállítása azokból a festményeiből, amelyeket néhány évvel ezelőtt a Janus Pannonius Múzeumnak adományozott. – Pécssett, a Kossuth Lajos utcai Ferenczy-teremben október 8. és 17. között *Reményi Katalin* ötvösművész ékszerait mutatták be. – A Pécsi Galériában október 2-től 25-ig volt látható *Bocz Gyula* szobrászművész kiállítása. – A székesfehérvári István Király Múzeum Csók István képtárában október 24. és december 31. között tekinthető meg *A régi és új avantgárd 1967–1975* című kiállítás. Ugyancsak az István Király Múzeumban látható a *Nemzetközi művészkiállítás*, október 18-tól december 6-ig. Ennek keretében, október 30-án rendezik meg az Örley István Baráti Kör irodalmi estjét, amelyen *Földényi F. László*, *Györe Balázs*, *Kukorelly Endre*, *Rácz Péter* és *Tábor Ádám* olvas fel műveiből.

*

JÓÉRZÉSFOK címmel az Új Hölgyfutár-revű harmadik felolvasóestjét rendezték október 21-én Budapesten a Pesti Vigadó kamaratermében. Az élő folyóirat-számot *Garaczi László*, *Szilágyi Akos* és *Székelyi Endre* szerkesztette.

*

FIATAL PÉCSI MŰVÉSZEK mutatkoznak be november 23-án 17 órakor a Művészetek Házában. *Bagossy László*, *Erős Zsuzsa*, *Kaszás Máté* és *Szilágyi Eszter Anna* írásai hangzanak el. Közreműködik a Pécsi Vonósnégyes: *Rozgonyi Klára*, *Tamás Eszter*, *Pálma Ilona* és *Gácsik Veronika*, valamint *Jónás Judit* és *Görög László* színművészek. Az estet *Csuhi István* vezeti be.

*

SZEPTEMBERI SZÁMUNK „A '84-es kijárat” című összeállításából a szerkesztőségen kívül álló okokból kimaradt *Garaczi László* verse. A verset következő számaink egyikében közöljük.

KALASZ MÁRTON

Minden sejtés

*készen bújnak bennünk a tervek
minden sejtés suta jövő
az anyag most hiába tiszteletlen
az érzék hiába költekező*

*fordít-e rajtunk a névtelen sértés
a sebezhetőség pillanata
ki is egészít – homályból vadássz ránk
jó kézben érzett fejünknek a nap*

Megmérgeződve

*megmérgeződve sok reménytelennel
kívánság piszkítani testemet
„a szellem meglop” – tapintatosan törődtek
végül mélyhűtőbe tetemedett*

*szervezettel – „addig megleszel itt, amíg
nem jönnek érted”; csak muszáj volt
világ, közben fönntartás nélkül törekedni
föltámadni – hány tepsid hűl ideiglenesen*

Bukás

*nem orzás az sem –
fölrémült benne egy teljes kívánság
fölrémül; lélek, ha így rémülünk –
s az anglyalt lent, nézd, nyíltan szárnyai beássák*

*mossuk a dágvány levegőt
ne lépnék benne ma fönt se sírunkat
várva már a széle előtt
néztük-e: néznek, ők hulltak; ragadták véggé tört kezünket*

Rossz ingerünk

*rossz ingerünk épp e csattogtatásban –
mégis: megállás nélkül mutogatva magamat
érzéki maradjon, tördösve nyelvem
én szinte kelepcén firtatva nyelvemet*

*föllépve, hideg szárnyak, tisztulatlan
s ma csak jég-kásán fürdőztünk – a lábam
lelkem; alvásba menteni tapasztaltan testes fejem
zsibbadtan gyújtva – pittyenés, igen*

Kifogyva némán

*végben a kezdetnél ártatlanabb
kifogyva némán – nem üritkezés
hajnalban írtam, világnál öregszem
bárhogyan, falná emberem az ész*

*tettető harmad, hitványa férges sejt
vennék le benned már inaimat
járj, téli frissesség, vált üde émelyt
nyüvek élő nyála, vélt nyelven elfakad*

Párizsi kettős

3

„ENNYIVEL TARTOZTAM NEKED”,

mondta Eszter a Bois de Boulogne-ban, mikor szótlánul és léttelenül hátradőltek a kocsiban. Amelyet mintha egyszerre elárasztott volna a liget ezer növényéből áradó meghatározhatatlan, elemeire bonthatalanul kavargó tavasz-illat és a mögötte megbúvó, szinte beleburkolózó mindenfajta, bűvöletes és mocskos, forró és fagyos, olcsó, drága vagy ingyen szerelem éppoly szétválaszthatatlan, egyetemes surrogása. Tóduló szagok és elfojtott neszek töltötték be a kocsit.

Bár alig voltál öntudatodnál, külön örömteli meglepetéssel nyugtáztad, hogy Eszter nem felejtette el az oly régen (elképesztőnek érezted, *milyen* régen! bár csak alig néhány éve! – de akkor még az idő minden kis egysége végtelen számú egységet tartogatott számotokra, akár a két egész szám között szorongó és táguló végtelen törtetket; az ifjúság a plusz-mínusz végtelen tartomány) – szóval, hogy nem felejtette még el a Szalay cukrászdában tanúsított nagylelkű gesztusodat, a *post festa* ajándékozott kékköves gyűrűt. És igazán királyian, pontosabban, királynőien viszonozta. Csaknem szó szerint megismételve akkori kísérő mondatodat. Amely most még más, őáltala nem sejtethetett ponton is elevenedre tapintott. Hiszen éppen ezt érezted, egyre nyomasztóbb erővel: hogy annyi mindennel „tartozik neked” az élet. És te magad még annál is többel tartozol az életednek – az életedért: az életeddel. Az *igazival. La vraie vie.* Istenített Rimbaud-dnak – akiről első *mémoire*-odat készültél írni Souriau professzor úrnál – ezzel az egyetlen jelzett szóval sikerült megragadnia azt, ami *mindig másutt van.* De amit, hitted, most már semmi se gátolhat meg abban, hogy *itt* legyen. Hogy végre *legyen.* Hiszen a te *igazi* életed csak most kezdődik. És csak rajtad áll, hogy beteljesedjék. Most már nem reteszeli el előled a tudás kapuját (kevésbé fellengzősen szólva, az egyetemét, amely azonban oly elvont magasságokba szökkent, mihelyt kiderült, hogy elérhetetlenné vált számodra, a szó kilépett jelentésének e korlátozottságából, és számodra visszakapta eredendő, mindent magába foglaló jelentését, mintha az egyetemből való kizárás egyenesen magából az *Egyetemből* való kirekesztéssel lett volna egyenlő), nem hurcolnak napi tíz órát féldisznókat cipelni a félválladon, vagonról hűtőházig, hűtőháztól vagonig (hogy aztán jutalmul kis híján magad is a disznóknak szánt vagonba kerülj). Most már csak rajtad áll, gondoltad. De ez a gondolat épp annyira fenyegetővé vált, amily kecsegtetőnek ígérkezett. Mert éppen ez a *Csak* És ha *benne* *magadban* működnek olyan erők, amelyek meggátolnak benne ?

Egész ifjúságodban (egész? az a néhány év az érettségi és a felszabadulás között) akadályok, tilalmak, kirekesztések, lehetetlenségek, rémek leselkedtek rád minden fordulónál. Mint az Angol Parkban kisgyerekkorodban a Szellemvasúton. Amik ellen nem is lehetett küzdened. Legfeljebb végül, a legvégén,

a puszta életedért. Ráadásul, azért is a belső akadályok egész túskebokorszővevényében. Mihelyt egy apró szerencsés manipuláció sikerült neked ebben a folytonos akadályversenyben, egyre inkább vesszőfutásban, mindjárt úgy éreztetted, hogy nincs jogod hozzá. Ha nem tudsz ugyanakkor másért, másokért is legalább ennyit tenni – márpedig többnyire nem tudtál –, nincs jogod a magad életéért sem. Így életed éveken át az életedért vívott küzdelem s az életedről való lemondás állandó váltóláza volt. S közben egyre kevésbé: felelősségérzet a magad életéért. Minthogy a legjobb esetben is csak megmenteni lehetett, minden apróbb sikeres mentési kísérlet után úgy éreztetted, nincs is benne *mit és miért* megmentened.

Most, hogy már nem kellett a megmentésért küzdened, hiszen meg „volt mentve”, egyszerre, mint egy rossz varázslat hatására, az addig oly becsesnek tetsző „puszta élet” értéke egyszerre szertefoszlott, mondjuk így, a szabadság levegőjében. A varasbékából végre királyfi vált, s ekkor rögtön kiderült, hogy a királyfi is csak varasbéka. Csak olyan, aki tudja, királyfi is lehetne. Vagy, másképp: egyszerre, mint egy kibírhatatlan atmoszféranyomás-változásban, akár a mélytengeri halakra a szabad levegő, rádszakadt a feladat: mit kezdesz vele? Mintha minden szerved szétrobbanna a belső feszültségtől.

„Ezzel tartozott?”

(mármint az „élet”) kérdezted magadtól, mikor Eszter megszólalt, még mindig félig öntudatlanul, miközben ő már összeszedve magát, a visszapillantó tükörben próbálta valahogy megzabolázni a szétzubogó fekete vízesést a fején. „Talán ezzel is”,

felelted magadnak tétován, mielőtt a meglódult kocsi vissza nem zökkenett valamilyen normális ülőhelyzetbe. Meg Eszter már oly valószínűtlenül tárgyilagos hangja:

„És most merre menjek és hová menjünk még, itt van előttünk egész Párizs . . .”

Igen „egész Párizs” ott volt előttetek. És itt volt előtted már hónapok óta, meg az egész világ is, talán az életed, az *igazi* is, hihetetlen módon, *itt* volt. Ott voltál, ahol *voltál*. S ez a banális felismerés, valahányszor csak felmerült benned, mindig a csodával határosnak tetszett, s mindjárt azzal a felismeréssel is kiegészült, hogy a banalitás és a csoda talán az emberi élet egészében is *határos* egymással, hogy nem is a „csodálatos” határos a csodával, hanem éppen a banális, egyszerűen és véglegesen az, hogy *itt* vagyunk. Mikor Eszter megkérdezte, hová menjetek, egyszerre az jutott eszedbe, hogy mikor 44 nyarán hajnali ötkor minden nap az Illatos út és a Lehel úti „Élő” között meneteltél, majd délután ötkor vissza ugyanazon az úton, másról se ábrándoztál, mint hogy egyszer, csak egyetlen egyszer kiléphess a sorból, és háborítatlanul elindulhass az ellenkező irányba. Ahogy a gyér járókelők, a hajnali „normális” munkáibaindulók megtehették. Hogy valójában is megtehették-e, nem voltak-e ők is kiszolgáltatva egy bár kevésbé brutális, de majdnem ugyanúgy érvényesülő kényszernek . . . ? *Elvben* legalábbis megtehették, vagy megtehették a nap más órájában. Nemcsak immanens filozófiai fejlődés vezethetett el a háború után, s persze leginkább itt, Párizsban, a „választás” mint a „szabad akarat” problémájának isten nélküli megoldása egzisztencialista kategóriájához. Hiszen még mielőtt a Sorbonne-on Jean Wahl professzor ösztönzésére belekukkantottál volna a *L'Être et le Néant* csüggesztő betű- és papírtömegébe, benned is, a magad megváltozott „szituációjából” is kiépült a „választás” kettős abszolútumának, a szabadságra és felelősségre egyszerre ítéltettségnek a „szoron-

gása". Eddig azért szorongtál, hogy a hűtőházi keretlegények és munkások ma valamivel elnézőbbek vagy valamivel kiméletlenebbek lesznek-e, mint tegnap, hogy a körletbe visszatérve lesz-e egy félóra időd rá, hogy (távrolról se ismerve ezt a kifejezést) „magadat választhasd”, és általában, hogy túléled-e, s ha túléled, jogod van-e túlélned... Most egyszerre nem tudtad, miért szorongsz, mikor minden percben előtted állt a „magad választásának” – végtelen számú – lehetősége és felelőssége. S ez a szorongás, ha más természetű volt is, intenzitásában, ezt biztosan érezted, nagyobb, egész valódat átjáróbb, „abszolútabb” volt az előbbinél.

Úgy látszott, még a napi tíz órai féldisznócipelésnél, az éveken át tartó halálfélelemnél is fárasztóbb minden pillanatban a magunk-választásának szabadságával és felelősségével élni – különösen, amíg ennek elvont és abszolút voltát valóságosnak érezzük, a „demokrácia” egy szubjektíve teljesnek átélt helyzetében, amely a tiéd volt, vagy inkább látszott lenni – idegen ösztöndíjaként, az Egyetemes Elnyomtatás Alól Éppen Felszabadult Világban. Eszter mindennél mindennapibb kérdése, ez a „most merre menjek és hova menjünk?”, egész mostani itt-léted alapvető szorongását felkeltette benned. Azt az egyetlen hűséges, odaadó és követelőző ágyast, akivel minden reggel felkeltél és minden este lefeküdtél.

Az Európán végig keresztül-kasul öt éven át száguldó vagy tántorgó különféle hordáknak egyetlen közös alapvonásuk volt: lettek legyen bár fegyveresek vagy fegyvertelenek, hódítók vagy leigázottak, győzők vagy legyőzöttek, vasba öltözöttek vagy rongyokba burkoltak, előrenyomulók vagy visszavonulók, a fenti két dolognak egyaránt híjával voltak: szabadságnak és felelősségnek, lévén, hogy a hatalom és a kiszolgáltatottság a maga két határesetén egyformán kiiktatja magából mind a kettőt. Csodálatosan egyszerű egyenlet: akinek parancsolnak, az nem érez felelősséget a tetteiért, akinek nincs módja védekezni, az nem érez felelősséget az életéért. A szerkezet oly pontosan és akadálytalanul működik, mint a fogaskerek; csak egyszer kell jól egymásba illeszteni, aztán már forog magától. A hordáknak, bármilyen sorsra szántak is, horda-sorsuk van. A felbomlott, szétvert vagy felszabadított hordákból most egyszerűen, mámorító és mérgező nedvként kiválasztódott az önmagára redukált és önmagává duzzadt egyéniség. És egyszeriben összes hajtásait kinövesztette magából. A kis nemecekével ellentétben, egyszerre mindenki csupa nagybetűvel írhatta a nevét. A skála legalsó fokára kerülteknek is egyszerre vissz Röppent az ajkukra a *nevük*, az alsókarjukra tetovált *szám* helyett.

Az embervolt megvonásának végső aktusa a *név* elvonása kellett hogy legyen. A *névé*, amit Isten, a „Névtelen” egyedül az embernek adott. Az állatokkal szemben, amelyeket „az ő *nemek szerint* valónak” teremtett, az embert, egyesszámban, az ő *neve*, kit-kit a *maga neve* szerint valónak teremtette. Névvél rendelkezőnek és névadónak egyszerre. Ezt kellett visszavonni ahhoz, hogy „mint a barmokat”, vágóhídra lehessen vinni őket, *névtelenül*, és *szám szerint*, mint – valóban – a barmokat. Az emberréválás, az idők gyermeketegen rejtőzködő mélyeiben, ahol – nevetségesen bekötött szemű „hunyorok” – sosem fogjuk megtalálni, habár ügyetlenül bújócskázó mivoltának egy-egy foszlányát olykor ki-kivesszük a homályból, a névadással teljesülhetett be, az egyedi öntudat e többé kitörölhetetlen pecsétjével. Ezt kellett tehát visszavonni és visszavenni, visszautalni a számszerűségbe, amelyből vétetett. Az isten neve között, amely kimondhatatlan, s a többi élőlényé, növényé és állaté között, amely

nembeli, az emberé, a kimondásával, visszavonhatatlanul *eggyé* vált, a primér egységgé, amely behelyettesíthetetlen és csak önmagával vagy – amikor ideje betelik – a semmivel osztható. A kimondható és látható *névben*, s a mögötte, az isten nevéhez hasonlóan, ám attól mégis eltérő módon kimondhatatlan énben, amely olyasféléképp, felbonthatatlanul rejlik az előbbiben, mint az atomban a magja, az emberi lény egész *különössége* (amely legemberibb megnyilatkozásában, az esztétikaiban teljesül be) benne foglaltatik. Ezt kellett kiépíteni belőle. S ehhez elég volt, illetve, mindennek a tetejébe még erre volt szükség, hogy a számból kiemelkedett nevet újra visszataszítsák a számok árnyvilágába. Még hozzá éppoly letéphetetlenül, ahogy a név szervül: beleégetve a bőrébe. A személyiség pecsétje helyébe a személyiségvesztés billogát ütve.

Európaszerte fiatal (és persze, nem fiatal – de a fiatalokat, hiába, csak a fiatalok érdeklik igazán) nők és férfiak százezreinek alsókarján ott éktelenkedett (vagy ékeskedett) ez a tetovált bélyeg, amely teljes meztelenségében hirdette a „végső megoldás” matematikai lehetőségét. Volt, aki öntudatosan, netán hivalkodva is mutogatta, volt, aki még most is szégyelve-félve takargatta. Itt, ahol többnyire nem a „faji megkülönböztetés” végső elkülönítésének és még a halálban is szétválaszthatatlan elhanyagolhatóságának volt a jele, inkább mutogatták, vagy az éppen viselt ruházat véletlenére bízta, hogy látszik-e vagy sem, nem törődtek vele. Mostanra, e váratlanul felragyogó tavaszra aztán úgy bújt elő olykor a legszebb (már újra sudárrá egyenesedett) lányok (és persze, fiúk – de hiába, a hímneműeket csak a nőneműek érdeklik igazán) karján, akár a Luxembourg-kert fáin kiütköző, egyelőre még inkább ugyancsak sebnek látszó rügyek. Már hozzátartozott az egyéniségükhöz, a – nemcsak a jel, annak szégyene alól is – felszabadult személyiség része lett. Legutoljára éppen Lusseyronnál járva kellett elgondolkodnod a különbségen (bár közvetlenül nem, legfeljebb „eszmeileg” tartoztál a jegyet viselők széles internacionáléjához), ami – a törvényes vagy intézményes állapotok hasonlósága ellenére – mégis fennállt a számmal ellátottak itteni és otthoni helyzete között. Hiszen otthon, láthattad, mielőtt idejöttél, még most is inkább takargatni „illetl” (az ilyennel el nem látottak egy része által különös módon elvárt tapintat okán) az ilyet, tanácsosabb volt, vagy talán csak annak érződött? nem túlságosan feltűnni vele. Sőt, olyan – megdöbbenő – hírek is szállongtak, amik ehhez tényszerű alapot szolgáltatottak. Érezni kellett, hogy otthon még most is nehezebb ünnepelni az egyéniség e győzelmét (amely, persze, tudni kellett, nálunk az államiság szintjén vereség volt, ha azt még nem tudtad is, mekkora és milyen hosszú időre meghatározó vereség). Holott – s épp ez volt a nehezen oldható csomó – meggyőződésed volt, hogy ami a politikai helyzetet, nagyvonalúbban a „történelmi szituációt” illeti – legalábbis a magad mámoros elkötelezettségének még sértetlen foncsorú tükréből nézve –, a jövőre vonatkozóan otthon látszott biztatóbbnak a távlat. Igen, meg voltál róla győződve – s nem egyedül, otthoni és itteni barátaid egész seregével együtt –, hogy nálunk egy történelmi lépéssel előre tart a világ. A frissen megismert „társadalmi formák” rendíthetetlen egymásrakövetkezésében – amelyet oly evidenciának fogadtatok el, mint egy matematikai levezetést – hirtelen megelőztük azt a Nyugat-Európát, amely felé ifjú éveid szorongatottsága oly áhítozva tekintett. És nem is csak a dönthetetlennek vélt elmélet diktálta ezt a meggyőződést, a tények is igazolni látszottak. Mi más volt a *sale guerre*, mint kiáltó igazolás. Bármilyen messze volt is, bármennyire más klíma alatt sarjadt, az itt berobbanó tavasz helyett az ott uralkodó szubtropikus télben, szele belekavar-

gott az itteni langyos fuvallatokba. Még akkor is, ha ezek azért háborítatlan édességgel özönlöttek el az ösvényeket a Luxembourg-kert és az avenue de l'Observatoire szobrokká faragott fái és bokrai közt. Ahol éppen rohantál, jócskán elkésve, újabb találkozóra Lusseyronhoz, ott várt rád a nagyvilág modelljéül kínáló „kisvilág”, vagyis René, Imre, Jífy, Utti; s talán még mások is. Hiszen Lusseyron fáradhatatlanul szervezett.

Pár perccel előbb, ahogy – szokásod szerint, futva – igyekeztél kifelé a Sorbonne-ról, a kijáratban majdnem beleütköztél a kaput elálló rikkancsfiúba (netalán egyetemista társadba), akinek az első pillanatban számodra csak G-ó-ó-ó-ó-l-nak hangzó artikulátlan üvöltése (akárcsak az a *sapó!*) olyan volt, mintha egy megvadult pesti Fradi-drukker szájából hallatszana, mikor pedig, mint a következő pillanatban kiderült, csak a frissen megjelent új hetilapot kínálta: „*Lisez Paris-Dimanche nouvel organe du général De Gaulle!*” A tábornok neve egyszerűen az ellenállás metaforájából átvedlett az „elárult felszabadulás” metaforájává (ahogy a neves baloldali publicista éppen megjelent könyvének címe hirdette). És igazán: nem a német lerohanást-megszállást-deportációt-hadifogságot túlélt francia fiatalok tömege pusztult-e ugyanannak a legendás tábornoknak a névleges vezetésével, hogy a felszabadulásukat kivívottakat újra leigázzák Indokínában? Ha minden háborút szennyesnek éreztetek, nem volt-e ez a még a világháború kellős közepén újra kirobbantott gyarmati háború mind közt a legszenyesebb?

MÉG AZON AZ ELSŐ NAPON

sehogyse értetted, nemcsak azt a bárdolatlan „sapózást”, azt se, miért kell a Foyer-ban ilyen fenesúlyos óntálcákon eszközölni az önkiszolgálást, miért hasonló óncsajkafélékben állnak a pulton előkészítve a *moules marinières* halmai. Talán, hogy mindenféle szedett-vedett *idegenek* ne lophassák ki őket egykönnyen a tereméből? Hiszen, ahogy körülnéztél, az emberi világ minden börszínének szedett-vedett szivárványa ívelt az evőalkalmatosságok fölött. Vagy, netán, hogy legyen min kidobolni a mindennapos *sapó! sapó!* rituális tamtamjait? Jobb híján, s mert nemigen jutott hírtelenében más téma az eszedbe, ezzel a bárdolatlan kérdéssel fordultál mademoiselle Lihez, eszedbe se jutva, hogy ő maga is a szivárvány egyik szélső színében pompázik –, mikor végigcsúsztatva ezeket az óntálcákat a pult előtt húzódo alumínium-rácsokon, s végül rájuk emelve a külön jegy ellenében megváltott kenyérszeletkéket, ezeket a vékony keresztmetszeteket az éhedvágyta vastag hosszmetsetek helyett, a miniatűr vörösboros kancsókat, sikerült leülnötök egy négyszemélyes asztal mellé. Egymás mellett állatok volt a sorban, természetes volt, hogy egymás mögé kerüljete a pult előtt, és talán az is, hogy egymás mellé sodródjatok a helyfoglalás során. Bár ez utóbbit nyilvánvalóan el is lehetett volna kerülni. De Li kisasszony, sokezeréves tapintattartalékával, valószínűleg továbbra is meg akarta könnyíteni a benned felfedezett újonc („golya”?, ezt hogy mondják franciául?) már az előbb úgyis olyanira megnehezített helyzetét. Talán meg is tetszettél neki, gondoltad egy pillanatilag. Miért ne? Hiszen ő is megtetszett neked.

„Maga nem ismeri a franciákat, a franciák vendégszeretők”,

felelte éppolyan választékosan, amilyen választékosan kicsipentette finom kis ajkaival az első fehér kagylót két finom ujjá közé fogott fekete-cirmos héjából. Egy pillanatilag egyszerre csodálkoztál

el ezredévek-csiszolta mozdulatának exotikumán, s azon, hogy egy olyan francia szóval fejezte ki mondatának második állítását, amelyet megértettél ugyan, de sohasem jutott volna eszedbe beszéd közben e helyen használni. Az *accueillant* szó számodra csak az *accueillir* ige participiuma volt. Az ember kezdetben idegen nyelven is félig az anyanyelvét beszéli. A „vendégszeretöt” csak olyan szóval tudtad volna franciául is kimondani, amiben a „vendég” is szerepel, kivált, miután létezik ilyen a franciában is. De Li kisasszony szájából (bár ki tudja, hogy nevezhette ő a *maga nyelvén* a vendégszeretöt), éppoly természetesen bukkant ki ez az *accueillant*, ahogy becsippentette vele a kagylót (amit te, kissé őt utánózva, ugyancsak esetlenül kezdtél eszegetni, nem csupán a hozzáértést irigylve el tőle, hanem azt is, hogy neki láthatólag ízlett). Tehát mindjárt háromszorosan is szégyellned kellett magad. Először, mert hiszen magad is a francia kormány vendégeként lehettél itt, és persze, régesrég épp ezért, Párizs mindent „befogadó” nagyvonalúságáért vágytál Párizsba; másodszor, durva tapintatlanságodért, amiben, egyéni meggyőződéseden, sőt nosztalgiaodon túl, azokkal mintegy ellentétben, egy öntudatlan, hagyományos nemzeti idegenkedés fejeződött ki a „színesek” iránt. Harmadszorban pedig, az aznap már egyszer felsült francia tudásod nehézkessége miatt, Li kisasszony egyetlen mondatának többszörös formai és tartalmi előkelőségével szembe-sülve.

„Ha nem volnának vendégszeretők, nem is lehetnék itt”,

tette még hozzá,
egy újabb, már sokadik kagyló felcsippentése után.

„En se”,

szaladt ki a te szádon is.

„Chez nous, c'est la guerre... je suis cochinchinoise”,

folytatta magyarázatként, éppoly tárgyilagosan, ahogy az előbb a *sapó!*-t magyarázta meg. S egyszerre rájöttél, hogy fogalmad sincs, hol van ez a „chez nous”, s, még értetlenebbül, arra is, hogy ebben a mámoros „háborúutánban” lehet olyan hely, ahol most is „háború van”. Pedig agyad valamely részén tudtad is, hogy van. Csakhogy tudásaink különféle szinteken rétegeződnek bennünk, mint a földszelvények; a legtöbb réteget úgy kell kiásni belőlük. Kokinkína ugyanaz, mint Indokína? És Vietnam? és Viet-kong? Melyik az egyik? melyik a másik? A homály porában megcsillanó információid még bélyeggyűjtő korszakodból fordultak ki, meg valamelyest a kósza emlékezet újságpapírcafatjaiból. Li, mintha megérezte volna kétségbeesett belső kutatómunkádat, ahogy próbáltad felfogni az emlékezés földjét, újra megszólalt két kagyló között:

„Ők segítettek kiszökni Saigonból, hogy tanulhassak.”

Mire végigettétek (ő jóízűen, te vajmi kényszeredetten) a tál kagylót, s üdülésül felhajtottátok a könnyű kis *ordinaire*-t a nem kiálló, hanem mélyesztett fülű kis kancsóból, megtudtad, hogy apját a francia csapatok szabadították ki a „vörösök” karmaiból, őt magát is azok szöktették ki egy éve a felkelés idején Párizsba.

„S azóta tanult meg ilyen gyönyörűen franciául?”

kérdezted, hogy hirtelenében ne kelljen az előbbiekre reflektálnod.

„Hogy képzeled? Mi otthon is félig franciául beszélünk, francia liceumba jártam.”

Csak most kezdted érteni a helyzetet. S mikor meg is fogalmaztad magadban, arra az elképesztő eredményre jutottál, hogy a kis Li ezek szerint, „az ellenséghez tartozik”. De Gaulle-hoz, a háborút még a háborúban újrakezdő francia gyarmatosítókhoz . . .

„Maga persze kommunista”, vágott bele, ezúttal nem tapintatosan, hanem brutálisan kifinomult érzékenységgel gondolataidba,

„én félek a kommunistáktól. De magától valahogy nem félek”.

„Én se magától!”

szökött ki a szádon, a lehető, sőt elképzelhető legbárdolatlanabb és legneveltségesebb módon. Mademoiselle Li a válladig se ért, keze, mellyel a poharat tartotta, kicsit feléd emelve, mint egy virágszirom, s egész lénye nemcsak virágszerű, hanem a virág természetességéhez járuló ama exotikus művésziességgel egybeforrottan az, ahogyan a távolkeletiek a virágokat ábrázolják (s valószínűleg már eleve szemlélik is), mintha egy *ikebana* közepébe lett volna beletűzve.

„Köszönöm, hogy az előbb segített, ezzel kellett volna kezdenem”,

mondtad, a sapkádra mutatva, amit magad mellé tetél a székre, s megpróbálva töled telhetően helyesen fogalmazni; vagyis pontosan az ellentétét téve annak, amit szerettél volna, ti. hogy versenyezhes vele; lévén az előre rögzített fogalmazás szöges ellentéte az élőbeszéd rögtönzésének.

Már kint jártatok a jeges szélben a boulevard Jourdanon (mert egyszerűen természetes lett, hogy együtt is távozzatok). Megtudtad, hogy zenét tanul, ő is ahhoz a Nadja Boulanger-hoz jár, akihez Pali is készült beiratkozni. Hol is lehetett volna Párizsban zenét tanulni, ha nem a csodálatos Nadjánál. Őtöle ismerte Bartókot is. Már játszotta a *Mikrokozmosz* néhány darabját.

„Mind-egyik olyan, mint egy kis jadeból kirakott ötágú csillag”,

mondta, nyilván a zeneileg vele is rokon pentatóniára utalva, s egyben a jade-val öntudatlanul még jobban magához is hasonlítva. Éppen azon gondolkodtál, mivel viszonozd ezt a nyilván feléd tett lépést, kétségbeesetten konstatálva, hogy te egyetlen ilyen lépést se tudsz tenni viszonzásul öfeléje, semmit nem tudsz mondani Vietnamból – még az ottani Petőfi nevét se tudod kibányászni tudatlanságodból; hacsak olyat nem, amivel elmélyíted a közöttetek támadt fatális politikai konfliktust, amit éppen el szeretnél volna kerülni. Mikor az egyik kapu előtt megállt, szó nélkül kezet nyújtott, úgy érezted, mintha egy kis bárszondarab simulna a tenyeredbe, s már el is tűnt a kapuban, mint egy jelenés. Mintha ott helyben átváltozott volna azzá a virággá, ami ember-alakjában is volt. Tanácstalan pillantásoddal már csak a becsukódó (vagy talán ki se nyílt?) kaput láttad magad előtt.

ITT ALLTAL

egyedül Párizsban, álmaid (s igazi felmenőid, a magyar irodalom megannyi nemzedéke álmainak) városában, a boulevard Jourdan közepén, a svájci pavilon előtt. Megjegyezted magadnak a napot, ezt az *első napot*,

s a pillanatot is. A novembervégi szél változatlanul süvített, olyan egyirányú erővel, mint néha a metróalagútba berobogó szerelvény előszele. Köröskörül a különböző, de egyben a századelő szecessziójában és Bauhausában egybeforrott épületegyüttesek, a pavilonok sora, melyek egyikeben, a legkisebb városállam címerét viselőben, de egyben a talán legnagyobbvonalúbb, álreneszánsz pompával hivalgóban volt szállásod, egy ismeretlen indiai fiúval kettesben. Zsebedben az első olyan hivatalos irattal, amelynek bejegyzéseit, számaikat és feliratait nem jogtörő „kartoték-adatnak” éreztél, hanem valamilyen valóságos „értékpapírnak” (a szónak nem bankügyleti, hanem éppen azzal ellentétes, eredendő jelentését hordozó értelmében): friss egyetemi igazolványoddal. Kiskabátjuk előtt keresztbefont karokkal, kissé előregyönyvedve siető gyér járőrök suhantak el melletted a fázlódás klasszikus tánc lépéseivel, volt köztük olyan is, aki még tüntetőbben felöltöztet a karján lengette, kivétel nélkül veled egyívásúak, mintha e tájon csak ilyeneknek volna joga járni-kelni. A pavilonok közti kertekben még lobogni látszottak a már leégett gyertyájú gesztenyefák, a lábad elé hullt szűrös burokból kibomló keménysimaságú termések voltak egyetlen ismerőseid. Egyet felvettél, és zsebedbe csúsztatva el se engedted a tenyeredből, hogy ne légy olyan egyedül. De azért éppolyan egyedül voltál. Szemben veled Párizs! Igen, veled is szemben volt, mint az ugyanilyen ifjú magyar nemessel több mint fél századdal ezelőtt, mikor először ideérkezett; csak te nem éreztél, akármennyire próbáltad is érezni, azt „a kimondhatatlanul kéjes érzést”, ami rajta „erőt vett” (ahogy nem is híres posztumusz *Naplójában* olvashattad, amely a háború elzártságában, a legázolt Párizs jóvátehetetlen veszteségnek érzett háttérével, annyiótok Párizs-vágyát felszította, hanem abban a pici kis könyvecskében, a *Páris elemeiben*, amit még saját maga adott ki 1889-ben, s aminek nagy utánjárás után egy antikvár példányára rábukkantál). Itt volt előtted az üres délután s a még üresebb este. Akár otthon diákkorodban a végeérhetetlen vasárnapok semmivel ki nem tölthető ünnepi üressége, amely kínzóbb minden hétköznapi unalomnál. És lön reggel és este. Az első nap. De ebben az oly hön várt Teremtésben nem lön világosság.

Most merre indulj és hova menj? Szemben veled Párizs. „Álmaid városa”, ahogy – a szörnyűséges közhelytől sem rettenve vissza, hiszen annyira maga volt a valóság! – nevezted. És nevezhetted is, hiszen annyian nevezték előtted annak, mind a nevezetesekek, a lelkedben legnevezetesebb nevéek. Amíg nem látták – s mikor már meglátták, akkor is. Párizs! Mert messze szőke Szajna mellett feketül(t) egy híres város e század kezdete óta minden dunaparti művész-süvölvény szemében páris Ó PÁRIS mennyi szép ember ölte meg ott magát – és ki tudja miért sóhajtotta a kis haza egyik végéből elindult félig-írás-tudatlan lakatosinas, amint gyalogosan, erőltetett menetben vánszorgott az áhitott Város felé egész valóm egy szinte betegesen tüzes, lázas vágy Párizs után s a hazai piszok elől... Megyek és vége konstatált és döntött a haza másik végében Párizs későbbi koldus tapodója, aki elűzötten, száműzötten – messze tőle (is) fia maradt. Párizs, ahová volt itt aki úgy vágyott még előbb mint delphi jóslatokhoz, vérfertőzésekhez és gyantaillatokhoz; mint amphiteátrumokhoz márványpadokkal s ahol Sophocles megnyeri a díjakat s a nők mind intenek feléje, az úrinők s a kéjkisasszonyok; mint halálos egekhez, rózsaszín felhőkkel fiamingók formájában; mint Olympiádokhoz Beotiában s mágu-sok után Acarnániába... így vágyott, nem szégyellve sőt élvezve és túlozva e dagályt a századvégi katonaszökevény tizenéves ficsúr, mielőtt már említett

legendás cilinderével kilépett a peronra, ábrándok hercege, s mint főúri inasa önmagának, kis bőröndjével a kezében, hogy első párizsi napjai mint a malomkövek szakadjanak rá. Párizs. Ahol ifjúságára emlékezve még a majd vén Ludas Mátyássá maskarázódott vadmagyar is mindig az első nagy felindulással hallotta, ahogy, mikor a vonat bezakatol a Gare de l'Estre, einyújtott hangon kiáltják: *Pa-ris! Pa-ris! Pa-ris* tehát ahol a fekete kolostor majdani rabja mikor először megérkezik gyanútlanul 1909 nyarán sirt a boldogságtól a csilingelő egylovason, amely a Gare de l'Estről a Quartier Latinbe vitte, ugyanarról a Gare de l'Estről ahol mikor már lezajlottak volt a fekete kolostor sötét napjai kilépve egy ugyancsak alig huszoneves magyar népfí úgy érzi *nekem nem szóbeszéd volt, hogy a szabadság levegőjét szívtam. Párizs. Ahová aki megy, az út végén önmagával találkozik s ha nem végül is egy másik önmagával önmaga ellenére mint az az ifjú aki a hedonista-önkínzó íróból akiként hajdan megérkezett mesebeli bűvész gyanánt kivarázsolta a botcsinálta-hősi halottat s akinek számára nem is álmodott nevetséges ám annál megrendítőbb hősiességének és küldetésének vállalt terepe helyett Párizs az első semleges terület volt, ahol a magyar író letehetette nemzeti küldetésének mázsás terhét. Párizs. Ahol mikor kultúrára lihegve kiszállunk a Gare de l'Esten harminchatórás szemetünkből, azt mondjuk: végre Európában vagyunk – mintha ezeket a mondatfoszlányokat egyugyanabból a szövegből másolnánk ki holott csak találomra kapkodjuk a körülöttünk hulló falevelekként libegő szétszórt lapok között melyek más-más időben más-más fákról hulldogálnak – az ember azt hiszi, hazatalált (ez már megint egy másik lap) Szent Mihály útja ez, a magyar utasok örök kaptatója. Második hazánk. Ahová első hazájukat viszik magukkal e vándorok. Párizs, szeress, én földemet hozom próbálgatta mutáló hangját a másik kamasz (dehát nekünk már kamaszkorunkban is olyan felnőtt-gondjaink vannak, amilyenekkel más tájakon [például éppen itt, e második hazánkban] még a legkomolyabb felnőttek se birkóznak): *magyar vagyok, de európai erőstelve egy felé de folyton erőstelni kényszerülve másfelé is hogy „európai vagyok de magyar” mindig erre a de ellentétes kötőszócskára függesztve fel önismeretünk („identitásunk”?) mindig kétes egyensúlyban billegő mérlegét. Párizs. Ahol homlokunkon együtt ott füstöl a honvágy ahol ama melankolikus-tuberkulotikus századvégi földesúrnak egész lelkét betöltötte az első párizsi nap dolce far niente-je s ahol ugyanő egyszer pontosan 1888 február 26-át megelőzőleg (ekkor jegyzi fel) 40 órája nem aludt hogy el ne mulasszon egyet se a nyilván pótolhatatlan matinée-kból és soirée-kból mit tegyek este két soirée s egy bál? mindezt folytonos rémséges nevralgiái közepette napi 6 feketével végezve ezt a mindennapi terhes munkát nyugodtan mondhatjuk „kényszer munkát” Párizsért úgy érve hogy ő képviseli a pur sang és a kereszties háborúig felmenő francia családok között a – modern Franciaországot! (sic!) miként a már idézett valcoló avantgard inasfiú is úgy gyalogolt Brüsszelből Párizs felé hűséges Panzájával Szittyával együtt akárha erőltetett menetre kényszerítenék és mentünk naponta 60–70 kilométert – és mentünk a vastorony árnyéka felé nem is úgy mint a hívők Mekka felé hanem még inkább ahogy egy emberöltővel később megismert kényszerek szorításában az orosz frontról hazafelé vonuló vert magyar hadak és munkaszolgálatos szórványok vánszorogtak az áhított haza felé a szörnyű hómezőkön már nem a mában, hanem a holnapban éltünk. S csak vittük magunkkal a testünket, mint egy fölösleges terhet . . . Már láttuk Párizst és a megváltás kapuit . . . az ígért földjét . . . ahol Ady nyomába lépünk . . . ahol virágot vásárolt Guillaume**

Apollinaire Ó PÁRIS! PÁRIS! ady endre látott téged meztelenül s a te véres romjaid / fölött született meg guillaume apollinaire a szimultanista költő / tisztán éreztük hogy zarándókszagunk van Párizs ahol az ember tettei nem tapadnak hozzá, hanem elpattannak, mint a szappanbuborék. Szabad vagyok! Minden pillanatban újjászülethettek de ezt már megint más egy ifjú értelmiségi világfi írja hogy az ugyanakkor a kávéházban talán ismeretlenül épp mellette ülő forradalmár pusztai süvölvény meg úgy láthassa hogy itt kevergett az egész kétkezi magyarság is „itt” vagyis az ő akkori Szent Lajos szigeti friss pátriája körül ifjúságom tehát ott lakik mondja később sokkal később ugyanő már vitathatatlan magyar sőt legmagyarabb remekíróként Párizs tett magyarrá.

De mindez lám őket se védte meg az első nap hontalanságától. Se az egyiket aki *át akart kelni az utcán s észrevette, hogy oly óvatos léptekkel jár, mintha idegen elemben tapogatózna előre.* Ezek voltak első lépései Párizsban se a másikat reggeltől estig loholtam, hogy beszédjem a várost, mint az orvos-ságot . . . Olyan mérhetetlenül egyedül voltam, hogy kinomban megkettőztem magamat: ketten lettünk a magányommal . . . Az önérzet fordított arányban áll a szabad idővel; minden elfoglalt perc egy szem az ember páncélingén, amely sebezhetetlenné teszi . . . Egyedül voltam az esővel.

Mindezt magad is elmondhattad volna magadról; és bármelyik mondat végén a magadéként folytathattad volna; minthacsak ezek a szövegek maguk lennének a hozzád változatlan változatosságában eljutott idő. Vagy legalábbis egy szál az idő szövevényéből, egy Ariadné-fonál, amin el- és vissza lehet találni önmagad ezer-kiúttalanságú labirintusába . . .

TE IS

egyedül voltál – a széllal. Amely nem kevésbé hasonlíthatatlanul és alig elviselhetően párizsi, mint az eső. És a te páncélingeden se volt egyetlen „szem” se, amely sebezhetetlenné tett volna ellene. Hacsak e másik Párizssal vivő elődödnék ez a valóban középkori fegyverkovácsok mesterségük véres célját megcáfolóan finom művességére emlékeztető mondata nem. Hát ezt próbáltad legalább magadra ölteni. Miközben újra azt kellett kérdezned magadtól – szemben veled Párizssal: most merre indulj és hova menj? Különös módon, ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket Eszter intézett hozzád a Bois de Boulogne-ban s amelyek akkor, épp abban a pillanatban, ugyancsak kivetkeztek semmitmondó, hétköznapi, pragmatikus burkukból, s mintha az egész élethez lettek volna intézve. Elhullajtva egyszeri és praktikus jelentésüket, s egyszerűben felemelkedve a Gauguin nagy tahiti fa-reliefjének darabosan faragott feliratáig, amelyet nemrég láthattál végre szemtől szemben a Jeu de Paume-ban: *Honnan jöttünk? – Mik vagyunk? – Hová megyünk?* Minden határozott irány és cél nélkül elindultál, szemben a széllal. Mintha éppúgy nem látnád legközelebbi úticélot, akár az emberiség a magáét.

(Folytatjuk)

Nyári délután

(Előhívta: Szederkényi Ervin)

Halott idő a délután. Fekszem a díványon valamilyen furcsa félálomban. Sárga napfény önti el a szobát. Magába szívja a szőnyeget, a bútorokat. És hát lassan engem is. Zúg a fejem. Inkább már csak úgy emlékszem magamra. Arra, aki odaült az asztalhoz és elkezdett kapirgálni mindenféle cetlikre. Vagy éppencsak kibámult az ablakon.

Érezni lehet az üres utcát. Eltűntek a járókelők. Akárcsak az autók a mártír miniszterelnök emlékműve mellől. Gróf Batthyány Lajos magára maradt. Megvagyunk egymással. Ő az emlékműben, én idebent. De mostanában valahogy gyanakszik. Talán, hogy én is benne voltam abban a bizonyos kivégzőosztagban. Később eltűntem a környékről. Hosszú évek, évtizedek után viszont tértem. És most meghúzó magam.

Megszólal a telefon. Váratlan hang.

Nem tudok megmozdulni. Belekiáltom a levegőbe.

– Visszahívlak, Imre bácsi!

Imre bácsi dörögő hangja.

– Sose hívsz vissza. Mindig én hívlak. (Pillanatnyi csönd.) Mi van Péterréssel?

– Visszahívlak, Imre bácsi!

Imre bácsi letette a kagylót.

Kínlódván az óra felé fordítom a fejemet. Olyan messze van, olyan lehetetlenül messze.

Félnégy múlt.

Négy.

Félöt.

Háromnegyed . . .

És én még mindig csak fekszem.

Dehát ez lehetetlen! Le kell vinnem a szemetet. Nem halaszthatom tovább.

A mecklenburgi lovak rendkívül teherbíróak. Teherbíróak és megbízhatóak.

A Színes fátyolt vissza kell vinnem Vidornak. A Színes fátyol eltűnt valahol a polcokon. Le kell rámolni a könyveket. Lerámolni mindent.

Pósa Lajos gyermekköltő

Csupán gyermekeknek költ ő

Asztalunknak ennek folytán

Elnöke lesz Ambrus Zoltán.

Röhécseltem. Szavalgattam. Elnémultam.

Száraz köhögés lent a téren. Vagy idebent a szobában?

Egy kislány hangja valahonnan messziről, de olyan tisztán.

Kérem szépen
küszöbön a székem!

Csúfondáros kuncogásban száll el a hang.

A levegő zúg, mintha egy társaság beszélgetne. Lehet, hogy éppen rólam.
Csakhát semmit se értek az egészből.

Keservesen feltornázom magam. A két könyökömre támaszkodom.

Suttognak, locsognak, heherésznek. Engem észre se vesznek. Pedig akad köztük néhány ismerős. Azt azért megállapíthatom.

Sericsné! Na, üljön csak le, Sericsné! Ide, ide a dívány szélére! Mi az? Nem is reagál? Jó, rendben. Boér úr! Azért legalább köszönhetne. Mégis, mi erről a véleménye? Maga mindig híres volt a jó modoráról. Boér úr, az úriember mintaképe. Hát akkor most mit jelentsen ez?

És a többiek mit szólnak ehhez? A kedves társaság?

Szétrebbennek. Szétfoszlanak.

Megrémültek valamitől? De miért? Hiszen éppencsak néhány szót akar-
tam velük váltani. Mindössze néhány szót.

A könyököm megcsúszik. Visszazuhanok.

Batthyány gróf odalent a téren. Lemegyek hozzá. De talán magára akar
maradni. Nem kíván semmiféle társaságot. Hiszen oly ritkán lehet egyedül.
Autók veszik körül. Autók gyűrűje. Tülkölés. Ajtócsapkodás. Ordítózás. Ko-
szorúk. Szigorúan ellenőrzött koszorúk. Vékonyka lángja az emlékezés mé-
cesének.

Az ujjaim rátapadnak a homlokomra. Rátapadnak és lehullanak.

Két szappanfoltos papucs a dívány mellett. Hosszan nézem őket. Nagy
utat tehettek meg. Végig a szobákon, a fürdön, a konyhán. De még ez se elég.
Kislisszoltak a lakásból, a jó ég tudja, hová. És végül itt kötöttek ki.

Hohó, ezek várnak tőlem valamit. Ugyan mit?

Egyszerre csak meghallom a hangomat.

– ... szalonjuk volt a Wohl nővéreknek, olyan irodalmi szalonjuk. Jan-
ka és Fruzsina. Közéleti személyiségek. Estélyeket rendeztek, felolvasásokat,
fogadónapokat. A legjelesebb írók jártak hozzájuk, a művészvilág kiválósá-
gai, egyházi méltóságok, politikai nagyságok. Ők maguk is írtak ... regénye-
ket, költeményeket, útirajzokat. Az egyik Wohl kisasszony beleszeretett Arany
Jánosba. Azt mondják, üldözte a verseivel ... és talán nemcsak a verseivel.
De ez nem igaz! Ez egyszerűen rágalom. Aljas rágalom!

Janka és Fruzsina.

Nem, nem Fruzsina! Hogy hívták a másik Wohl kisasszonyt? Blanka?
Ilonka?

Lehetetlen, hogy ne tudjam a nevét. Teljesen lehetetlen. Hiszen ő volt
a híresebb. Néhány regénye külföldön is megjelent. Daudet is fogadta Párizs-
ban. Alphonse Daudet. Janka is vele tartott. Nem is ment volna Daudethoz
Janka nélkül. Hiszen soha egy lépést se tettek egymás nélkül. Együtt utazták
be a fél világot.

A Wohl nővérek soha se mentek férjhez.

Hát igen, Janka kissé lemaradt. De a másik ezt soha se érezte vele. Ne-
mes lélek volt. Jó, jó, de hogy hívták? Hogy a fenébe?

Wohl Janka és ...

Elakadtam. Úgy maradtam végképp elakadva, lelógva a díványról a pa-
pucsok fölé.

Azon a nyáron

(II.)

Volt egy pálya, ellöktek.

Semmikor.

Mindig.

Elindulhatnék rajta. Gondolkodom is, mit tegyek. Mintha gondolkodnék. Töprengék. Ez nem töprengés. Mintha várakozás lenne. Nem várok semmire. Ez a várakozás semmire maga a létezésem.

Futballpályáról-érzés.

Futballpályára érkezem, elesésbe-fölállásba.

Ha látom, nincs kedvem hozzá, ha nem látom, érzem, hogy ez az.

Amerre a szemem ellát, nincs semmi. Nem ott vagyok, ahol vannak, amik vannak.

Leküzdhetetlen idegenkedés köt össze egy futballpályával. Allok rajta, sőt elestem rajta és fölkeltem, labda is pattogott. Ellöktek, és az sincs, aki ellökött. Egy árnyék, egy lehetőség, hogy újra legyen, ellökjön, de újra úgy, hogy én ne lássam. A nem teljesen eltűnés és a teljesen eltűnés között.

Belátszanak, mögül.

Fehér mögötti mozgók, árnyak.

Ezen a futballpályán nincs álmélkodás és várakozás se. Ott, ahol az égbolt és a pálya találkozik, sötét sáv nem vár, hogy oda menjek. Messze vagyok tőle. Egy kis álldogálás még, óvatos. Nem is óvatos, lassan mozgó, mint az akarat.

A pályán eltelt idő szelíd, reményteli.

Árad belőlem a pálya eseménytelen kitartása.

Lakik bennem egy pálya. A pálya közepén meg én.

Néha elmentem a horizontig, ott voltam a sötét sávnál, de az érzés bennem más volt. Megnőtt a sötétség, elpuskáztam a napot.

Gyorsan befordultam (időnként) egy terméskő kerítés oszlopa mellett.

Nagyon emlékezetes, bár nem is tudom, hogy nem felejttem-e el mindig.

Utcasarok, mert város.

Elhagytam a futballpályát, egyúttal ottmaradt valaki-én rajta. Kintről kisebb, mert itt kinn már a város volt. És éppen ez az átmenet, ez az új város, másik, ugyanaz, én voltam másik, mint aki elköltözött, ugyanabba a városba.

Az *egészet* akartam elmesélni. Mindenben benne volt ez az akarás, ez lett az eredménye annak, hogy úgy volt, ahogy volt.

Mesélhettem volna, történt volna.

Az időben körbekerülvén, amit az álldogálás fejez ki, az időben keringő le-lecsap. Vad mézárulás kezdődik, névtelen és ellenszenves.

A pusztítás mértéke akkora volt, hogy ennyi látszott már csak.

Ezt is jelenthette a pálya, a tétova állófogadás.

Nem mintha nem indulhattam volna el, fölfedező útra szinte, de én csak

arra mentem, amerre kedvem volt, vagy amerre nem tudtam nem menni. Ilyen például a maradás is. Amikor nem tudtam nem maradni.

Bementem egy borbélyhoz (talán ehhez kellett már régebben befordulnom az oszlopnál), aki nagyon kedvesen fogadott. Kitárta a karját, az egyik kezéből fehér kendő lógott, az üzletben csupa vidámság, jóindulat, még hozzá igen nagy.

Beültem a székbe, fürgén, virgoncan, beleszabadulva egy történetbe. A tükörben magamat láttam, de nem jól, az arcomat nem, mivel a fejemet hátrahajtva kezdtem el tartani rögtön. Megkezdődött a fejmosás, vagyis a hajmosás. Olajospadló alkotta a borbélyüzlet alját, a körbekeringő időben egyszer-más-szor így lesz, a körbekeringő így látta és látni fogja, ezt éreztem hajmosás közben.

Hajmosás közben is.

Szagoltam a padló szagát.

Attól, hogy szagokat is éreztem, fehér, zománcos kancsó lett, kályhán, a kályha rácsa föl volt hajtva, nekitámaszkodott a kályhacsőnek. Kabátok is, fogason, kalap a tartón, emberek is kezdtek ülni székeken, egy eléggé testes is, aki az orrát dörzsölte, pici, mindenképpen zsúfolt üzlet volt, ami lett.

Nem sokáig, igaz. Maradt a kívánság, hogy ott lehetnék, de nem volt kedvem már.

A kedvem, ez az, ami űz, és mintha csak ide-oda, semmiképpen sem marad. Nem tudok e miatt a kedvem miatt beleköltözni a történetembe, belezsugorodni. Mindig van ott valaki, mindenhol marad valami, nem én, én.

Az én történetem a *szabadban* gomolygott.

Keserves, panaszos hang a lét. Csöngő szoprán egy sötét terem sarkában. Halk percegés. Néma nézelődés, mert néha azért világos is.

Enyhén szemrehányó szemlélődés.

Ha van halál, akkor *közben* is van.

Ebből nem tudtam kiszakadni, nem tudtam keletkezni, szinte megszületni se.

A születés tartott nekem rettentő sokáig.

Előszétálás ködből, élet előttiségből, és töprengve, hogy így legyen-e?

Városban, utcán.

A föltápaszkodó fürge is tudott lenni. Rohant utcákon, befordult sarkokon, lélekszakadva igyekezett, hogy befordulhasson újabb sarkokon, rohanhasson újabb utcákon.

Volt egy föltápaszkodóm, aki már rég járt-kelt, én viszont láttam, amit láttam, ráismertem. A föltápaszkodás semmi jelét sem adta. Az volt, ő volt. Csöndes, nyurga, sietős, nagyon zöld utcai fák alatt, cseles.

A föltápaszkodó nem volt képes kiszabadulni az utcák hálójából. Néha megszerettem őt. Sajnáltam. A pálya környéki utcák ha világosak voltak is, alig mutattak valamit a mániákusan futkározó föltápaszkodón kívül.

Futott haza, de belezavarodott az utcákba.

Nem engedtem, nem tudtam engedni.

A föltápaszkodó keresgélt. Egy érzés ő, kétségbeesés, kíváncsiság, a magam nézegetése, a magamat magamhoz ölelés vágya, bánatos, szemérmes, ruganyos, kanyarog, keringetem őt, mintha én lettem volna, de aki én voltam, szinte megelégszik ennyivel.

A föltápaszkodó a hátamon futkározó hideg.

Alázatos, engedelmes, türelmes, ezen kívül makacs, settenkedik, kujtorog.

utcaikon rohangászik, a testem útjain ténfereg, míg élek. Emlékezni annyi, mint bejelölni utakat egy térképen a születéstől a halál felé.

Elkezdem őket. A kezdetek megállapításával szeretném elintézni őket. Hiszen ez az anyám! kiáltom magamban. Hol, mikor? Méghozzá *volt*. Volt, ez a szó sokáig kedvesen csöngött a fülemnek, menedéknek tűnt. Volt, tehát van. Emlék, tehát nincs. Szórakozásnak próbáltam fölfogni őket. Ők nem szóltak semmit. Maradtak olyanok, amilyenek. Vártak. Azaz dehogyis vártak, előtűntek, előugrottak. Azaz dehogyis ugrottak! Mindig *úgy* találva őket, egyszer csak félrelibbent, mint egy függöny, mint egy jótékony takarás, a nemlátásuk. Akkor aztán láttam őket. Percekig, napokig, napokon át percekig. Ez sem tőlem függött. Nem akartak semmit. Annyira akartak valamit. Kitartóan, csöndben, állandóságot kölcsönözve. Holnap. Majd megint. Hol van az a kölcsönző? Vagy nem holnap. Öt év múlva. Egy napon. Egy reggelen. Nem hajnalban, hanem normálisan reggel. Kényelmesen, diszkréten.

Hogy évek telnek el, az is légbőlkapott szó. Nincsen év az ő számukra. Én zuhanok a halálom felé. Fejemben kockakő. (Egy kocka követ.) Ők addig lehetnek, ameddig én hordozom az agyamat.

Úgy jók ők, hogy egyedül vagyok. Közben persze nem. Dehogy is legyünk egyedül! Kerülöm a magányt, ha vagyok, hát legyünk együtt. Szétfolyunk, annyian lehetünk, az időből kicsordulunk, az időn túlcsordulunk, az időnk serlegén túlfolyunk. Kیلövellő magunkkal. Szóval többedmagunkkal.

Ilyenkor kissé megnyugodtam. Természetes és nyugodt a hajoló is. Mindnyájan megfontoltak és józanok vagyunk. Komolynak, magabiztosnak sem árt mutatkozni. De nem komornak! Előre hát az új hajoló ciklus felé!

A templom felé, kert mellett. A kert árnyékba borult már, mint egy sötétlő beugró, szöglet, csak egy sarok a falnál, füves és drótszállal körülkerített. Hüvös. Nedves. A levegő hideget árasztott, amikor odaértem. Amikor még oda se értem. Rögtön tudtam, hogy merre néztek, folyton csak oda néztem, arra a darab kertre, bele a földjébe is. Gilisztákat láttam a fekete földből kitekeredni, annyira mélyre láttam. Ástam a szememmel. Túl voltunk a fűvön, magunk mögött hagytuk, és az a nedves, fekete föld, ez volt az, ez érdekelt, ezt bámultam.

És bámultam a sarokról a várost, az U. M.-es várost, a vastag lábúst, bár ő még nem bontakozott ki. Lehetett tudni. Ott volt elrejtőzve már az aszfaltban, amikor simán, repedés és kihagyás nélkül mindent beborított, mint valami letakarás, ami alól nem szabad kilátszania. De én mégis szétnéztem. Néztem és néztem. A mindig ugyanazt. Nem untam ezt a sivár, szürke, túl sima kérget, úgy figyeltem, mint aki várja, hogy kezdődjék.

Csak a templomkertben áshattam, ott aztán vájtam is a feketét. És nemcsak giliszták tekeregtek, hanem érzelmek is. Mozgolódtak a házak. A házak mögött valamik, amik persze nem láthatók, inkább az egész város fölött beborult, a templomtól fölött valósággal beesteledett. És senki, csak én. Nagy kihaltság. Éreztem, hogy ott van mögöttem az öröm, olyan elkeseredett lettem, mielőtt még odaértem volna tényleg a kerthez, igaz, a sarkán már régen álltam, ilyennek akart látszani a városa.

Hirtelen csönd lett.

Hát nagyon nagy csönd, mondhatom.

Nem is mehettem tovább.

Mintha a létezésemnek nem lett volna célja. Be kellett ismernem, hogy lehetséges. Nem irányultam semmire, csak mint egy váz, ültem, keresztülfújt

rajtam a nemlét fuvallata, mondhatom, ilyesmit nem kellemes gondolni. Váznak lenni, mintha semmi se történt volna velem.

Őszezsugorodtam azzá a pillanatvázzá, aki ült vagy állt éppen. Egy darabbá, éppen ottlevővé. Kicsi kis ráhajolóvá, de mire?

Akkor csak ennyi voltam. Más minden levált rólam, mint a maradékról, a hulláról, aki csak fekszik, még *olyan*, de már nem. Semmi más, csak az, ami. Még sziporkázhat, szivornyázhat rajta a képzelet, de az már nem az övé. A halál mintázata, ami nem más, mint annak a megmutatása, hogy hiába, ha már csak van, ami van. A díszek még díszlenek, de ami csak van, az már nincs.

Egy ilyen végső ponton pihentem.

Ilyen időben, másokéban. A másoké kiszámíthatatlan. Kotyogott *kinn* a mások ideje. És tényleg olyan undok volt, kotyogott. Ők voltak a mások.

Tudtam, hogy csak a szerelem segíthet. És mintha csak tudtam volna, a kezdetektől fogva hajkurásztam. Az anyámmal kezdtem, mivel ő annyira közel folyt. Körbevette az én kis magomat, meg kellett várnom, míg kihízem őt. Várni azt utáltam, így telt az idő, míg végre mehettem az utamra.

Az a fajta szomorúság fogott el, hogy elhagytam anyámat.

Megszülettem és elindultam a halálom felé.

A fiatal anyag kiáltásai szétrepesztik a fületem.

A fiatal anyag jár-kel.

Néha szelíd, mint a kígyó.

Türelmes.

Csapdosás folyt körülöttem. Majdnem láthatatlan, kicsit a széleken sötétes szegélyű. Hullámozás. Viharos. Szégyenlős.

Magasabban álltam, magasan. Ami előttem volt, elterült, szétterült, párába vészett. Elnéztem fölötte, úgy néztem, mint egy partot. Ennek a partnak a tetején vagy majdnem a tetején álltam. De város volt, széles út, mely éppen találkozott egy másik széles úttal. Oldalt meg egy nagy tér.

A házak nem akadályozták a széttekintést, mivel tudtam, hogy város.

Alattam, de nem ez volt a célja, nem akartam én fölül lenni, csak hogy most már egyre inkább part volt. És akármit is láttam, amit nem láttam, az lett a lényeges. Ami alul beleveszett a párába.

Nem okoztam fönnakadást. Síneken helyezkedtem el, itt bukkantam föl hirtelen, s kezdettől fogva éreztem, hogy síneken állok. Sínek voltak alattam, aztán villamosok értek oda, mindegyik irányból egy-egy. Ugyanúgy nem játszottak szerepet, mint a házak házakként.

Ott valahogy semmi se volt fontos.

Egyszer, egy napon elkezdtem érezni a homokszagot is.

Eléggé megnöttem ahhoz, hogy egyedül elinduljak.

Addig csak kertekben túrtam a száraz homok alól a nedves homokot. Jobban szerettem a nedveset, mint a szárazat.

Esők után persze eluralkodott a nedves.

Napsütésben indultam el.

Mindig úgy kezdődik, hogy elindulok, de soha sincs indulási hely.

Villamossíneken vágtam át, de akkor már régesrégén jöttem.

És egyszerre csak elindultam. Addig meg hullámozott, szinte lebegett, azt se tudtam, mi, azt se láttam, mit hagytam magam mögött. Várost, de hogy milyent?

Napon.

Egy séta napsütésben, meghatározhatatlan céllal.

Azt tudom, hogy be fogok fordulni.

Úgy is lett. Szinte nekimentem egy betonoszlopnak, amire drótkerítés volt kifeszítve. Sarokoszlopnak, de nem sarkon. Később csak csodálkoztam, hogy miért állok én előtte? Kifeszült két irányban a drótháló, én pedig vártam kicsit, nyáron. Semmi jelentősége nem volt annak, hogy megyek.

A város errefelé a folyópartnál hanyagul szétdobálva hevert, mindenféle darabjai egy városnak, amikről azt se lehetett sejteni, hogy mire szolgáltak, csak érezhető volt, hogy a városból hullottak ki.

Tehát át kellett haladnom hulladékok között, kelletlenül, minthogy én bennem egészen más motoszkált.

Lehetetlenre vágyakozni, ez nekem semmiből sem áll.

Ciripeltek a tücskök, réten. Valaki ült fönn a fán, a fa maga pedig dombon nőtt. Akkora dombon, hogy ha fönről a fa alól lenéztem, meredek hegyoldalt mutatott. Ha letről bámultam, kicsi halom volt, sík réten. Az, hogy ki ül a fán, se így, se úgy nem derült ki. Viszont egyszer, amikor letről bámultam, megmozdult, mászni akart lefelé. Sárga volt, a lábai sárgán kalimpáltak, az egész sárga lett, ami jött le, de ezen kívül semmi. És senki.

Leugrott a legalsó ágról gyorsan, és elszaladt. És addig végig csak sárga volt, fürgé, nyurga.

Kezdődhetett vonattal is, ami nem akart elindulni a pályaudvarról, csak várt-várt, én ültem benne, mint egy kicsi kis utas, aki fészkelődve izgul, mert úgyis mindjárt megy, de nem ment mindjárt.

Mintha folyton csak vihar akarna kitörni. Elsötétült az ég, és semmi se óhajtott megmozdulni.

A város nem a parton épült föl, valamiért távoltartották, holott nekem oda kíváncszott volna, aztán ki is terjedt a partig, de én csak annyit éreztem eleinte, hogy messze vagyok, sokat kell gyalogolnom.

Beleszülettem egy utcába, s azt se tudtam, hova fogok menni.

Viselte a sorsát. Egy város, ott, ahol van.

Allandóan jött a kertekből, a kertek mélyéről a kövezetlen utakból, de a kövezet réseiből is, az aszfaltból is a homok szaga.

Egy testvérpárnak is homokszaga volt, mint nekem, sokat szagoltam őket is. A konyhájukban, hokedlin térdepelve és az asztalon könyökölve társasjátékoztunk vagy bélyeggyűjteményünk darabjait nézegettük és cserélgettük egymással, hogy azért közben csináljak is valamit. Besütött a nap az ablakukon, a mi csendes tevéssük-vevésük egészen kellemes valami volt így, igaz, csak a kisebbiknek, a Palinak a szaga volt *nedves* homokszag, úgy éreztem, ez hasonlít az enyémhez, szívesebben szívtam be, jobban meg is figyeltem őt, mint a másikat, mivel többet figyeltem, nagyobb figyelemmel, valami érdekelt benne, és jobban, mint a másiban. Vagyis semmi, csak vele vágytam együtt lenni többet, és annyit voltunk együtt, amennyit csak lehetett, s bőven lehetett, szinte elégünk is lett egymásból, annyit, de nem tudtunk kievickélni ebből, megszülettünk, jó közel egymáshoz, a többi jött magától, és hát én még a dünnögő beszédét is kedveltem, hogy olyan lassú, dörmögő szinte, az enyém meg gyors, ő meg közben mozgatja az arcát, ez is nagyon jó volt nekem, bár nem az arcát nézegettem, hanem a bélyegeket, de tudtam, hogy ezalatt mozog az arca, talán ettől egy kicsit jobb volt, mint máshogy, ez megfelelt.

Valakinek megfelelt.

Én hallgatók.

Esett az eső, és ettől a sok víztől (valahogy nem akartam vizes lenni, még csak nedves sem), a tőlem független kopogástól bezártam magam, de kényszerűségből is. Kénytelenségből. Együttal, úgy, úgy bizony, így volt a jó.

És nincsenek emlékek. (Már megint kezdtem.)

Tele vagyok elhatározással. Sok elhatározás, amit soha el nem határoz-
tam, kering.

Állandóan ömlenek, száguldoznak, hömpölyögnek keresztül. Keresztül,
belül. Bennem keresztül, de hol van az a tér? hiszen látom is.

Hát ezek azok.

Ilyen vagyok.

Ilyen voltam eső idején, máskor meg másmilyen ilyen.

Soha egy pillanatra sem egyezem.

Elindultam és vágtatok.

A vágatás, az vagyok én, ahogy mindenféle bukik, zuhog. És az is, aki
ezt annyira figyel.

Nemcsak eső idején.

Nem tagadom, kicsit ünnepélyes vagyok.

Máskor meg nem.

A múlt idő az egyetlen menedék. Forma, az egyetlen formai menedék.
Múlt időben írok, hogy meg tudjak állítani valamit legalább egy pillanatra.

És persze benyúlik, kitágul akkorig, amikor az anyag fiatalabb volt ben-
nem. A bennem megtestesült test. A belém jutott anyagszerű. Hát így nézve
tényleg már elmúlt valami. Attól fogva egyfolytában múlik, hogy utamra bo-
csátott egy erő. Arra ítéltetve, hogy attól fogva egy bizonyos lényen belül
folytatódjanak az események, rámszabta, kiszabta. Most már ezt a lényiséget
kellett elfogadnom. Ha nem is elfogadnom, élnem, túrnóm, és ennek a lehető-
ségeit feszegetnem.

Hát ez a feszegetés, ez megvan. Sőt, annak az *emléke*, hogy én nem egy
ilyen lény vagyok, egy férfi a valahányadik évében, az is megvan. Ez az ál-
landó ömlés, ez nemcsak feszegetés, ez éppen az, hogy valamilyen voltam a
lényiségem előtt, és vagyok is közben, tehát nem férek bele, bár benne vagyok,
bennem vagyok, magamban, valakiben, aki nem is érdekel igazán, mint olyan
valaki, aki egy lény. Ezt a közömbösséget is viselem. Nem érdekel, hogy ki a
szülőm, ki a gyerekem. Ha kedvesek, hát szeretem őket. Néha igen, néha nem.
Mert közömbös vagyok a muszájjal szemben. Mert nem muszáj. Nincs köte-
lességem, mert ha egyszer már elindultam egy lényben, lényként, akkor leg-
alább több ne legyen!

Néha csak csodálkozom. És örülök. Igazán örülök olyankor. Kellemesen,
beleengedve magamat teljesen a lénybe, aki vagyok, akinek látszom, néha a
magam számára is, bár így már igen ritkán.

Egy nagy, zúgó sötétség. És keringő. Ebben voltam, ebben pörögtem vala-
milyen irányban.

Nem, ez nem fejezi ki.

Egyre inkább éreztem, hogy egy lejtőn fogok elindulni. De annyira szo-
morú voltam, vagyis elszánás nélküli, hogy halasztgattam, bár nagyon vágy-
tam már, már minden megvolt szinte hozzá. A lendület is.

És U. M. is. Ő ott várt. Ott. Lejtő alján. Elbújva a még nemlátás mögé.
Én ültem már a biciklimen.

Rengeteg minden történt még előtte.

Napok múlva aztán fölültem a biciklire gyorsan, de olyan gyorsan, hogy
nem is ez a fontos. Gurultam felém az iskolánk mögötti utcán, a lejtős beton-
úton, és annyi mindent akarok. A karjaim szőrösök voltak, éppen azt néztem,
bámultam, hogy miért, hogy miért ennyire és ilyen hirtelen, főként, hogy miért
itt kezdődik, amikor én a lábamon jobban szerettem volna szőrösödni, de ez

is megnyugtató volt, mivel az iskolatársaim már elkezdtek, mindegyik máshol, máshol mint én, de én mikor kezdem? Egy biciklin száguldva vettem észre, hogy talán a naptól, a sok biciklizéstől kinőtt, kicsit megbámultam tehát. Figyeltem a két szőrös karomat.

Mindenki másként szőrösödik, máshogyan közelíti meg.

Közeledtem, zúgott alattam a két kerék.

Napokon át.

Halasztgattam megint napokig, mintha a kedvem nem jönne, nem áradna az erőm. Azzal gyötört, hogy nem jött, nem áradt, mégis állandóan rohant a bicikli, száguldásban lévő bicikli és rajta én, és mint valami függöny mögött, ott leselkedett U. M., nem leselkedett, én helyeztem oda, mint egy következő pillanatot, ami készül bennem. De csak készülődött, és nem is láttam őt, csak bebugyolálva szürke, puha rejtőzés mögé, ott volt az órá gondolás. Sokáig. De addig nagyon, akármilyen történt, ő meg az a biciklis én, nem is annyira ők, hanem a közeledés, a közeledés lehetősége, a közeledés ingere, ez a napokon keresztül feszülő akarás, hogy közeledjenek már!

Ez töltötte ki az érzéseimet.

Ilyen lettem.

Nekilendülni azt nem, csak látni a lehetőséget, akarni, vágyakozni, egymás felé rohanva. Belemerevedve. Mozdulatlanul.

Mert hát mi is történik majd, ha találkozunk?

Csak tudnám, hogy miért halasztgatom, amikor vágyom!

Barna, sima, testes, nyerges a vágyam. Szőrös. Megérkezett, hosszú utat tett meg. Ideballagása lépésekben ért véget, s az utolsó, a megérkezést jelentő lépések lólépések.

Ő volt az, a jó széles hátú, feszes, domború hasú. Finom, barna szőrű vágy volt.

Makacs ló volt a vágyam, egy völgyben. Alltam szépen, egy ló meg erőszakoskodott, erőltette a látványát.

A vágy elmúlt, a ló megmaradt, amíg megmaradt.

Hegyről másztam lefelé, hegyoldalon, sziklába kapaszkodtam, sok zöldet éreztem magam körül, sötétzöldet.

Lenn a túloldalon a völgy alacsonyabb hegyvonulattal folytatódott. Szürke, borús időben, mert máris mintha meguntam volna, hogy ott legyek, ahol vagyok, akármennyire néztem köröskörül, majdnem teljesen megszűnt látszan az, ami ott volt.

Völgyre bámulással kezdődött. Ott akartam meglátni valamit, egészen távolit, a kis vadzöld hegyvonulat domborulatai kezdtek volna. Fölöttük az én kutató tekintetem, egy olyasféle tekintet, amely megelégszik magával a nézéssel. A lenézéssel a hegyről, átnézéssel más kicsi hegyekre. Fővonulatról mellékvonulatokra.

Egy völgyben (völgyön keresztül nézve), hát igen, ahogy nézelődtem, ott a fák elég ritkán nőttek már, alig. Egy épp mellettem, emelkedőn. Mélyedés kezdődött, füves lejtő, mégis csupaszság-érzésem volt.

Barnácska ez a fű, őszi sárgulásban, elmúlásban, ez a *volt* uralkodik a tájon, a bizonytalanság.

Kinőtt egy akkora fej, hogy borzalmasan lobogott a fekete haj is rajta, és a vérengző, baltaorros arcát oldalról mutatta nekem.

Nagy téren történt, áramszünetkor, sötétben.

Aztán mély sötétség borult rám, bár ekkor is törtettem előre, meggörbülve, előrehajolva az igyekezettől. Akkor éppen. Suhogtak a fák a szélben, és

még mindig, még mindig nem akart elég sötét lenni. A teljes magány, közvilágítás nélkül, ez fele annyira se volt meg, mint amennyire kívántam. Azt akartam, hogy nagyon szép legyen a belépés, hogy ne vágyjak visszamenni, mindig visszamenni, mivel nem elégít ki. Úgy akartam kidolgozni a részleteket, ahogy a vágy élt bennem egy belépés után.

Suhogtak a fák.

Az öröm, mint cél kifeszül, de nincs más, ha nincs. De van.

A belső öröm elragadtatása hajt. Minél beljebb, annál rosszabb, annál inkább. Csak vártam, mint akit elhagytak, és *semmi* nem volt. Ugyanakkor *minden* volt, féltve őriztem, gombolyagként, nehogy véletlenül rosszul nyúljak hozzá, ügyetlenül, de idegesített, mivel hozzá akartam nyúlni.

Széttúrní az egyik napot, hogy jöjjön már a másik.

Eljött, olyan izgalom fogott el, hogy minden élelem kerülő papírdarabra írtam valamit. Akkora izgalom lett úrrá rajtam. Türelmetlenség. Hogy ezekben a pillanatokban már biciklin kell ülnöm, már ott kellett volna ülnöm. Kitörtek belőlem, elötörtek a kiáltások, azok a régi kiáltások, amikor még semmit se mondtam. Mindenemmel ordítottam, halkán is. Csodálkozva. Nem lehetett másként. Pici voltam, de tudtam, hogy nagybododom, és ettől a kicsiség, mint méltatlanság, kivetettség, de azért éppen ellenkezőleg is, táguló. Eből a kicsi pontból üvöltöttem, ami tágulni fog, és akármeddig. Ezekből a kicsi torkokból tör elő a kiáltás. Vékony, friss kétségbeesés, vékonyka cérnahangon, de azért éles és sírósan büszke, vágyódóan riadt. Rémulten a rám várótól, ami olyan nagy, csak ordítottam, és mindenki rám figyelt, én jöttem legutoljára, áradt belőlem az ártatlan iszonyat, amit még nem tudtam. Így lehetett rám nézni.

Valahonnan alulról, lentől, ahol álltam, csak egy tátott száj szinte. Fölöttem a nagy betöltetlen, kitöltetlen. Szürke, forró, fényes. Zöld, hűvös.

Gyöngé pirinyó voltam, élveztem, hogy az erőm majd csak lesz. Telekiabáltam a fölöttem lévőt. Közben agyon lehetett volna nyomni, olyan nyavalyás voltam még. Üvöltött belőlem a csillogó, vékonyhártyás anyag. Nem kerültem följebb, lenn sötét foltként tűntem föl. Újra meg újra. Csábos, csábító hang. A rémultségtől csábítottam.

Szédelgő kibontakozás, hogy mi is ez. Ez remegtette az éles hangomat, ami különben fülsértően hangzott, de hát mindenki más a helyemben ezt tette volna.

Ez a hang, ez az éles, ártatlan. Ez a síri. Csalogató. Magát nyugtató. A halál innesső oldalán, vagyis a születéskor. Még közel volt a születésem, még hallatszott a hangomon a halál, mint diadal. Ez gyült össze bennem, ez a sírból kiáltó, szinte, de új és friss, és előttem vagyis fölöttem még ott tágult a tér, még teljesen üres volt, jól láttam, hogy semmi se, csak a színét és fényét változtató varakozás, rám várás, fényáradással már befogadás, de én még csak lecövekeltem magam, lenn, kitátott szájjal, így kerültem be, valahonnan valahova, a kiáltásaimmal, az árnyékból a fénybe, aminek az ürességétől megijedtem. Óvatos is voltam. Figyeltem, hogy mit csalogat elő az ordításom. Jó darabig csak sütkérezett a semmi. Változó, mégis egyenletes fényben.

Nem tudtam betelni vele. A hangommal. Ígérettem, noha kérdeztem. Olykor női kiáltásokkal.

Az a hang. A nem tudom, honnan jövő. Besüvit a térbe. Ami még annak látszik csak. Éles, ígéretős lányhangon. Nekem ígér valamit, én hallgatom. Nyöszörgős, mert vár.

Visszhangos, sötét térben valaki rémületében csábítóan énekelt. Hogy becsalja azokat, akiktől kevésbé félt, mint az egyedüllétől.

A hang annyira olyan volt, amilyennek lennie kellett, hogy feszülten, mégis kielégülten nem is mozdultam. HALLGATTAM azt, ami voltam. HALLGATTAM azt, ami történt. Egy negédes hang volt, szinte csak egy ének az egész, de nem szavakkal éneklés. Ha ez eltölt, a fájdalmas öröme, akkor semmi mást nem teszek.

De az, hogy lányhang volt, izgatott.

Semmi más néha, csak az, hogy lány.

A lány puhaság, kis, húsos végtagok, lesült bőrrel. Karcolás, ami már gyógyul, sebes.

Semmi, de semmi ez az U. M.!

Nem akar.

Bement a kapujukon valami barnában, ami kabát lett, nem elég hosszú, hogy egészen eltakarja a lábát.

A LABÁT mutatta nekem. Akkor értem oda, amikor éppen befordult a kapualjba, annyit késlekedtem a biciklimmal. Félig nyergesen ülve, fél lábbal támaszkodva néztem őt, ahogy a két vastag lába megy be.

Az úttest túloldala volt az a bizonyos távolság, ahonnan nézni tudtam őt.

Mentem én közelebb is. Ministránsként tálcát tartottam az álla alá. Kitátotta a száját, azt a szintén vastagot, mert mindene vastag volt annak, én mégis vékony hangon hallottam a csábítást.

Várta az ostyát, amit a pap a nyelvére rakott aztán. Ilyen egyszerű. A kreol pír, ez tűnt föl az arcán.

A város, ahol megláttam, amit megláttam, mintegy mellékesen fekete volt. Dehogyan teljesen fekete, szürke háztetők lejtettek felém, sűrűn, olyan sűrűn épültek ezek a házak, hogy köztük semmi se fért el, az udvar, egy udvar több emelet mély volt, oszlopsor vette körbe minden emeleten, az oszlopok szinte virítottak, a közük feketén útját állta minden tekintetnek, én pedig újra meg újra megnéztem, köröskörül ugyanaz, elindultam felé, lefelé, a földszint mindig lejjebb került, kiderült, hogy egészen mélyen van, elérhetetlen mélyen, lebegtem fölötte, mintha elérhetetlenül lemélyült volna, először idegesen, mert a körbenézéseim is a türelmetlenség jelei voltak, viszont amikor nem találtam semmit, szinte megnyugodtam, lassacskán még az érdeklődésemet is elveszítettem, akkor aztán hirtelen látni kezdtem a *kútnak* az alján az alját, a teljesen száraz falat, ahogy a fenék és az oldala találkozik, élben és körben, akármerre kaptam a pillantásomat, bár szögletesen is, négyzet alakúban álltam, száraz és sima fallal, semmi más.

Állni lehetőleg valaminek az alján.

Tömeg élén nyomul. Felém. Nem látszik semmilyen tömeg, viszont olyan sűrű a fekete mögötte, mintha előretoltak volna egy arcot a sok közül, egyetlen egyet, de mögötte ott vannak. Utcán jönnek felém, széles járdán, mert kiszélesedik a tömeg mögötte, a feketeség, dühösen, olyan gyorsan közelednek, annyira lendületesen, és én nem is kérdezem, hogy miért mérgesek rám, még magamtól se, igaz, hogy tudni nem tudom. Az az egy az arcát föltartja, ez is indulat, rám irányuló, nem barátságos közeledés, talán csak határozottság, valamit akarnak, jöhetnének közelebb, de mindig csak *ott* közelednek, ahol vannak, és rögtön tudtam, hogy nő rohan felém az élen, hogy az az arc női, még ha nem is egy arc, mivel látni lehetetlen, viszont érzem, az érzés és a látás határán, arc, prém tekereg, nemcsak a nyakon, mindenben, ami alatta van, annál jobban kifehérlik az arc, a prém persze fekete. Szép arc lenne, ha meglátnám. Szigo-

rúan szorítja össze a száját, és az érzések úgy gyűlnek bennem iránta, hogy már kellemesebb, csak jöjjön!

En addig körbenézek az esti főúton.

Egy másik városban. Mint aki eltévedt.

Volt egy város. Ahol megláttam, amit megláttam.

Olyan távol, hogy az már tényleg a túlsó szélén volt, ámbar kerülhetett közelebb, annyira világos lett, olyan fénnel sütött egy túlvilági, melegházi nap, hogy semmit se láttam tőle. Ez lett az egyetlen látvány. Megbillent a járda és az úttest is, vagy már eleve billent volt, amikor még oda se néztem, egy utcasarkon.

Kifehéredett az egész, pedig szerettem volna látni azt a valakit, tényleg látni, egy valakit, guggolva, háttal persze az is nekem, elvolt nélkülem, bár ő kicsit sötétlett, sejthettem, hogy van, ennyi.

Nem részletezhető.

Az akarat tartja ott.

Nem részletezhető a vágyam.

Nyomul előre egydarabban. Forog bennem.

Néha elcsitulok. Szétterül. Üres tér. Ezt aztán látom. A fény ekkor meg túl erős.

Elgyöngült bennem az akarása annak, amit akarok.

Szelíd akartam lenni.

Rámnehezedett mindannak a súlya, ami nem én voltam, mintha az a kis hely, ami én vagyok, az is kellene másra.

Távol. Elérhetetlenül.

Bennem messzeségben.

Dülöngéltek házak, háztetők csúsztak össze, hajladoztak a falak, és gyakran. Láttam az eget, amennyire fölöttük látszott, de semmi se volt érthető, csak kitartó. Lemásztam egy búvóhely nyílásába.

Hosszú kanálisban meg kellett hajolnom, hajolva járni végig egy utat, és egy barlangba értem. Kiléptem a barlang száján, szétnéztem, lefelé egy hegyoldalon, fák fölött. A völgyben rét, jó zöld, megjöttek a színek, kis tó is. Mögöttem volt a város, eltévesztettem.

Akkora izgalommal gondoltam pedig rá, a rejtegetésére, hogy valami ott van, benne, a sötétben, a falakkal együtt hajlong, benne van a fekete romhalmazban, ahol a színtelenség a vágy tagadása, ellenállás, és ha kell, inkább összedől, méginkább összedőléssel fenyeget, mert azért megmaradt ugyanúgy, máshogy, romosan, ugyanúgy máshogy, bármilyen hatást kiállt, a tekintet az neki semmi, én meg ott állok, nem is túl messze, benne, de most hátra se lesek, elég nekem az is, ami előttem játszódik, dülöngélés a sötétben, a városszerű rémrom, az ijesztgetős, ha nem is ijeszt, de nem akarom már.

T. ül a padon, egy padon. Félek, hogy ő is csak ő lesz. Mindenesetre félek.

Ha kimondom a teljes nevét, összeszűkül, berogyik. Kezd nem érdekelni. És nincs helyette más se.

Vártam. Egy félelemmel. Ő is mintha csak várt volna, föltűnt a láthatáron. Ül a padon. Szemben velem. Az időnek nincsen szeme. Csak ha elmúlt. Fénylett sötét szemmel, éppen rám bámult. Nézett, mert kiszemelt magának. A lábait fölhúzta, oldalt fektette, mivel egyesegyedül üldögélt ő azon az egész padon, és az a pad, ha nem is volt hatalmas, elfért rajta a nagy, piros szandálja is. T. talán erősebb is volt nálam, ha nem is magasabb, de ugyanolyan magas, de T. lány, ettől borzalmasabb, nagy, egy lány, aki kiválasztott magának, lesett, mosolygott, de nem tudta, hogy mit akar, azt viszont eléggé akarta, erő-

szakosan, kitartóan. Én se sejtettem, de nem is tiltakoztam, hagytam, hogy csak nézzon kedvére, szinte elfeküdve azon a padon.

T. langaléta, feszesek a mozdulatai, izmosak a végtagjai, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy lány, lányszaga viszont kétséget kizáró, bár nem ebből a távolságból, és a szeme is lányszemként, nedvesen csüggő tekintettel mér föl, mintha még nem ismernénk egymást.

Mert hát ismerjük egymást. Körülötte is ott a borúság, még mindig majdnem sötétség, a város.

Az iskolánk előtti játszótéren volt ez a pad.

Kavicsal fölszórt játszótéren hangosan csikorog a kavics, bár senki se csikorgatja. Jó mély kavicsréteg, valósággal elsüllyednek benne a senkinek a lábai. A senki vasrudakból készült valamik közé téved, és úgy hadonászik, mintha puha hálók lennének, félreccap, ide csap, oda csap, nem lesz egész idő alatt világosabb, és ettől se, csak csörtet előre a senki, fejfelé is bele mindenbe, ami következik, de neki semmi az, a fejének még csak puha érintés se, hiszen a semmi érintkezik a semmivel, soha nem volt, soha nem is lesz, ezzel az elszántsággal megy. Behatol a részekbe, a részleteken keresztülgázol, forgolódik, újra nekimegy, forog, hogy merre induljon, visszatér, következnek újabb és újabb vasrudak, vagy ugyanazok, hiszen nem lesz világosabb és keményebb, aminek nekitámad. Nyúlkál.

Viszont a homokozó betonszegélyéhez érve fura érzés jön oda, arra a tájra, amit beüthetne, ha csak úgy gázolna tovább, mint eddig. Föl kell lépnie, elrántja a lábát, mert megütné, ez a senki határozott érzése. Föllép.

Föllép, mert föllép. Ha már fönt van, hát lefelé is néz. Lefelé néz, fölfelé lát. Homokba néz, de iskolát is lát. A homokozóban a senki nem lát senkit. Ezen nem is ütközik meg, úgyszólván szóba se jöhet, hogy legyen ott valaki. Homok, viszonylag világos. Homokszínű. Városszerű. A kettő közötti árnyalat. Gödrös, nedves, de ez csak a senki előtt terül el, szinte a tekintete alatt. Az iskola, ami most elzárja az egész láthatárt, szintén üres, mert aztán hangot semmit nem hallani. A senki ezt hallgatja. Áll, néz, körbe se néz, csak előre, lefelé se néz, csak fölfelé, emeletek sötétjébe beleréved, ablaksorok sötétségéből visszatükröződik a kékes, az ezüstüveg-csillogás, de fekete is, mert mint a fém, átláthatatlanok az ablakok. Apró osztású ablakok, a senki számára most hátulról jön fény, visszaverik az ablakok, ez a hátulról jövő fény végre jelenteni akar valamit, nem kivilágosodás, csak rés nyílik, megnyílik, és mintha lenne hátul valami. Kicsit féloldalvást jön, könnyű is volna odanézni.

Jó érzés, amikor azok a kis ablaknégyesek visszaverik. A kékes fémmel jövő hangulat, hátul a világossággal. Jó sokáig lehetne így.

Ha nem múlna el szinte rögtön.

Tartott magától, mintha tartani akarna, de amikor akartam, mert kedvem lett hozzá, azonnal elmúlt. Nem azonnal, mert bármikor újra jött. Jött a látványa.

Már más semmi.

Azért még nem múlt el teljesen, ha nem is láttam, de a vidámsága elmúlt, a tere. Késő délután egy városban. Éppen nyugszik le a napféle. A napnak is hihető fény hirtelen kigyúl, amikor egy ablakközön vissza akar tükröződni, vissza akar utasítani, de úgy, hogy közben éppen azt érzem, amit kívánok, amiről nem is tudtam, hogy érezni fogom, de amikor kigyúl a visszavert fény, beleegyezem, megszeliülök, és figyelem, a senki mögöl, aki mászkál, vagyis áll ő is, a feje mellöl, egyenesen belőle, mert én aztán igazán senki se vagyok

most, annyira csak a visszaverő ablakok vannak, én vagyok, a néző, de nem járkálok.

Valaki jár. Lába van, lógó feje. Valaki, aki csak érinti a tudatával, amit lát.

Sötét a délután az ilyen városokban.

Kiáltanak az emeletről, nem lehet jól érteni, mit. Kit keresnek? A valaki odafigyel, és most nem mindenhova. Kihajolnak az ablakon. Talán a Katinak kiáltanak. Behajítják ezt a nevet az ablakon át a valaki városába. Madár röpül ki az ablakon, vagyis be a valaki játszóterére, röpdös, verdes, még leginkább Katinak hangzott, amikor kiáltottak. A madár nem színes, hanem olyan, amilyen. Illik oda, ahol van. Nem ereszkedik, nem is száll följebb, egy madár. Nem menekül, és nem marad.

Van, és már nincs is. Röpül, és maradva távolodik. Belefűrődik a távoliba, mint egy fullánk, beleszúr a tudatba.

Csüng tollasan, mert majd föléled.

Kár érte, hogy ilyen.

T. nevet, először csak mosolyog. Még előbb elhúzza a száját. Legelőször csak lehajtott fejjel figyeli a madaramat.

En viszont nehezen számom el magamat bármire is. Így esik jól. Rettentes kín. Az élmény úgyszólván az utamat állta.

Utak többfelé vezettek, mindegyik aszfalt burkolatú volt, tökéletesen sima, sütkéreztek a tökéletességük tudatában, jó üresen, hogy csak menjek, tessék parancsolni! mert egy gondolat, még inkább egy érzés olyan sima lett bennem, hogy elindultam erre is, arra is, emelkedőn is, végül sárgás fénybe értem, megsárgult fénybe értem, és teljesen úgy viselkedtem, mint aki már járt itt, és majdnem azt gondoltam, hogy ez az első világháború, gondolni gondoltam, de majdnem azt is hittem. Félmeztelen férfiak kezdtek tolongani körülöttem, elég rövid hajúak, ezek is lehajtott fejjel, a fejük tetejére láttam állandóan. Szerettem volna, valamilyen időt szerettem volna, legalább egy-egy pillanatra, mint amikor szétválík két darab, ami egy, egy ház ablakokkal két ház lesz ablakokkal, és mintha köztük lenne valami más, miközben szét se válnak, mert folyamatosan ház és ház, talán egy tér. Inkább csak egy-egy pillanat, érzés, hogy beteljesedik. A megsárgulás. Ott vagyok egy időben, nem tudni, miért ott, mivel előtte még nem akartam. Újra meg újra a sárgás fényben ott vagyok. Aztán meg nem. Voltam. Hirtelen leszek. Mintha többször egymásután szétszakíthatnám ugyanazt a függönyt. Kellemes nézelődés folyt a részemről. Talán mert itt már mindenki megsárgult, ez a színfény volt a legállandóbb, mintha az örömem kiváltó oka lett volna, vagy a következménye, mert amikor örülök, ilyen sárga árad szét körülöttem, ezt árasztom.

És szívesen maradtam volna, akár ilyen kihagyásosan is. Fekete hajú fej tetejére láttam így is. Tartott a sárga a kisvárosi főtéren, mivel egy idő múlva a fönttartásaim ellenére is erőszakos lettem, ábrándos, már nem akaróztott visszalépni, függönyt tépkedni, azt hittem, hogy folyamatosan belül lehetek, egy élményben, és akkor már szinte én lettem a központ, annyira belül kerültem, nem én nézelődtem, valaki más.

Valaki így is, úgy is nézett, akármerre jártam.

És akkor fölmelegedett a kisvárosi tér, nyoma se volt harci eseményeknek, világháború folyt, tudtuk, kellemes melegben, olyan melegben álltam, amilyenben mindig mindenki lenni szeretett volna, mint egy versben, ilyenkor a festők is a legszebb sárgájukat szedik elő, az otlevés sárgáját, az égvilágon semmi olyan nem történt egy egész zsúfolt főtéren, ami nyugtalanított volna.

Jöttek-mentek, azt se láttam, hogy kik.

Egy templom fala verte vissza az előtte állásom sárgáját. Ilyen lehet a régi, amikor új. Ráadásul éppen ott, ahol szeretnék lenni, akkor, amikor ott vagyok.

Állt egy dombon egy templom.

És én.

És megint én a téren is. Még tartott az öröm, ha nem is tartott, föl tudtam támasztani. Folyt a nyüzsgése azoknak, akiket nem láttam, ha láttam is, nem kívántam már annyira, hogy köztük járjak, különben meg se mozdultam, mint afféle tökéletes nézelődő.

Mindenfeléket kitaláltam róluk, miközben már nem is voltam ott.

A házak falain az ablakok ott is fémesen verték vissza, a sárgát is. Ha akartam, nem, de nem tudtam akarni.

Lelkesedtem, de mint aki megint eltévesztette.

Elmentem sárgázni.

Egyszer egy út kanyarodott. A kanyarban leléptem az útról, de mire leléptem, már nem ugyanazt tapasztaltam, mint amikor még csak le akartam. Mintha nyáron történt volna velem, nagy fák alatt.

Máskor meg az égbolt estefelé fölénk borult, alatta volt egy város, mintha már aludnánk, pályaudvar is lehetett a közelben, egy fölüljáró hidról sötéten ítélt meg a helyzetet, autók is beerőszakoskodtak, oldalt, szaglászva haladtak és csöndben, hogy legyenek ők is, mert nem lehetett ez régen, egy pillanat alatt lefolyt.

Valaki egy híd korlátján könyökölt ugyanezen az estén. Még nem égett a közvilágítás, s ahova lefelé bámult, ott se fénylett semmi. Eltávolodva tőle, nézegettem a töprengését, lekötötte a figyelmemet a látvány, akkor hirtelen ráértem.

Benne voltunk a városban, kicsit fölötte, mivel a híd környéke is magasabban volt. A töprengő, a háttérben az este, házak, de nem mint házak, kémények, nem az anyaguk, még csak nem is a látásuk, az az állapot, amikor valaki gondterhelten kikönyököl egy híd korlátjára, más valaki meg figyel, semmi se mozdul, mintha mindenki tudná úgyis ugyanazt, s nem akarnám, hogy látszódjon más, csak valahol legyen, nem akárhol, abban a hangulatban, amit városnak nevezek. Én lesem őt, ő nem néz vissza, de mivel én őt nézem, aki viszont szerteszéjjel bámul, miközben spekulál, nekem ez jó, ha nem is jó, meggondolandó, megragadó, ha már eleve nem lennék úgyis benne, maradok, egy kis szomorúsággal veszem tudomásul, hogy *ez azért nem az*, benne azért nem vagyok, csak a vágy, hogy legyek ott, amit látok, ez.

Mintha a sötétség a vállamra ömlene. Folyamatosan ömlik, sűrű, levegőszerű, mégis ad egy gyöngye érintést, folyik végig a vállamon. Ezt a szótlan kényeztetést érzem magam iránt. Esetleg sajnálkozás. Így álltam, de egyáltalán nem csüggesztett el, bár tudtam, hogy ez nem a jóérzések ideje, kicsit hátrahajtottam a fejemet, mint akin végigsimítottak. Hosszú hajam volt, a sárgásfehér, távolba néző arcon mélyedések, gödrök akartak lenni, durva arcon, visszataszító arcon.

Eltávolodtam mindkettőjüktől.

Nem felejttem el, hogy ott jártam.

Egyszer régesrégén jártam egy szobában. Nem is annyira jártam, mint inkább beléptem. Többször is belépett az a valaki, aki én voltam. Benn tartózkodott a nemlátás függőnye mögött, és olyankor semmit se csinált, álldogált talán.

Duplaszárnyas, fehér ajtók nyíltak abból a szobából. Nyíltak volna, ha nincsenek csukva.

Mindig egy szoba.

Ahova egyszer majd el kell mennem, hogy berontsak.

Izgatott készülődés, ernyedt megérkezés.

Almosan töltöttem a napjaimat, úgy éltem, hogy bárhol elaludtam, ahol lehajthattam a fejemet, s ha nem, akkor is ide-oda ingott, ringott a fejem, puhában. Puha volt ez a város, bélelt, körbevett, nekidőlhettem, mindig megtámasztott valamijével. Ezért aztán rengeteget támaszkodtam, szunyókálós csöndben.

Szunyókáltam, mint torta tetején a marcipánvirág, egy történeten, az enyémen.

A délelőttök halkan zsongtak. Percegés is hallatszott. Eljutottak a fülem-hez távoli nyikorgások is, de nem rám tartoztak, én feküdtem; távolság, háborítatlanság, ez volt most a mérték, hogy nagy térség ajánlkozott körben, de az öröm még nem fogott el.

Máskor is, nemcsak egyszer.

Beszívom a levegőt, ez az álmatagság éles figyelés, de senki, senki nincs, legföljebb körülbelül, ez elég is.

Szinte válogatok, dúskálok, de amik közt válogatok, azok sincsenek, bennem is alig, föltűnik, eltűnik, mint egy leheveredés valamilyen falnál, aminek nincs előzménye, nincs folytatása se, nincs tartama, nem tart semeddig se, csak *van* bennem, van bennem egy *akkor* és *az*, semmihez se hasonlít. Tömén-telenül sok, sokféle, jönnek, még csak nem is egymásután, ha nem is éppen egyszerre.

Így keresgéltem.

T. ült a padon, mivel a gyerekkor mozdíthatatlanul van, ahol van. Csak-hogy T. már nem gyerek. Szörös neki ott, ahol nem látom, alig fér el, egy egész padot elfoglal, féloldalvást fekve. Az biztos, hogy ráér, ha nem is vár senkire se. Fekete haja is hosszan csüng lefelé. Rágja a körmét, mintha engem rágna. Mintha én kívánnám a rágást, ő meg kissé kelletlen.

De belőle jött sötét, fénylő energia képében, a szemén keresztül, mivel nincs olyan sok lehetőség, legalábbis akkoriban nem volt, akkoriban minden padokon kezdődött, ami elkezdődött. Ha láttam a többi részét, ami elfoglalta az egész padot, jólesett, hogy van többi része, de gyorsan későbbre hagytam, nemcsak a tekintetemet kaptam félre, hanem még a gondolatát is, mint aki nem akarja elhinni, hogy ha a szem így néz rá, akkor jön a többi.

Nem akartam elhinni.

Mivel nem tudtam, mi jön. Kiterült előttem, de annyit azért sejtettem, hogy nem lehet mindent rögtön meglátni, hogy nem annyi, amennyi, még csak gondolni se lehet mindenre, annál is inkább, mert a gondolataimat megállította, hogy csinálni szerettem volna.

Vigyorgott rajtam, mert rögtön rohantam tovább, mint a többiek, egy labda után.

Sötétedés után.

Lehetett még labdázni, míg haza nem ráncigáltak.

Egy ilyen félelem *alatt* kezdődött, ha nem is ekkor kezdődött. Az első *figyelés* így eshetett valahogy, ami után már nem ugyanúgy néztem arra a padra, még ha üres is volt.

Üres voltam én is, túl az U. M. iránti láthatatlan szerelmen. A csalódott-

ság hatása alatt, hogy elmúlhatott belőlem, hogy teljesen mindegy, hogy Anti vagy Pista! Cinikus lettem, érzéki. Mint aki mindent képes elmesélni.

Magamban előre elmeséltem T.-t, legalábbis ezzel a mesélős mindentudással viszonyoztam az érdeklődését.

Lecsusszant a padról egy idő után, és eltűnt. Még láttam, hogy hosszas mendegélés után tényleg eltűnik. Egy utcasarok volt az eltűnésének a helye, én meg véletlenül éppen a felé a sarok felé néztem, már ki tudja, hol tartva a mesélgetésben, bár addig csak szőke lányokat hajkurásztam. T. lett az első fekete.

Úgy fekete, hogy kiszőkitette a haját legközelebbre.

Ha megtaláljuk az igazit, minden egyszerűbb lesz. Elszáll a költészet, jóleső egyszerűséggel kattognak az események. Valahogy mindig tudjuk, mit kell tenni legközelebbre. Úgyhogy egy darabig nem is tisztázódott, hogy ugyanazzal a személlyel van dolgom.

Egyszerű Teri lett belőle, jó kis szőke Teri, mivel én erősen növésnek indultam a két találkozás közt eltelt időben.

Olyan érzésem volt, hogy megint eltévesztettem.

Hogy nem ez az a város, Terikém, kicsikém!

(Vége)

Harkály

Kabdebó Lórántnak

*haj taposómalom halnali siralom
nem is tudom hol min jár a sütnivalóm
vagy tán nem is jár csak épp rühellve mozdul
s bambán bámít rám a köd lyukán körösztü
elmém a ködrongyon átszól visszabámul
(nem tudok arabul koptul yorubául)*

*Mikor az állásban áll csak áll magába':
ilyen lehet a ló vaksi éjszakája
– a kicsapott gulya mulya-ép elméje
ridegbarom álom-eszméleti éje
(... fázós? kákabélű? nem lyukad a gyomra?
vénül bénul rútul roppan ripityomra)*

*Fogásom vasmarok, inam-kezem szilárd
– füles irattartón zizegő kópiák –
nem én: a lánchordta lap papírja reszket
(kis káromlásszólást halkal megeresztek
a fogam közt pogány csikorgatás-formán
örök rendetlenség káoszát kotorván)*

*elsőbbet: rakások szép rendbe rakása
ez megy megőrzésre amaz kiszórásra
tött papírkosárba íratlerakóba
(... pápaszeme párás medvének mogorva
vékonypénzü jószág: mi dongája-vékony!
légy ugrál szeménél csonka romladékony)*

*– – Rándul az írógép „szakállá volt kender”
ingyen gondolódik: valami elindul
hőse is születik „pendelyes inségbe”:
minden ember áldott nagy egyszerűsége!
ismerős az ének – felered a zsongás
mondatok fűződnek sorsokkal tolongvást*

*Limpópóvá dagad krokodilos árja
ladik már a sodrás címét kiabálja
portyáznak zabálnak széplányok megesnek
ez áll katonának az megy szerzetesnek
mongolnak töröknek megnyílnak a várak
szent lámák lebegnek szűfik levitálnak*

*ezer csőrrel kopog ezer erdő fáján
(felsült Uranija ég világburáján:
lovas történelem! zúdul Ural-Altáj!)
mi örvénylik velem? hol kopog a harkály?
napját mondja Énok hol Idők betelnek
Jozafát Völgyén az Üreljövetelnek*

*látás rianása – hajnal-sokadalom!
szerelmes mázsa: malomkő irgalom – – –*

Jeruzsálem

Lakatos Istvánnak, hatvan utánra

*minden ember egy-egy Jeruzsálem
ő leronthatatlan temploma
minden élet egy-egy Jeruzsálem
Jeruzsálem-rontó Ostroma*

*minden esztendő ez ostromgyűrű
dőli marja – hol van rajt a rés
torlaszoljad tömjed el belülről
kötörő zúgásba' légy erős*

*minden hajnal ostrom virradása
minden este véres alkonyat
éjféltájt ha elhagy a kurázsi
– üszkösödsz ni csonkod mint rohad*

*lélegzésed felszakadó sóhaj
herregésed fojtott jajgatás:
mitse alkudozz a Támadóval!
bújva rihatsz: meg ne hallja más*

*Türtön veszteg ült Vespasianus?
majd felindul rádlel Tituszod
vesd meg lábod bömböld és sugározd:
áll falad de Róma veszni fog!*

*egy már eljut az Antóniáig
más kohorsza Kidron völgyeig
sorakoztass! ványadt katonáid
latinul röhögve hergelik*

*minden kedded legyen húshagyó kedd
minden szerdád legyen hamvazó
minden szó gyilok latinja néked:
tábortüzi szélből nótaszó*

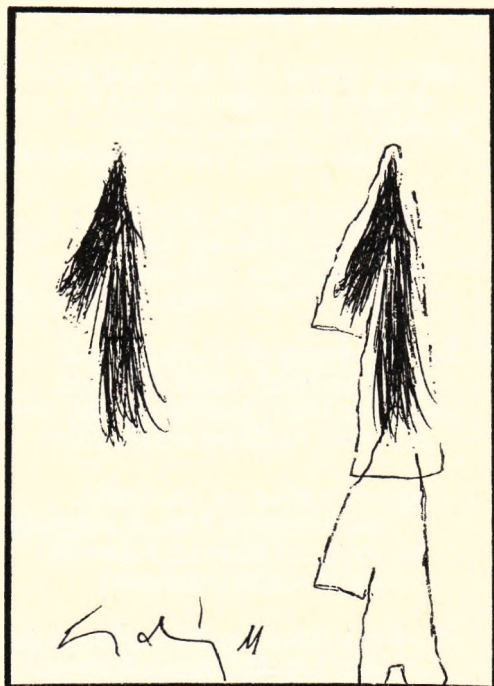
ahol mászik már a palisszádra
társa meg toronyról falra hág:
vissza kardja pajzsa és iszákja!
– te mi satnya ők mi marconák

(ez is Nap – hanyatló-visszanézőn:
töszlő felhők annak fellege –
verhetetlen küzdők közt vitézlőn
billegő szerencse mérlege)

... Roggyanóban Hinnom völgyi bástya
kostörő vonzó ezer kötél –
pástra most a nagy kirohanásra!
vasgyúrókra rá te ösztövé

te vagy ez a vár feladhatatlan!
nincs kereszt s keresztnek hely elég
telfeszítettel színült' a katlan
minden ág meglelte emberét

– – – légy az egy az örök Jeruzsálem
oszloplángod mitse hamvadó!
birodalmat végy a hús-halálon
s vár az Egy a Lét Fölött Való

AZ ÁRNYALATOK KÖLTŐJE

A hatvan éves Lator Lászlóról

Lator László költészetét tömörszerűnek, monolitikusnak, egyöntetűnek tartja a kritika. A létezés egyenletét akarja felállítani, mondják róla, Szentkuthy Miklós szavával szólva, az egyetlen metafora felé tör. Van is olyan ciklusa, második kötetében, amelynek a címe: „az egyetlen lehetőség”. Az édenkerti virradat csodája vonzza, valami eszelős érzékiség szólal meg verseiben. Szenzualizmusa nem elméleti eltökéltségű, hanem eredendő létélmény, s bizonyára veleszületett axiomatikus tapasztalat: „Hízna az erjedés bölcs vegytanába / vetett, felajzott lélek vad zugokban.” A felajzott lélek és test kinját, gyönyörét, kielégítlenségét, élniakarását hirdetik a versei, tobzódik az érzéketeket megragadó jelzőkben. Nála a megfűlledt trágya is „már-már sötét lánggra lobban”, ismeri a bomló anyag gyönyörrel teli vehemenciáját, a rothadás baudelaire-i szépségét. És ez mégsem dekadencia. A szagok, a színek, a hallomások és az egyéb érzékelések „másolhatatlan statikája” épül föl ebben a lírában, a „tisztább halál” távlatában az élet szépsége rajzolódik ki.

De ezt a létélményt Lator korántsem egyhangúan, éppen nem monotóniával vagy önismétléssel idézi föl. Az árnyalatok művésze; lehet, hogy egy dologról beszél de mindig másképpen. Tekintsük át például a témáit. Közös vonásként valami biológikusság tűnik föl bennük, a születésről, a nemzésről ír, „a szív a hús a csont sötét virága” érdekli. Kulcsszavai közé tartozik a paradicsom, szereti a nyári túlédességet, a diluviális izgalmat, a hús féleszméletét. De a *Holtágban* mindez tárgyi megfelelővé válik, tájleírást olvasunk, igaz, az élet és a halál megy a gyönyör expresszionisztikusan egzaltált dicséretével, egyszersmind azonban konkrét részletekhez tapadó naturalizmussal. A *Kert* a hirtelen fölszakadó gyönyör ihletéből táplálkozó vers, „káprázó homály / a földközeli mindenesség felett”. Tárgyiasságát egy virágkehely érzéketes leírása igazolja az utolsó versszakban, egyszersmind ez a zárlat a képek nyelvén világosan közvetíti a visszafojtott és áttételessé tett erotikát:

*Hús-szírmáln halvány ereivel,
torró bibéjével, porzóival
mozdulatlan vihar:
egy valószínűtlen virágkehely.*

A mozdulatlan vihar szép paradoxon, a visszafojtott szenvedélynek, az extatikus túláradás kényszerű megfékezésének a szimbóluma.

A Lator költészetének változatosságáról, árnyalatosságáról, polifonikusságáról szóló tézist három vers kommentálásával próbálom alátámasztani. Az első a *Piac*.

*Forrástalan morajlás, kvarchomok-
permet neszez a lomb közt szakadatlan.
Valami színes bukdos, tántorog,
és elmerül egy mélyebb forgatagban.
Karak, nyakak, mellek mezítenül,
emberi hangon jajgat egy talicska.
A szemet ez a későnyári hő
káprázó képekkel nyugtalanítja.*

*Ez délies, csak zsírosabb világ,
vastag gyönyörrel habzó földi éden.
Izzadt tüstölt, paprikás szalonnák
a súlyos nap kemencemelegében.
Nagy serpenyőkben hajnaltól ebéd-
időig hólyagos poklukra vetve
kövér hurkák, kolbászok, pecsenyék
érnek nagy karéj liha kenyerekre.*

*Káposzta, répa, hagyma, paprika,
a zöld alól világít már a sárga,
paradicsom pirosa omlik a
kék véraláfutásos padlizsánra.
Nyers, édes, csipős, kesernyés szagok,
mélyben, más-más tervet betöltő,
versengve sokasodó anyagok
özönlenek elő a sűrű földből.*

*Kertek fényes, testes gyümölcsei,
már viaszosra, ragacsosra érve,
méregzöld dinnye s hókás szentesi,
villog tükrös rózsás vagy sárga béle,
szeplős arany, bíbor, halvány, leves,
savanykás, kásás alma, hagymahajszin
körte, zöld ringló, sárga véreres
őszibarack és pozsgás héjú kajszin.*

*S már érzi is az új, a szá, az íny
a pihés, mézgás, édes hám alatti
hús megbolygatott hasadékain
a nedveket hirtelen feltakadni,
már érzi a sóvár, parázna bőr
a fénycsíkos, homályos szoba hűsét,
már érzi, hogy dől rá mindentelől
a lassú, sikos, ikrás gyönyörűség.*

Érzékiséggé fokozódó szenzualizmusra vall ez a vers, akármelyik „rétegét” vesz-
szük szemügyre. Már a cím jelzi, hogy a szemlélődés színhelye a fogható, izlelhető,
érezkelhető dolgok breugeli világa; nem könyvtárba lépünk be, mint Vörösmartynál,
de nem is a természet vadvirágát szemléljük, mint Petőfinél. A természet, a tenyésztett,
az ember által feldolgozott és árusított „versengve sokasodó anyagok” között já-
runk. Egyszerre konkrét és jelképes értelmű az időmeghatározás is. „Későnyári hő”:
ez a túlérlett, még heves, de már rövidesen halálra ítélt vegetáció időszaka, az a pill-
anat, amelyik a beteljesülést és az elkerülhetetlen bomlást elválasztja. Lator hedonizti-
kusan értelmezi az időnek és a térnek ezt az összetett élményét, jelzi, hogy káprázatról
van szó, de élvezi „a lassú, sikos, ikrás gyönyörűség” mégoly rövid pillanatát.

A szerves és a szervetlen, az élő és a nem élő anyag nála nem válik el olyan hatá-
rozottan, mint a köznapi szemléletben. A növények a sűrű földből „özönlenek elő”, a
lomb közt „kvarchomok-permet neszez”, a szalonnák a nap kemencemelegében izzad-
nak. Mindazonáltal alaptermészete a dúsan létező „zsírosabb világához” vonzza, ked-
venc terepe a „vastag gyönyörrel habzó földi éden”. Ezt, a számára egzisztenciális
alapélményt és vonzalmat nyelvileg főként a felsorolás, a halmozás alakzataival meg a
jelzős szerkezetek sokasításával fejezi ki. Stílusa egyszerre nominális, verbális és jel-
zős, mert a létezés fölfokozott áradását és azt a szubjektív egzaltációt, amelyet ez az
áradás az egyes emberben fölkelt, a tárgyi világ, a cselekvések és az érzéki minőségek
együtt jellemzik és határozzák meg. A stilisztikában ide vág a hosszúmondatosság és
az enjambement kultusza. Minden mindennel összefügg, a szavak, mint a folyondár,
kúsznak át egyik sorból a másikba, a mondat szerkezet a dzsungelnek vagy a kaszálat-
lan füves mezőnek a benyomását ébreszti. A szavak is újszerű kapcsolatot teremtenek
egymás közt, Lator mestere a nyelvújító szóösszetételeknek, s e tekintetben is a tago-
latlanítás, vagy megfordítva, pozitívan kifejezve: az egységesítés törekvése jellemzi;
költőként (s ezt most az esszéírótól és a műfordítótól való különbözés jelzése miatt
emelem ki) nem logikailag szétválasztható fogalmakban gondolkodik, hanem az él-
mény és az állapot természeti egységét modellálja és sugallja.

A természet elementáris hatású vízióját szigorú formai fegyelem ellenpontozza és
teszi – nála ettől is karakterisztikusan – egyedivé. A strófikus szerkesztés, a jambus
túlsúlya, a mindig leleményes, de azért az Arany János-i szabályoktól nem túl messzire
elrugaszkodó tiszta rímek és asszonáncok az önfegyelmezésnek, egy látnoki képzelet
kordában tartásának a külső-formai megnyilatkozásai.

*Hiszen mi egymást mégis hogy lehet
nincs szeme szája csak a gyűlölet
nincs combom farom fogni keze csak
az oktalan meggyűlő indulat
csak a szederjes nincs-mit-mondani
csak kiöklendezett gané-szavai*

*De hiszen mi egymással napra nap
ízét szagát izemet szagomat
hisz egymásban száj száját kéz kezét
és mindörökre és mégsem lehet*

*Hisz egymással mi egy-test egy-gyönyör
álmaim forgó üregeiből*

*eszméletem színéig felsajog
ha még lehetne valahogy sehogy
hiszen a szó a csend mindennapok
kögörgelése csontházon kopog*

*Hiszen mi egymást zsákcúba fut
a salétromos omló alagút
csak rothadó szemét csak matt kova
mész-kő-sömör sehonnan sehova
ha a feszültség valahol kicsap
gyújtózsínór-sistergés pillanat*

*Hiszen mi egymást villog mint a kés
dült járatokban mész-héj-recsegés*

A vegetáció buja gazdagságát élvező és leíró Lator szemléletétől merőben különbözni látszik ez a vers. Már a megszólalás formája, a dramatikus-lírai monológ – meglepetést kelt. Szerepvers, mondják manapság az ilyenféléről, kettős objektiváció, mondta volna Arany. A költő beleképzei magát egy másik (szinte mindegy, hogy valódi vagy kitalált) személy lélekállapotába, s jóformán az ő szemszögéből nézi, az ő szavaival fejezi ki önmagát, kettejüknek egymáshoz és a világhoz való viszonyát. A szerelmi csalódás ősi, közsímtörtéti témája a meglepetés, a váratlanság mozzanataitól válik itt újszerűvé és eredetivé. A kulcsszó, a minden versszak elején mellbevágó hangsúllyal kiemelt kötő- és indulatszó a *hiszen*. Etimológiailag és történetileg bizonyára a *hit*-ből ered, s ebben a szövegkörnyezetben a megcsúfolt, a megcáfolt, az önnön értelmetlenségére ráébredő hitet jelképezi. A múltból szóló, emlékező sorokban, mondatokban a költő elliptikus szerkesztéssel él, elhagyja az igei állítmányt, a nyelvi hézagossággal (a megnevezhetetlenre való utalással) érzékelteti a teljességet, a beteljesülést, A *hiszen*-en kívül az *egymás* névszó ragos alakokban való halmozott ismétlése is jelzi a valamikori magától értetődő összetartozást, a megbonthatatlannak hitt kapcsolatot.

A „Hiszen mi egymást” típusú sorkezdetekre, szakaszkezdetekre rendre ellentétező, tagadó folytatás következik. Ismétlődnek a tagadószavak (nincs, mégsem), a fosztóképzős és pejoratív megjelölések (oktalan, szederjes, kiöklendett gané-szavak, rothadó, matt, stb.). Zsákcúáról, omló alagútról, rothadó szemétről szólnak a hasonlatok, szívszorítóan szépnek és poétikailag meghatározónak találjuk a kövel kapcsolatos metaforikát (kögörgelék, matt kova, mész-kő-sömör, mész-héj-recsegés). Ebből is kiemelkedik az a két sor, amely a vers aranymetszési pontján helyezkedik el: „hiszen a szó a csend mindennapok / kögörgelése csontházon kopog”. Nyilván az ellentét fokozza föl ezeknek a megkövesedéssel kapcsolatos képzeteknek az intenzitását, hiszen egy másik képsor az érzékileg is boldog együttélés világát idézi föl, múlt időben, comb, far, íz, szag, száj, kéz „egy-test egy-gyönyör”. A biológikumban is elért éden elvesztéséről szól a vers, a valaha birtokolt és a szerves világba ágyazott szép emberi kapcsolat megszűnéséről.

Ehhez képest a szintaxisra is a töredékesség, a hiányosság, a zaklatott befejezetlenség nyomja rá a bélyegét; az igei állítmányok elhagyása kettős jelentést sugall, zavart lélekállapotot tükröz, de az elvesztett meghittség, bensőségesség emlékét is, amikor nem kellett magyarázkodni, állításokat megfogalmazni, „Hisz egymással mi egy-test egy-gyönyör”. A lamentációs stílushoz hozzátartozik a figura etimologica („száj száját kéz kezét”), a paradox ellentét („és mindörökre és mégsem lehet”), a színesztézia („eszméletem színéig felsajog”), az érzékletek összekeverésének Rimbaud-i eredetű poétikája.

Szerszámai, alkalmatlan kacatja,
 az össze-vissza görbült vashuzal-
 gubancok, rozsdá-pikkelyekbe málló
 bádogdarabok, meghorpadt edények,
 kicsorbult kések, vésők, kalapácsok,
 s durvábbak is: agyag csiszolta
 ásók, kapák, tükrös szerszámmyelek
 közt csak a szűkös léténél nagyobb
 vágyakozással, vagy mit tudom én:
 egy őt magát túlélő olthatatlan
 szomjjal nyújtózott túl a foghatón,
 odáig, ahol egymás vak szívéig
 ténylenek az árnyéktalan fogalmak,
 ahol a már nem mérhető feszültség
 iszonyatos hevében összeforr
 a szitakötő-remegés s az írisz,

ezen a hasadozott fennsikon
 vakon keresve a lázas anyag
 tapinthatatlan édes lüktetését,
 egy madár torka melegét, a rózsá
 gyöngyház-hús bujaságát, egy levél
 túltinomult csipkékét vagy érdes
 csontrendszerét egy hosszú búzaszárnak,
 e pengékkel s pihékkel remegő
 tojtó térszek-magányban,
 és körül vaktában egymásra-hányva
 az elnagyolt tehetetlen koloncok –
 egy tétován próbálkozó vonal
 váratlan megiramodása-íve,
 egy nyitott száj a kőben, szinte hang már,
 vagy őt szikár ujj majdnem-mozdulása.

A *Fellobban, elhomályosul* c. kötet utolsó verse ez. *Ars poetica*. E műfajnak több értelmezését tartjuk számon, egy szűkebbet, amely művészettani, mesterségbeli szabályokat ír elő, és egy tágabbat, amelyik költői hitvallást tartalmaz, az újat teremtő ember világképe megfogalmazásának elveit rendszerezi. A *szobrász* e tipológiában a második változathoz sorolandó. Nem regulákat részletez, hanem egyetemes gondolat kifejtéséhez keres szinonimákat. Nyelvtanilag egyetlen mondat, leglényegét (az állítmányt) ez a két sor tartalmazza: „egy őt magát túlélő olthatatlan / szomjjal nyújtózott túl a foghatón”. A harmincegy soros költeményből idézetünk az első és a második harmad határára esik, a tizedik és a tizenegyedik sorra. *Nyújtózni*, ez egyszerre jelenti a test meghosszabbítását és elernyesztését, erőlködő megfeszítését, sőt talán a halott védtelen kiszolgáltatottságát is. Az *olthatatlan szomj* mitologikus képzetet ébreszt, a tantaluszi archetipusra utal, Lator szemléletében az érzékelhető világhoz való legyűrhetetlen és elementáris vágy jelképe. A fosztóképzős és a túlzó jelzők együtt mutatják ki ennek a világfölfogásnak a sajátosságát. Alkalmatlan, durvább, olthatatlan, árnyéktalan, iszonyatos, tapinthatatlan, fojtó, elnagyolt, váratlan, majdnem – a negatív jelentésű melléknevek és más szófajú szavak fölfokozott hiányérzetet közvetítenek, az ember „szűkös léténél nagyobb vágyakozást”.

Ugyanakkor a vers, ezen a hiányérzeten kívül és ezt meghaladva, a létezésnek és az értelmes működésnek az eufóriájáról is beszél, arról, hogy az alkalmatlan kacatokból jelentékeny alkotás születik, a bádog, a rozsdá, a szerszám átlényegülhet, és a lázas anyag édes lüktetését sugalmazhatja. Erről a csodáról szól Lator László költészete, a teremtés michelangelói pillanatáról, amikor élővé válik a pusztá anyag, szellemmel telítődik az addig értelmetlen test, kiszámíthatatlanul, váratlanul létrejön valami új, ami nemcsak teremtojét, hanem befogadóit is gazdagabbá teszi.

Posztumusz

– In memoriam Sz. E. –

A korai siker: méreg,
az idejében elért siker: táplálék,
az elkésett siker: gyógyszer.
Ignotus

*Ha idejében ér a méltó elismerés
bizvást megizmosítja szárnyadat
s a sokrendbeli elmarasztalás után
megbékéltet a nyugtató kalokagathia*

*Latiatuc feleym
még mindig nehezen vevődik észre
a megszenvedett-kiharcolt eredmény*

*Most hogy abbahagyhatatlan munkádat
az Univerzum c. csillagközi Folyóirat
redakciójában folytatod
úgy látszik
másoknak is hiányzol
nemcsak a törzsgárda-tagoknak*

*Istenem olyan elszomorító
hamikor az elkésett siker
gyógyszer se lehet már*

*Aritmiás szívütem bágyaszt
megkeseredik a szájíz
torokszorító zokogás fojtogat*

Feleym keassatuc charmul Kyrieleyson

Küszöb

*télvévszázada jószerint
hogy tanulgatja mit jelent
a tétova se bent se kint*

*csak a küszöb csak a perem
s ha szerencséje rátekint
fája virul de nem terem*

*leányos háznál szűre kint
busong a pitvarszegleten
tűzkardos kerub nemet int*

*szegény quijote mit tegyen
elülről kezdheti megint
s akárha ködülte hegyen*

*a nagyfülű mesebeli
szüretlen iáz mi legyen
hisz ülepét nem verheti*

*a küszöbhez örömtelen –
csak nyurgult számárfülei
mutatják miképp van jelen*

Okulhatnál

*Uram, kinek szólnék,
hogya nem neked:
imhol, veszni hagytad
felnőtt gyermeked;
kimondád a végszót,
vissza nem vehedd.*

*Megbízható sáfár
volt igaz fiad;
lelke szárnyaltatta,
nem a kordivat;
– okulhatnál végre:
sapienti sat.*

Beszélgetés Erdély Miklós írásairól

PM: – Milyen jellegű bevezetést írjunk egy ilyen szövegközlés elé?

BL: – A papírforma szerint néhány oldalon össze kellene foglalni mindazokat a lényeges általánosságokat, amiket a szerzőről tudni illik. Egy másik változat: amikor az ember igyekszik minél színesebb anekdotákat elmondani a szerzőről. Most azonban egyik sem igazán járható út. Nem tehetünk mást, mint hogy jelezzük: az Erdély Miklós-interpretációnak egyelőre rengeteg nyitott kérdése van, s ha van is elképzelésünk az interpretáció kívánatos irányáról, a kérdéseket továbbra is nyitva kell tartanunk. E bevezetőnek tehát elsősorban a téma *fontosságára* kell felhívnia a figyelmet.

PM: – A most közlésre kerülő írások a 60-as évek elején (legkésőbb a közepén) készülhettek. S ez felvethet egy olyan problémát, hogy miért nem a frissebb írások közül válogattunk, hiszen ez az általános gyakorlat, amikor a „közölni valamit a hagyatékból” típusú igényeket kell kielégíteni. Erdély Miklós esetében több okból is tanácsos volt elkerülni az utóbbi megoldást. Ő maga mondta, hogy tíz évig írt verseket, anélkül, hogy bárkinek megmutatta volna. Egyetlen kötete van (Kollapszus orv. Magyar Műhely kiadása, Párizs 1974), amely Magyarországon gyakorlatilag hozzáférhetetlen. Ez verseket tartalmaz – prózát, esszét nem.

BL: – És ami a legmeglepőbb, a régi írások is nagyon „mainak” hatnak. Ezzel is azt szeretném hangsúlyozni, hogy Erdély Miklós a *mai* magyar irodalom jelentős képviselője. Nálunk a legutóbbi időkhöz tartotta magát egy olyan felfogás, hogy csak az számít irodalomnak, ami nyomtatásban is megjelent (nálunk). Ez a felfogás természetesen nem vett tudomást Erdély Miklósról. Sőt, amikor elkezdtek írni a külföldön publikáló magyarokról szóló összefoglalásokat, őt azokból is kihagyták. Ugyanakkor biztosan lehet tudni, hogy tevékenyen részt vett az irodalmi életben. Jó barátja volt Pilinszky János, intenzív kapcsolatot tartott fenn a Vigilia-körrel, barátja volt Kondor Bélának (minden bizonnyal a költő Kondornak is!), de más neveket is sorolhatnánk – Kormos Istvántól Ágh Istvánon át Tandori Dezsőig. És amíg mindezek méltányolták az ő irodalmi megnyilvánulásait, addig íróasztalában gyűltek a szerkesztője levelek: „értékesnek tartjuk az Ön írásait, de...”

PM: – Volt egy olyan időszak, a 60-as évek közepe táján, amikor próbálkozott publikálással, de aztán ezzel felhagyott. Verseket azonban már sokkal korábban is írt, az 50-es évek közepén-végén mindenképp.

BL: – Tény, hogy nehezen ugyan, de meg tudott jelentetni néhány esszét és tanulmányt, elsősorban a filmről, vagy képzőművészeti kérdésekről. Más kérdés, hogy ezeknek is számos szépirodalmi erénye van: különösen feszített metaforák, kihívóan új mondatszerkezetek stb. Azt sem szabad elfelejteni, hogy életének utolsó néhány évében egy sereg fiatal költő és író (az Örley-kör) felfigyelt munkásságára és meghívta különböző felolvasóestekre. Akkor kerültek elő egyes régebbi írásai is, mint például az itt közölt *Gúlában*, amelyet egy írószövetségi esten adott elő (1985. február 27.). Publikációra azonban akkor is csak elvétve került sor (pl. a *Metán* c. vers a Lélegzet-antológiában, 1985-ben).

PM: – Az írószövetségi est azért is érdekes, mert ott egészen új írások egészen régiekkel együtt szerepeltek. Ez mutatja, hogy az írásain hosszú időn át folyamatosan dolgozott, gyakran nem is úgy, hogy átdolgozta vagy bővítette, hanem állandóan evidenciában tartotta őket, s amelyikre éppen szüksége volt, azt kimentte. Ahogy a *Tavaszi kivégzés* című filmje is egy régebbi novellájának (nem filmnovella!) elővételén alapult.

BL: – Ennek a kronológiai keveredésnek további érdekessége, hogy – amennyire meg tudom ítélni – a fiatalabb korosztályok egyszerűen nem tesznek különbséget a „rég” és az „újabb” Erdély-írások között, mert számukra egyformán „újnak” hat mindegyik.

PM: – A datálás, illetve a művek „ideje” más kérdéseket is felvet. Vegyük például az Újhold-Évkönyv 1987/1-es kötetében dátum nélkül megjelentetett verseket. Közülük a *Fekete és citra* címűnek lemaradt a második fele, ezért itt közöljük teljes terjedelmében. „Mikori” versek ezek? Most olvassuk őket először nyomtatásban, de posztumusz jelennek meg, s ez megint mást jelent. Ugyanakkor dátum nélküliek, mert legfeljebb annyit tudnánk csak mondani, hogy „az 1960-as évek eleje”. De mi az értelme ennek a megjelölésnek, most először látott, vadonatúj művek esetén? Nyilvánvalóan alig csempészhetők vissza ma már a 60-as évek elejének irodalomtörténetébe, pedig ezek a történeti tények.

BL: – Előbb-utóbb mindenképpen ki fog alakulni egy kb. 70–80%-os biztonságú kronológia az életművön belül. De a feszes sorrendnek maga az alkotó mondott volna ellent, éppen az említett „evidenciában tartó” alkotói magatartás jegyében. Továbbá, szinte lehetetlen megállapítani, melyek azok a kéziratban maradt régi témái, amelyek éppen „munka alatt” voltak. Például több alkalomra is emlékszem, amikor „rendelésre” húzott elő már meglévő írásokat vagy témákat. S ez nemcsak tanulmányokra vonatkozik, hanem képzőművészeti alkotásokra is, amelyeket külföldi tematikus kiállításokra küldött. Szerette az „alkalmi” műveket.

PM: – Ha belegondolunk, a rendelésre készülő vagy alkalmi műnek több jelentése lehet, s amire itt utaltál, talán a legkevésbé közhasználatú. Itt ugyan is arról van szó, hogy az adott „megrendelésben” veszi észre azt, hogy alkalmas egy meglévő, tisztázott gondolatának vagy művének a nyilvánosságra kerülésére, mert az épp illik oda. Mintegy a szükséges véletlen vagy mellékkörülmény, mely kiváltja, hogy a mű a kész, megmutatható állapotból a be-

mutatott-állapotba kerüljön. Érdekes e vonatkozásban a mű-alkalom alá-fölé rendeltségi hierarchiájának változása.

BL: – Ide kapcsolható, hogy Erdély Miklós intenzíven tanulmányozta Freud álmelméletét, s használta például azt az elvet, mely szerint a későbbi álom magyarázza a korábbi. Gondolhatunk az összes álomrekonstrukción alapuló filmjére, amelyek közé lényegében az említett *Tavaszi kivégzés* is tartozik, hiszen az alapjául szolgáló novella nem más, mint egy álom leírása. A fenti elv alapján a film interpretálja a novellát. Sőt, magában a filmben különböző álom- és valóság-rétegek vannak, s ez a *Verzió* című filmjére is igaz. Kapcsolhatók még e témakörhöz a Freudtól ugyancsak nem távol álló „véletlenszerűségek” interpretációi, mint az *önösszeszerelő költészet*. De az a legalább húsz éve elhangzott, Erdélytől származó kulcsmondat is, hogy „a fejlettebb sűg”, melynek konkrét megjelenései: ahogy Altorjay Sándor egy kiállításmegnyitó alkalmából neki sűg egy manifesztumot, amit aztán Erdély már hangosan mond, vagy ahogy az *Időutazás* című sorozatán fotó/idő montázs-ként megjelenik. S itt akár a parapszichológia jelenléte, akár Erdély idő-felfogásának vizsgálata felé is továbbmehetnénk.

PM: – Az *Időutazás* című munkához kapcsolódó *Idő-möbiusz* című írás egyik pontjában is kimondja, hogy „a fejlettebb visszanyúl, hogy fejlettebb legyen”. Tehát alapvető egy állandó mozgás az ember saját történetében, ami a sors tudata. Itt látok egy tendenciát, most, halála után, ami egyrészt veszélyes, másrészt bizonyos fokig kikerülhetetlen: mintha két sors alakulna. Az egyik életével együtt fut, a másik pedig a közlésekkel, munkái megismerésével, a hagyatékkal együtt alakul, legalábbis fog alakulni abban a pillanatban, amint összes meglévő munkája méltó formában nyilvánosságot kap. Mert nem hiszem, hogy eléri a felét, ami valamilyen formában megjelent, s ennek töredékére lehet mondani, hogy valamelyest ismert.

BL: – A „megjelent” és a „valamelyest ismert” itt szerintem ugyanaz. Szó volt már az 1974-ben Párizsban kiadott verseskötetről, amelyhez hozzávehetjük az ugyancsak Párizsban és a Magyar Műhely által Erdély Miklós-nak szentelt különszámot (1983). Ezeken túl legföljebb egy tucatnyi verse, tágabban szépirodalmi műve van, ami nyomtatásban megjelent, s persze elhangzottak még dolgok, szűkebb közönség előtt – kérdés, mennyire maradtak meg első hallás után. S e tényekkel szemben áll körülbelül hússzor annyi publikálatlan írás, vagy még több, ha arra gondolunk, hogy képzőművészeti munkái is gyakran átcsapnak irodalomba.

PM: – Visszatérve egy kicsit konkrétan a fenti „két sors” kérdéséhez: Nem érzed-e azt a veszélyt, hogy a közlések rapszodikusságával, kisebb munkák elszórt megjelentetésével – hozzávéve azt a tényt, hogy egész munkásságát csak egy kisebb nyilvánosság ismeri – szinte a felejtéshez szolgálunk inkább vezérfonallal, mint a jobb megértéshez?

BL: – Azért nem egészen így van ez. Nyilvánvalóan létezik az a közhely Magyarországon, hogy ha valaki meghal, akkor szokott mennybe menni – de erről nem érdemes tovább beszélni. Mindenki ismeri ezt a szindrómát – mégis valahogy át kell gázolni rajta.

A másik dolog – s ezért nem félek annyira – az, hogy a nekrológ-izű fel-lángolások egy idő után kihunynak. Nem rakódnak le kövületté, s így nem akadályozhatják meg egy igaz kép kialakulását. Persze más kérdés, hogy mi-lyen egy igaz kép – ez is állandóan változik, akár évszázadokon át.

A harmadik pedig, mindentől függetlenül maguknak a művészeti alkotá-soknak a külön, autonóm élete. Tehát ha egy eldugott, kisvárosi napilapban megjelenik egy ötsoros verse egy jó költőnek, az is hozzájárul a művészi igaz-sághoz, és egy teljesen ismeretlen olvasó számára is így működik. Itt már a személyes háttér ismerete nem számít. Ott áll a mű a végső, véglegessé vált formájában, és azt úgy kell nézni.

PM: – Ne feledjük azt sem, hogy Erdély Miklósnak erről, tehát a művek sorsáról, a „hagyatékokról” is megvolt a saját, külön véleménye. (Amire nem azért hivatkozom, mintha feltétlenül követendő lenne.) Így ír például a *Váratlan kantáta* című versének (1959) első két szakaszában:

Mint madarak, melyeket röptükben kitömtek, s azóta ott lógnak az égen, oly mozdulatlan az elhunytak emléke, oly unalmasan megszokhatatlan, nevet-ségesen fennkölt.

A kutató feladata megkeresni az elhunytak lelkeit. A halottak miatt kö-telessége föltárni a rejtekhelyeket, az egymásba csúszott rétegeket szétfejtetni. Ki kell hámozni a valóság illúziójából az illúzió magvát. Rejtélyesen kény-telen építkezni a rombolás mozdulataival.

Azért épp ezt a szakaszt idézem, mert mintha épp ide illene egy kis – a vers későbbi szakaszában említett értelmű – csalással, mutatva egyúttal az interpretáció nehézségeit is.

BL: – Mindkettőnkben van bizonyos félelem, hogy félreinterpretáljuk, vagy félreinterpretálódik Erdély Miklós munkássága. Véleményem szerint ez úgy kerülhető el, hogy egyelőre inkább távoli köröket írunk köréje és minél több szálon próbáljuk felderíteni az ő szellemi kapcsolatait. Ez még azért is fontos, mert ő mindenkihez különös módon, sajátosan viszonyult. Nem egy-szerűen arról van szó, hogy megállapítsunk egy műveltségi mezőt. Minden névhez, vagy minden olvasmányhoz azt is fel lehet vezetni, milyen módon dol-gozta föl. Freudról már volt szó. Nyilvánvaló, hogy ő Freudot elsősorban a háború előtti, vagy nem sokkal a háború utáni kiadásokból ismerte, és termé-szetesen nagyon erősen belejátszott az olvasatába az is, hogy Freud zsidó volt. Azért mondom ezt, mert Erdélynél ez is alapvető kérdés, de megint nagyon különös viszonyulás tárgya.

PM: – Azt hiszem, a *Kalcedóni zsinat emlékére* készült művéhez írott szö-vegében is kifejti, mennyire „kedves” neki ez a kérdés, mert egyszerre „belül-ről” és „kivülről” is látja, mégis valamiképp fölülről nézi . . .

BL: – Talán úgy lehet ezt megfogalmazni, hogy ő a kereszténységet zsidó szemmel nézte, a zsidóságot pedig keresztény szemmel, s ezek a nézőpontok valóban a kérdés fölé emelkedő művek elkészítésére ösztönözték. E vonatko-zásban is érdekes az itt közlésre kerülő munka egy balatoni nyaralásról, ahol nem áttallja magát Hitlert a történet másik főszereplőjévé megtenni, míg az első számú főszereplő egyes szám első személyben ő maga.

Két másik példán talán még világosabban megmutatható ez a viszony – úgy gondolom, ma már talán szabad erről is beszélni. Az egyik, talán frivolnak is nevezhető művön egy akáclevél látható, melyen a levélkéék mellé változtatva oda van írva, hogy „zsidó – nem zsidó...” az ismert „szeret – nem szeret” játék mintájára. A másik korábbi, 1971-es munka, amely egy akkor készített gyűjteményemhez tartozott. Ebbe különböző művészekről kértem munkákat, s Erdély – mintegy az alkalomhoz illő gesztussal – libazsirba áztatott vattát nyújtott át nekem, A/4-es papírlapon. Volt a munkának felirata is, s ez az volt, hogy „ne különíts el, ne izolálj!” Ebben a provokatív gesztusban azonnal észrevehető Erdély Miklós közmondásos arroganciája – s a külső szemlélő általában meg is reked ennél a szintnél – ahogy elképzelte, miként fogom majd én jólfésült kis dossziék közé berakni ezt az eléggé gusztustalan anyagot. De ezután jön megint a meglepetés, ugyanis ennek az együttesnek két fontos, szimbolikusan is értelmezhető eleme van: a „kóser” libazsir és a vatta. Együttesük azért került ide, mert a múlt századi – e század eleji spiritiszta médiumok állítólag zsíros vattával imitálták az „ektoplazmát”, a transzállapotban testnyílásaikból kiáramló anyagot. (Erdély Miklós, családja hagyományainak útmutatását követve, sokat foglalkozott a spiritizmus fenomenológiájával, például párhuzamot vont a happening és a szeánsz között.) Látható, mint került össze egy személyes, életrajzi mozzanat vallási és irritatív politikai utalásokkal, egy „arrogáns” gesztus keretében. S látható az is, hogy nem holmi kis „polgárpukkasztó” neo-neo-dada-gesztusok voltak ezek, hanem hallatlanul átgondolt, megélt szellemiségből táplálkoztak. És különösek, nagyon különlegesek és szépek voltak.

Meggyőződésem, hogy egy művész hagyatékának feltárása során az utólagos közlések mellett az ilyen részletösszefüggések kimutatásának van értelme. Az effajta interpretáció vízvázasztóként hat az olvasók (vagy a nézők) körében: sokan „azértis” ki fognak tartani elutasító véleményük mellett, de néhányan ezentúl talán másképpen fogják látni a művészt és a művét. Egyébiránt maga Erdély e kettő viszonyát is különlegesen ítélte meg; mintha a művet részesítette volna előnyben a művésszel szemben. Egyik interjújában elmondta, hogy a legjobb barátainak is csak egy-egy művét szereti, a többit tévedésnek tartja. Mintha szándékosan összekuszálta volna a személyes kapcsolatok és a művészi megítélés szálait – az utóbbi javára, s némi didaktikus céllal az előbbi illetően. Azt is mondta, hogy kisebb baj, ha egy rossz mű átcsúszik egy zsűrin, mint az, ha egy jó művet kizsűriznek.

És itt visszaérkeztünk a számunkra legégetőbb kérdéshez. A zsűri-probléma a nyilvánosság problémája. A jó műnek nyilvánosságra kell kerülnie, mielőbb, „mindenáron”. (Erre vonatkozólag is fennmaradt egy szép Erdély-nyilatkozat.) Azt hiszem, a mi feladatunkat is ez a maxima jelöli ki: mielőbb közölnünk kell elhunyt barátunk műveit, vállalva akár a tévedések kockázatát is.

Budapest, 1987. augusztus 29.

Kedd

Nagykereskedés borongós följárata
 Lábazati kő az eszméletlenség határán
 Pokolkendőt lobogtatva
 Rengeteg tülek hajak és szívek
 A tökéletlenség hegyoldalában menetelve
 Pokolkendőt lobogtatva
 Aki lépcsőkkel és udvarokkal nem tud betelni
 Mikor egy szabó említ egy nála jobb szabót
 Fényforrás alatt
 Több szénderabból álló nevetés
 Mintha régi zeneszó lustálkodna oldalt
 Aki zeneszóval kisasszonyokkal nem tud betelni
 Rengeteg hajak és szívek mindaz ami hiányzik
 Zúgó vendéglőzene rongya zsákja
 Az eszméletlenség határán kapaszkodó kőburkolatok
 Aki magánál jobbat említ
 Kenderkötél zsák zsineg ponyvanagykereskedések
 Fömláldozott mozdulatok cégtáblák följáratok
 Sápadt fénycsóva alatt borzongva
 Szennyes vattákba pakolva
 A hit higanyoszlopa alatt
 Egy sötét folt belsejében
 Vitrin belsejében
 Kiállítva létrejötté bűneit
 Az eszméletlenség határán menetel
 A tökéletlenség hegyoldalában
 Pokolkendőt lobogtatva
 És mindazt ami hiányzik
 Rengeteg hajak tülek és szívek
 Kisasszony aki magánál jobbat említ vagy szabó
 Aki lépcsőkkel hajakkal szívekkel udvarokkal nem tud betelni
 Amadeus kisasszony akinél jobbat nem említ
 Amadeus Mozart kisasszony aki a legjobban hiányzik

1962.

Fekete és cifra

*Bár veszettül törekedem
Gyömöszölni befele
A sok dunnát a rekamiéba
Mikor ágyamat vetem,
A puffadt vánkosok, és még a lepedő,
Az ivar-sok lehető
Hogy beleférjen szinte lehetetlen,
Egy emberalakú ládikóba
Mely fekete
És cifra
Hogy végül fedele
Lebegő,
És félig nyitva,
Kikandikál majd életem
Aldatlan, tura titka,
Hogy sárga cipőben is, he-he-he,
Választott voltam itt a dölyfre és a süge kínra,
Míg új nappalok terhe
Igencsak leszoritja,
Hogy lappadjon végre minden sejtelem
A fedél alatt, melyre fekete
Alapon cifra
Aranybetűkkel iratik föl nevem.*

*Hogy majd homályos sivatagokon ögyelegve,
Hunyorogva kacarásszak foszladék sajtásaimon,
Nedves túskebokorba arcra-bukva
Rongyolnám súlyos aktualitásom.
Suhogva, széles gesztusokkal
Magyaráznám ott majd felködlő lényeknek
Sorsom unalmát,
S hogy valami pikánsat is mondjak,
Főleleveniteném a cserépkályha szagát,
A lét csimbókjait tépdeseve
Röffennék egyet tán az asszonyi kenőcsről,
Mi olajozza néha érdes napjaink,
Mutatnék mérföldes karral le az alvilágba,
Hol gőzös konyhájában dunsztolódik a proli,
Üveg buborékba zárt fénykukac
Sárga levében lötyögve
Allitgatja az automata-korbácsot, a vekkert,
Hogy reggel hűvösbe tűrja lesimított kobakját.
Pillanatnyilag azonban,
– Mit az újság is taglal –
Siessünk, könnyörgöm jobban
Az életszínvonallal.*

Parton

Zugáruként kiraktak sajtot adtak szalonnát, kis bögrét kenyeret.

Szegényes konyhában éltem nem volt nadrágom, szégyenkeztem dideregtem összeszorítottam combjaimat, éjjel halásztam kis halakat befőttes üvegben gyűjtöttem, krákoztam fáztam staniol papír tapadt garatomra, fülem forró volt homlokom kihűlt, szemgolyóm belül viszketett, nem láttam soha senkit. Egyetlen gondom szórakozásom hangulatom a hűlés volt, forró lapockáim hideg zsákon fekvés éjszakai kényszer halászat elkékült lábam felmelegítése, tüzet nem láttam soha. Meleget csak lázamtól ismertem, köpadlón volt a zsák és nem volt takaróm, semmiféle rongyom se zsebkendőm zsákom megkeményedett az orrtörölgetéstől. A falak rajzolatai mint lezajlott megváltoztathatatlan események. Az időjárás egyenletesen hideg volt szél és vékony eső, nappal borult viharos éjjel enyhültebb lassabb, tiszta ég. Változást csak testemből ismertem, némelykor fájdalmas köhögést hidegrázást orrfacsaró náthát, nehéz légzést sorozatos tüdőgyulladást. Semmit meg nem szoktam lehetetlen volt bármit is megszoknom a falak egyformasága végtelenségig ingerelt. Iható víz a ház mellett esővízből egy gödörbe gyűlt, jéghideg és iztelen. Befőttes üvegbe mertem kézben hasamon melegítettem egy-egy kortyot ittam de nem esett soha jól. Polcom nem volt csak befőttes üvegek a földön zsákom és semmi más. Kint a végeláthatatlan part, lehetetlen mezítláb elindulni. Próbálkoztam iszapot szárítani de a nedves levegőtől csuszamlós maradt és hideg. Nem tudtam megszokni a nyers hideg halat az evés nem esett jól soha. Befőttes üveggel halásztam ha beleúszott egy kis hal és nem tudott visszafordulni kiemeltem. Befőttes üvegeim közül néhány eltört mikor a zsák alá tettem fejtámasztásnak a tarkóhoz. Takarékoskodnom kellett a befőttes üvegekkel ezért lemondtam a fejtámasztékról vízszintesen feküdtem amit képtelen voltam megszokni. A helyiség egyik sarka beázott állandóan csöpögött ezért a köpadló is nedves volt. Zsákommal a legtávolabbi sarokba húzódtam hogy a nedvességet elkerüljem iszapgáttal akadályoztam a víz elterjedését, de az iszap alatti szivárgástól a köpadló mégis nedves volt amit képtelen voltam megszokni. Ablak a helyiségben nem volt csak egy 2 tenyéryi nyílás az ajtón szemmagasságban, nappal bizonyos fokú világosságot szolgáltatott, de ennek következtében nem tudott a helyiség testmelegtől sem átmelegedni.

Állandó betegségem ellenére sem éreztem soha közelinek a halált, de nem is reménykedtem benne, inkább időnként halálfélelem fogott el. Ez abban nyilatkozott hogy féltem ha meghalok még jobban fogok fájni.

Alvással kétféle pózban kísérleteztem. Vagy oldalamba fekvéssel összehajlítotam a térdem is takarja és a zsákot visszahajtottam lábfejemre – ilyenkor vádlimon egy 15 cm-es csik kimondhatatlanul fázott, vagy elgémberedve meguntam a kísérletezést kinyújtózkodtam egyenesen feküdtem hátamon kitéve magam egészen az elkerülhetetlen hidegnek. Semmi örömöm nem volt soha ha csak azt nem számítom hogy egy falon húzódó repedést időnként iszappal töltöttem be és míg az ki nem száradt és ki nem pergett elvégzett munkám némi elégedettséggel töltött el, mikor kihullott bosszankodtam. Bizonyos idő eltelté után bosszankodásomat némi öröm váltotta fel, mert előre örültem annak az elégedettségnek ami tapasztási munkámat követte így izgatott álbosszankodással vártam hogy az iszap kiperegjen. Mi-

kor felfedeztem hogy ilyen módon elviselhetőbb az életmódom sok egyéb hiábavaló tevékenységet kerestem magamnak.

Ezek örömteli elvégzését és szintén elevenítő apró mérgelődésekkel kísért kudarcát csak szüntelen betegeskedésem akadályozta és keserítette el. Magam számára kiszabott fölösleges kötelezettségekkel szembeni lustaságomnak olykor kapóra jöttek a hűlés és láz egyes rohamai, melyben való kényelmes elnyújtózást akadályozta a fázás és a kötelességmulasztás lelkipurdalása amit képtelen voltam megszokni.

Gúlában

A jobb megélhetés kedvéért egy gúlához szegődtem. A felvételi bizottság (maga a gúla) nyakizmaimat mutatóványhoz megfelelőnek ítélte, semmi lényeges kifogás a felépítésem ellen nem merült fel. Utasítással vagy felvilágosítással nem láttak el, igaz ugyan, hogy nem is kérdezősködtem.

Az első bemutatkozás alkalmával természetesnek vettem, hogy mint utolsó jelentkező, én leszek a gúla legalján, nekem kell tartanom az összes többit. Örömöm csak akkor kezdett fogyatkozni, mikor észrevettem, hogy a bemutatkozásnak sehogy sem akar végeszakadni. Bele kellett törödnöm, hogy a gúla, amihez szegődtem, egy örök gúla. Tagjai gúlában aludtak, ettek, az összes tevékenységüket gúlában végezték.

A súlyos megterhelést aránylag rövid idő alatt megszoktam, csak a kötöttséget viseltem nehezen. Nem mintha a lelkemre kötötték volna, hogy nem mozdulhatok, nem mehetek el, nem járkálhatok kedvemre, de magától értetődött, hogy én mint legalsó tartom az egészet, nélkülem az egész gúla menten összeomlik. Észrevettem, hogy oldalsó, közbülső helyekről egyes tagok bőven elcsavarognak, néha hetekre elmaradnak, ezt azonban észre se lehetett venni; a többiek kis átrendeződéssel a hiányzót könnyen helyettesítették. Mindez helyzetemnél fogva rám nem vonatkozhatott.

Keserűségemben hosszú tusakodás után végre elhatároztam, hogy kiszálok. Döljön össze az egész, gondoltam, szabadságomat még katasztrófa árán is visszaszerzem.

Mikor aztán elszántan a gúla legaljáról kiléptem, meglepődve tapasztaltam, hogy a gúla meg se rendül, és semmi hajlama sincs összeomlani. Minden idáig való erőfeszitésemet és kitartásomat hiábavalónak éreztem, és ez még jobban elkeserített. Ugyanakkor visszanyert szabadságommal elégedettnek kellett lennem, és tudtam, ha időről időre visszatérek helyemre, a jobb megélhetésem is biztosítva lesz.

A második keserves meglepetésem az volt, hogy a megterhelésem egyáltalán nem szűnt, a gúla teljes súlyát továbbra is vállaimon éreztem. Ha otthonomban a szelvonon feküdtem, még akkor is majd megszakadtam az erőfeszítéstől. Nehezen vonszoltam magamat mulatókba, egy ízben a tengerre is elverődtem, de mindez valamiképpen még kényelmetlenebb, fárasztóbb és sivárabb volt, mint mikor a gúla alján azzal áltattam magam, hogy erőfeszítéseimnek van valami értelme. Megértettem, mért hagyják el a gúla tagjai sokkal

ritkábban helyüket, mint ahogy tehetnék. Beláttam, hogy a többiek csak fontos, halaszthatatlan ügyeik intézésére távoznak olykor, és ahogy tehetik, viszszatérnek. Én is rövidesen felhagytam a csavargással, és visszaálltam alsó, de nagyon fontosnak látszó helyemre.

Ezután következett a legkellemetlenebb meglepetés: egy reggel arra ébredtem, hogy többé már én sem a talajon állok, hanem valaki másnak a vállán. Ez a fordulat az események logikája szerint várható volt, én azonban előzőleg mégse gondoltam rá soha. Véglegesen én csak legalsónak tudtam magam elképzelni, és nem is kíváncsoztam feljebb. Új helyzetemben a leggyöröbbször az volt, hogy elvesztettem biztonságérzetemet; mikor fölöttem is minden inog, erő kifejtésem nem támaszkodhatik szilárd talajra, állandó idegölő munkával kell saját egyensúlyomra is ügyelni. Természetesen azonnal lemásztam és távoztam, bár gondolhattam, hogy hiába. A sima talajon is ugyanolyan bizonytalanul álltam, és minden lépés megfeszített figyelmet igényelt. Ehhez képest viszonylag megnyugtató volt a helyemen maradni, és eszerint is cselekedtem. Ettől kezdve idegeim megroppantak, álmatlanság kínozta, egészségem is rohamosan hanyatlott.

Még nem említettem, hogy a gúlában az emberi beszéd nem volt szokásban. Néhány nyögés, panaszos sóhaj, fogcsattogtatás hallatszott csupán, mely utóbbi az adott körülmények között vidámságnak számított. Magam is elszoktam minden beszéd nélkül, az egész megelőző életem, sőt az egész beszélgető külvilág végül is inkább ábrándnak, képzelődés termékének tűnt, mint valóságnak, ahová időnként bágyadt kirándulásokat tehet az, aki az öncsalás technikájában járatos. De az öncsalás nem különösebb művészet ott, ahol érzékeink megcsalnak bennünket és érzékeinket megcsaljuk. Ennek következtében végül semmi különbség nem mutatkozott az elképzelt és valódi távozás között, nem is tudtam köztük különbséget tenni.

Egy felfedezés révén mégis elviselhetővé vált helyzetem. Úgy okoskodtam, ha a gúla nélkülem is megáll, nem kell nekem folyton tartanom. Ha a felettem levőkbe csimpaszkodom, engem se kell tartania senkinek, én sem szenvedek az állandó bizonytalanságtól, a talpam sem bicsaklik a verejtéktől sikamlós vállakon. Ha a fölöttem állók lábszáraira ráfonom karjaimat, könnyedén függeszkedem – úgy gondoltam –, csak saját súlyomat kell tartani.

Rövidesen világossá vált előttem, hogy a gúlán belül a függeszkedés általános szokás, és bár a szövevényes, szerteágazó rendszert nem tudtam áttekinteni, de érzékeltem, hogy legalábbis nagy körzetben mindenki felfelé csimpaszkodik. Egyáltalán nem értettem, hogy a gúlát így mi tartja. A rendszer viszonylagos stabilitása csodálatosnak tűnt. Elragadtatásomban nem tudtam magamon uralkodni, egy ízben el is kiáltottam magam: „Uraim, mi repülünk!” Kiáltásomra messziről hallatszó panaszos nyögések megértették velem, hogy a mi lebegésünk súlyát a rendszer különös átboltozódása folytán távoli szekciók kétszeres erőfeszítéssel viselik. A lebegés iránti elragadtatásom megcsappant, és beláttam, függeszkedni sem könnyebb, és minél följebb vagyok, annál nehezebb: így egyre többen vannak alattam, és azok mind rajtam függenek.

A biztos megélhetés tudatában felhagytam mindenféle, a rendszer megértésére vonatkozó töprengéssel, csakúgy, mint saját állapotom folyamatos regisztrálásával. Boldog vagyok-e vagy sem, elégedett vagy elégedetlen, a továbbiakban nem foglalkoztatott. Tartok-e vagy engem tartanak, teljesen közömbösen hagyott. Magamról és rendeltetésemről teljesen megfeledkezve, öntudatlan sejtésként épültem be a gúla lüktető életébe.

Üdülés Hitlerrel

Semmi okom valótlanságokat állítani; kisfiú koromban együtt nyaraltam Hitler Adolf-fal, az egykori német kancellárral, hírhedt zsidógyűlölővel, minden tekintetben erőszakos, hirtelen emberrel. De fölösleges is őt különösebben bemutatnom, hiszen élnek még, akik szenvedélyesen emlékeznek rá – gyakran jobban, mint saját magukra –, személyiségének minden árnyalatát számontartják a mai napig, mint ahogy a messzemenő következmények sokáig éreztették hatásukat.

Ezt a különös üdülést megfelfejthetetlen módon tökéletesen elfelejtettem, emléke évtizedek óta szunnyad tudatom mélyén, hogy hirtelen teljes élességében újra felmerüljön, – meglepő adatokat szolgáltatva a lélek rejtélyes működéséről, mely képes némely eseményt az emlékezetből végérvényesen kitörölni, másokat híven megőrizni, s megint másokat ideiglenesen elnyomni: mintegy befalazva megtartani, más korszakokra átmenteni. Valahogy úgy, mint a legenda szerint hajdan az Úr tette, mikor a Hét Szentaltvót egy barlang mélyén Ducius császár keresztényüldöző rémuralma elől elrejtette, elaltatta, a barlangbejáratot befalaztatta, hogy 196 év múltán, a már hatalom birtokában lévő, az eretnokség bűnébe esett egyházi előkelőségek előtt a hét jámbort feltámassza, tényekkel bizonyítva az akkoriban kétségbe vont hittételt: a halottak feltámadását.

Csak homályosan emlékszem, miként kerültem nyár végén vagy inkább kora őszön a Balaton partjára; a táj jellege szerint, valószínűleg az északi partjára. Valamely akkori szociális intézmény beutalása adhatta a hirtelen ötletet szüleimnek, hogy néhány napos szezonvégi pihenőre küldjék nyári betegségekben legyöngült, különben is feltűnően vékonydongájú kisfiukat – áldozatos nagynénikéje társaságában.

„Csontváz slafrokban” – ez a kifejezés, melyet annyiszor hallottam, ha rokonai társaság előtt fürdőnadrágban megjelentem a strandon – inkább fölidézi bennem a régi Balaton-parti nyaralások bágyadt derűjét: a zöld celluloid-sildek, szortyogó fürdőcipők, japános, bő női pizsamanadrágok, elszakadt szíjú, sokszorosán megszögelt fatalpú szandálok világát – mint a korabeli fotográfiák. A fényképalbumok képanyaga érzésben nem vezet vissza, inkább eltávolít a fényképezőgép előtt fől sorakozott, diadalmasan nyaraló családtól. E felvételeken a fiatalok mintha ellenszélben előre törekedni látszanának, az idősebbek kényelmesen hátszélnek dőlnek, ugyanakkor mintha nem lenne alattuk biztos talaj, úgy tűnik, meghatározhatatlan térben, kissé kockázatosan lavíroznak; feltehetően Hitler „eszményi intézkedései” okozták ezt az utólagos szédületet. A korabeli zsidó családok szoros, valamiképpen elkötelezett kapcsolatban álltak Hitlerrel, ez most érződik.

Abban az időben már volt fogalmam nekem is, a nyolc-tíz éves kisfiúnak, a zsidóüldözésről, láttam híradót, előfordult velem az a később sok nevetésre alkalmat adó eset – mint mesélték –, egyszer zokogva azzal állítottam haza, hogy a strandon egy idegen kisfiú azt mondta nekem: „koromzsidó”. Nem tudtam fölfogni, mi van ezen nevetnivaló, csak jóval később jöttem rá, a „kormos zsidó” kifejezést interpretáltam rosszul, bár a mai napig sem értem teljesen, ilyen minimális eltérés miért okozott éveken keresztül újra és újra megújuló hahotázást a családban. Érdekesség kedvéért megjegyzem, mikor az

üldözések következtében már a család háromnegyed része kipusztult, egy fi-karcnyit sem vesztett fényéből, az élve maradt családtagok számára a humor kiapadhatatlan forrása maradt mindvégig ez az együgyű szó.

Talán még idejében idézem föl azt a szorongatott vakációt, mely elkülö-nül a többitől, az egyetlenné összeolvadóktól, a felhőtlen aranykori nyaralá-soktól. Ezt már beárnyékolta a háború, a felnőtt gondok ismerősebbé teszik, a Balaton szigorúbb, északi partjára és a szezon végére tolta a nevezetes üldöz-tetést. Még jókor idézem vissza azt a borult, a megterített ebédlő fehér abro-szaitól mégis világos délelőttöt, amikor először láttam szemtől szembe Hitlert. Az üdülő étkezőjében, a teljes hangerővel bömbölő rádió előtt álltam, és ma-gamból kikelve vezényeltem – ha rúgkapálásomat vezénylésnek lehet nevezni – Beethoven VII. szimfóniáját. Csakis ez az opus szólhatott, hiszen mást nem ismertem, abban az időben ez volt a család egyetlen hanglemeze, a fanfárok szerepét töltötte be, és mindig felhangzott, ha felhangzott, ha ünnepélyesebb összejövetelre került sor. Önfeledtségemben csak arra lettem figyelmes, hogy egy kéz a rádió gombját elcsavarja. Mikor zavartan megfordultam, megpil-lantottam a katonaruhás csoportot. A kapkodó alázattal magyarázó gondnok viselkedése tudatosította bennem, hogy akit a csoport élén látok, maga Hitler. A zene bennem, mint egy darab papír, elszakadt. Teljes elszemélytelenedésem-ben nem is azt éreztem, hogy híradót látok, hanem inkább azt, hogy a meg-szokott és mégis oly felfoghatatlan képet most rámvetítik.

Hitler tenyerébe csapta kesztyűjét – „gut”, mondta valószínűleg, sarkon fordult, és stílusának megfelelő acélos sietséggel kíséretével távozott.

*

Mindenek előtt a háta. Módomban volt hosszan, elmélyülten tanulmá-nyozni az ebéd utáni csevegés kissé fellazult együttesében. A Führer közvet-lenül az étkező bejárata mellett üldögélt, előrenyújtott jobb karját az asztalon nyugtatta, kenyérgalacsint babrált. Engedte, hogy asztaltársai a jóllakottság okozta meglegedettségüknek hangot adjanak, tréfálkozzanak, zubbonyuk legfelső gombját kigombolják, csizmájukat rakosgassák, átvessék a másikon, úgy viselkedjenek, ahogy azóta filmen sokszor láttuk a harcosokat jódoguk-ban. Én az ajtóban állva, a gyerekeknél még lehetséges teljes koncentráció-val, a legfőbb ellenség és a teljes hatalom hátát szemléltem. Minden igyeke-zetemmel azon voltam, hogy megfejtsem az ellenséges hatalom és egyáltalán a hatalom természetét.

Első lényeges észrevételem az volt, hogy a hatalmasságnak könnyebb el-viselni a hátát, mint egyéb halandónak. Már csak azért is, mert jobban szab-ják a zakóját, a steppelt katonakabát öltései egyenletesen feszülnek, a gallér kifogástalanul simul a nyakhoz, a lapockák enyhe mozgása harmonikus akti-vitást és erélyt sugároz. Pontosan megfigyeltem, ahogy a Führer fölváltva ta-nulmányozta a gyurkált kenyérgalacsint és tisztjeinek arckifejezését, jobban sikerült megnyilvánulásait azzal a jólismert feszes mosollyal jutalmazta, amelyet a birodalom szobrászai sokszor megörökítettek. Lenyűgözve álltam az ajtóban, Hitlert, ruháját, haját, fülét, mozdulatait kifejezetten szépnek talál-tam, illetve olyan volt, amit régebbi regényes hölgyek elragadónak neveztek. Úgy éreztem, a hatalom elkerülhetetlenül szép, különösen szépek a hatalom engedményei, hogy a szépség és hatalom között valami mélységes összefüggés van.

Utólag is meglep, hogy ólálkodásom megengedett volt. Azzal tisztában voltunk, hogy Hitler és az egész vezérkara tudja, hogy zsidókkal étkezik egy helyiségben, és bizonyos fokú megtiszteltetésnek vettük, hogy levegőnek tekintenek bennünket. Nagynénémmel szorongva vártuk Hitler megnyilvánuló utálatát, de miután semmi külső jelét nem mutatta, viszonylagos hálás nyugalmat élveztünk. Talán néhány képzelt vagy árnyalatnyi fintor – a többiek túlságosan el voltak foglalva vezérükkel –, ami olykor Hitler arcára hangtalan megjelenésünk vagy távozásunk alkalmával kiült, mintha a levegő megromlott vagy kellemetlenül elszíneződött volna, növelte nyugtalanságunkat. A szorongás bennem egy apró, kényelmetlen eset kapcsán a kétségbeesésig fokozódott.

Egy ízben a kerti WC-n ültem. Helyesebben a kerti árnyékszéken, mely budi, mint kiderült, az egész telep egyetlen használható alkalmatlansága volt. Az üdülő összesen két házból állt. Egyikben mi laktunk, a gondnok, és az ebédlő is abban a házban volt. A meglehetősen kiterjedt, teraszosan kiképzett szőlővel, málnabokrokkal, alacsony kőfalakkal tarkított kert másik szélén állt a rendezett külsejű, többablakos, földszintes ház, ahová Hitleréket szállásolták el. Frissen mázolt és állandóan csukott zsalugáterei mutatták, hogy az épület céljának megfelel. Úgy tűnt, az a félreeső hely, ahol ültem, kizárólag alacsonyabb rendű vendégek használatára szolgál, tehát teljes biztonságban hosszan elidőztem ott, s átadtam magam zaklatott fantáziám csapongásának, melyet megújuló hasgörcsök kísérték. Befejezve dolgomat, elbambulva léptem ki, talán még ruhám sem volt teljesen rendben – s ki mást látok magam előtt, mint a türelmetlen Hitlert. Majdhogy elsodort, úgy ugrott be a kiürült bódéba, – az volt a legkínzóbb gondolatom és még mai napig is – abba a szagba, amit magam után hagytam. Ezek után alapos okkal utálhat – állapítottam meg iszonyodva –, elvesztettem az ártatlanságot és az ártatlanság kétes fölényét is, és bármi borzasztó történjék velem ezek után, az említett szag „emberileg indokolt” következményének kell tekintenem. Jobban szégyelltem magam annál, mint hogy képes lettem volna sírni vagy a nagynénémnek panaszkodni, teljesen elveszettnek éreztem magam. Úgy szaladtam vissza a házba, mintha egy időzített pokolgépet hagytam volna a bódében, ami nem tudni pontosan mikor, de nemsokára és mindent elsöprő erővel fel fog robbanni.

Nem sejtettem, hogy egy birodalmi vezér nagyvonalúsága túltehet egy érzékeny lelkű gyerek félelmein, rövidesen megütközéssel tapasztaltam, hogy helyzetemen a szégyenletes esemény semmit sem rontott, sőt bizonyos értelemben inkább javított. Nagy megnyugvással tapasztaltam, hogy a Führer viselkedése minden tekintetben változatlan, azonban jeges közönye számomra elkerülhetetlenül a cinkosság színezetét öltötte; valami, amiről csak ketten tudunk, de ennek semmi jelét nem adjuk. Rögtön nem találtam az életet olyan vészterhesnek, sokkal könnyebben mozogtam, kifejezetten jókedvű lettem.

FÜLEP LAJOS LEVELEI TOLNAY KÁROLYHOZ

Fülep Lajos, akit a Jelenkor olvasóinak nem kell bemutatni, 1918-tól haláláig bensőséges szellemi barátja volt Tolnay Károlynak (Charles de Tolnaynak), a neves, majd világhírré szert tett magyar származású és a magyar kultúrával élete végéig kapcsolatot tartó művészettörténésznek. Tolnay (szül. 1899-ben) Fülep tanítványa volt a Vas-utcai felső kereskedelmi iskolában, már diákként részt vett a Balázs Béla-Lukács György által szervezett filozófiai műhely, a „Vasárnap-kör” vita-ülésein. Fülep indította el őt művészettörténész-pályáján is. Tolnay Bécsben, Berlinben, Frankfurtban tanult, korai munkásságára – Fülep mellett – a bécsi új művészettörténeti iskola, mindenekelőtt Max Dvorák hatása volt erőteljes. Később Tolnay a szellemtörténeti alapokon nyugvó stíluskutatást az E. Panofsky által képviselt ún. ikonológiai irányzattal egyesítette. 1929-ben a hamburgi egyetemen E. Panofskynál habilitált. 1933-ban a náciizmus elől Párizsba települt át, s itt élt és dolgozott közel 6 évig. 1939–1964 között az Egyesült Államokban dolgozott, a Princeton-i és a Columbia-egyetemen. 1964-ben visszatelepült Európába, s 1965-től 1981-ben bekövetkezett haláláig a firenzei Michelangelo-múzeum, a Casa Buonarroti igazgatója. Munkássága elsősorban a Michelangelo-kutatásban, valamint H. Bosch, P. Breughel és a németalföldi festészet elemzésében volt kiemelkedő.

Tolnay Károly Fülep Lajon talán legintenzívebb levelezőpartnere volt. A 20-as években gyakrabban, a 30-as években csak kétszer látogatott Magyarországra, elsősorban azért, hogy Füleppel személyesen is találkozzék. Személyes találkozásukra aztán már csak egyszer került sor: 1970-ben, egy budapesti szakmai kongresszuson.

A Fülep–Tolnay levelezés nemcsak a művészettörténész-szakköröket érdekelheti; figyelemre méltó általános kultúrtörténeti szempontból is.

*

A levelezés egyik ágát. Tolnaynak Fülephez írt leveleit az MTA Könyvtár Kézirat-tára őrzi, együtt az egész terjedelmes Fülep-hagyatékkal.

Jelen közleményre azért kerülhetett sor, mert Bak János kollégám, kanadai egyetemi tanár, kérésemre a firenzei Casa Buonarroti-ban őrzött Tolnay-hagyatékból Fülep Lajos Tolnayhoz írt leveleiről másolatot készített, s a levélmásolatokat rendelkezésemre bocsátotta.

Az alábbiakban bő válogatást adunk Fülep Lajos leveleiből. A leveleket – egy kivételével – nem „cenzúráztuk”. Néhány hosszú levélből elhagytuk az érdektelen részeket; az ilyen kihagyásokat így jeleztük: [...] Mivel Fülep írása sokszor igen nehezen olvasható, s több levonat sem sikerült megfelelően, néhány helyen egy-egy szót nem tudtunk megfajítani. Az ilyen kihagyásokat így jeleztük: (...) Végül: csak a legszükségesebb rövid jegyzetekre szorítkoztunk.

LEVELEK

Baja, 1922. XII. 27.

Kedves Barátom! Végre életjel Magától! Mennyit nyomoztam már, de hiába – majd elmondom, ha itt lesz. Lejövételét illetőleg csak annyit: a legnagyobb örömet szerzi vele mindkettőnknek, hisz már oly régóta várjuk. (Csak aztán most is az ne történjék, mint másfél éve, hogy későn kapja értesitésemet; de én a Magáét csak tegnap kaptam s így nem küldhettem előbb választ.) Ha esetleg jár még a *hajó*, kellemesebb és *hosszabb* rajta az utazás lefelé. Ajánlom figyelmébe. Csak kérem, értesítsen idején jöttéről, hogy várhassam. Elszállásolásáról majd gondoskodunk. Szóval: jöjjön, amint jöhet, vagy amikor akar s minél hosszabb időre.

Szeretettel

Fülep Lajos

Baja, 1923. III. 22.

Kedves Károly, hát bizony jó soká adott életjelt magáról, már el nem tudtam képzelni, mi történt – elég baj, hogy nyavalyáskodott s az volt az ok.

Én se voltam jól eddig: ami még soha sem történt velem életemben, a tudóm fáj (s még fáj is) már vagy két hónap óta. Úgy látszik, a sok szobalevegőtől, kevés alvástól, egyáltalán legyöngüléstől, valami jobb oldali tüdőcsúcsshurut féle ütött belém. Most hogy megjött végre a jó idő, azzal próbálom kireparálni, hogy egész napokat elsétálok. (Látja, nem hiába mondom én mindig magának, hogy az embernek nem szabad túlságba mennie, mert aztán mégis csak fizetnie kell a kieroszakolt többletért.)

A romantikáról szóló könyveket kár volt olyan sebbel-lobbal visszaküldeni, igazán ráérték volna még a nyárig s akár azután is.

Köszönöm, hogy szólt Gyurinak a Tausend u. e. Nacht miatt – eddig ugyan még nem jött meg, a „Theorie des Romans”-ról mostanában szándékozom írni a Nyugatba (mivel fölkeríték rá), de előbb újra el kell olvasnom, mert már rég olvastam.¹

Hogy a Cervantest elküldje-e most vagy ne: teljesen arra bízom, ahogy magának kényelmesebb. Szükségem nincs rá momentán.

Hanem azt a jegyzéket, amit én adtam magának esetleg beszerzendő könyvekről, kérem, küldje vissza, mert már nem emlékszem, miket is írtam föl, azóta pedig egyet-mást már megrendeltem s köztük esetleg olyat is, amit magának fölírtam: kétszer pedig kár volna megvenni valamit. Majd átnézem a listát s ami nem kell, törölöm és visszaküldöm.

Dantéről való véleménye kialakulására nagyon kíváncsi vagyok, különösen, hogy találkozik-e az enyémmel.

Feleségem a maga elmenetele után rosszabbul volt, meg is akarták operálni – de aztán megint jobban lett s az operáció elmaradt. Most abban bízunk, hogy talán nem is lesz rá többet szükség.

Mikor indul útra? Vagy még most is van akadály? Ne hagyjon egészen hírek nélkül.

Mindketten szeretettel üdvözljük, édes apjának kérem adja át tiszteletemet

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1933. VIII. 23.

Kedves Carlo, nagyon nyugtalanul és türelmetlenül vártam hirt Magától, mert mindig attól tartottam, meg fogja tenni – amit meg is tett.² Okait nem magyarázza s ezt jól teszi – úgy is tudom és értem őket. Mégis marhaság, amit csinált, mert mi a fene köze van Magának a politikához s ahhoz, hogy az egyetem „politizált”-e vagy nem. Magának azt se kéne tudni, hogy világ van a világon, hanem csinálni a Maga dolgát. Minden egyetem mindig „politizált” valamilyen irányban, csak egyszer jobban

érzik, mint máskor – ha meg akarja várni a Magának megfelelő politikai irányt, akkor várhat pár ezer évig, föltéve, hogy a kínaiak nem intézkednek előbb. Szeretném tudni, mik a tervei s kilátásai. Mert hogy Paris kedvesebb, mint Hamburg, elhiszem, de művészettörténetet mégis csak Németországban csinálnak – s ha terhesek voltak az előadásai, könnyíthetett volna rajtuk – a mostani örülség pedig csak el fog múlni egyszer, még se lehet, hogy 65 millió permanens dühöngésben leledzen. Magának pedig, hiába, katedrára van szüksége. Anyagi viszonyait nem ismerem, lehet, hogy anélkül is meg tud élni s dolgozhat – de azért a katedra mégis csak jó, mert hozzá köti valamihez és koncentrálja. Szerintem pedig csak a német katedra az igazi katedra. De hát ezen most már hiába elmélkedni. Legalább másutt vethetné meg valahol a lábát. S bár a Michelangelót kiadhatná már. Talán emlékszik rá, évekkal ezelőtt is azt mondtam, angolul kellene kiadni – ott még van ilyesmire pénz s akad kiadó is. Talán Mannheim,³ ha most már Londonban van, tehetne ott ez irányban. Szerintem ez volna most a legfontosabb: hogy a könyv megjelenjen.

Magamról, sajnos, nem sok jót mondhatok. Mindkét lábamban levő inhuvelgyulladás kintlódott már 2 éve, mindennapos lázzal. Februárban kivették a mandulám, bennük gyanítva a fertőzés forrásait – de eddig még nem érkezett meg a várt eredmény. Minden munkám szana-széjjel, össze-vissza, töredékben. Alig kezdek el valamit, már abba kell hagyni. De nem bánom, csak Magát lássam dolgozni és haladni. – A lenyomatokat köszönöm, nagyon örültem nekik. Majd beszélünk róluk, ha itt lesz. Karácsonyra tehát várom! Ha van valami híre, írjon! Feleségem e hó végéig Debrecenben van.

Rinát⁴ üdvözlöm

Magát szeretettel ölelem

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1934. I. 19.

Kedves Carlo, igen örültem októberi levelének, mert látom belőle, hogy dolgozik s igyekszik pozíciót teremteni Magának. Amit a német egyetemekről ír, abban persze teljesen igaza van – de hátha ki lehetett volna várni valahogy, amíg a szennyáradat lefolyik, ami előbb-utóbb csak meg fog történni. Visszamennie azonban akkor már aligha lehet.

Örömmel mennék Párizsba, főleg azért is, hogy Magával együtt lehessenek. De olyan álmom ez, amelyet legfeljebb éjjel, s ágyban álmodhatok. Megélni is alig tudok, honnan vegyem az útiköltséget? Ha az idén megkaptam volna a Baumgartent,⁵ mentem volna biztosan – kardoskodtak is mellettem a testületben néhányan, de hiába, ebben Babits és Basch szuverénül dönt s engem kihagytak. S ezzel elesett Paris is.

Egészségi állapotom változatlanul rossz, mindennapos láz – már el se tudom képzelni, hogy valaha egészséges is leszek s hogy milyen is az. Legjobb szeretnék már fejjel a falnak menni.

Ha publikál valamit, küldje el. Úgy hallom, Noémiről is jelenik meg könyve magyarul.⁶ Nagyon jól tette, hogy írt róla. Talán hasznára lesz. Úgy hallom, Pesten él, s igen nehezen.

Mi van a Michelangelo-könyvvel? Ezt kellene már kiadni. Mindig azt gondolom, hogy Angliában nyélbe lehetne ütni. Ott van még pénz mindenre.

Rinát arra kérem, ne haragudjon, hogy még mindig nem írtam neki külön – élőszóval szeretnék neki válaszolni, abban bízom, hogy ha Párisban nem, hát Várkonyban találkozhatunk az idén. Az az érzésem, hogy Maguk el fognak jönni – s nagyon várom is.

Feleségemmel együtt mindkettőjüket várva

Szeretettel öleli

Fülep Lajos

P. s. Levelére hiába írja „küldöm fizetve”, s tesz rá több bélyeget – kidobott pénz.

Kedves Carlo, a Válasz és a Tanú tudakolt száma még nem jelent meg. Magam se tudom, mi van velük. Csak annyit tudok, hogy én még nem írtam meg, amit kellett volna a Válasznak, komisz állapotom miatt. Az elmúlt hetekben jóformán naponta jártam Pécsre a klinikára, ami igen fárasztó s időrabló volt – eredmény, sajnos, még mindig nincs. Ez a nyavalya annyira örült, hogy azt hiszem, legjobb volna vele egy manicomióba vonulni. A lapok késésének az is oka lehet, hogy Németh László most nagyon el van foglalva; amellet, hogy iskola-orvos, nyár óta a rádióhoz is szerződött s ez, úgy mondja, igen sok dolgot ad neki. Persze, nem azért tette, hogy sok pénzt keressen saját magának – amit ott keres, a lapra akarja költeni, jó könyvkiadást is akar csinálni. Pedig 3 gyereke van, a nyáron született neki a harmadik (illetőleg a negyedik, de az első meghalt) s igen szerényen él; nagyszerű fiú ez, csak a munkájának s családjának él, önzetlen az önfeláldozásig, abszolút tiszta és becsületes. Nagyon örülnék, ha Maguk egyszer összekerülnének, azt hiszem, összepáaszolnak. Különben azt hiszem, egyidősek is.

Hát bizony Párisba kijutnom nem sikerült, s most már nincs is hozzá remény. Bár nem is igen volt, megpróbáltam Nagy József' unszolására, hogy a minisztériumtól utazási segélyt kértem – az egyetem nagyon pártolta, de hát egy ilyen megbélyegzett destruktívnak hogy is adnának? Borzasztóan sajnálom, nagyon kívántam Magával lenni. De az én koromban és viszonyaim közt meg kell tanulni a lemondás keserves tudományát.

Írja, hogy mennyire egyedül van, nexusok nélkül a franciák közt. Ebben, Carlo, Maga is hibás. *Meg kell keresni* és megragadni a kapcsolatokat, más út nincs, de persze ehhez Maga nem ért. A Maga helyén más már a francia akadémia tagja volna. Megírta nekem Louis Berger barátom címét (rue St. Placide 49.), kérem, keresse meg őt, ha ráér, s adja át neki üdvözetemet és címetet. Ő nagyon jó barátja *Ralph Andry-Farcy*-nak (s földije), aki a grenoblei képtár igazgatója (nekem ő jó barátom volt 30 évvel ezelőtt), igen jó összeköttetésű ember művész körökben (nem tudósok közt – de az nem baj, minden út Rómába vezethet), jó fiú s hasznát veheti.

Cikket a Válasznak bármiről írhat, csak írjon – s ne csak egyszer, hanem minél gyakrabban. Jó lesz most az is, amit említ, a modern francia festészeti irányok. De mondom, akármí.⁸

A levonatokat megkaptam, köszönöm, nagy öröm és vigasztalás nekem.

A 3 kötetes könyv, melynek címét nem tudta kibetűzni: *Jaroslav Hasek: Intan-terist Svejk*. Katona Fedor fordítása. I. Kötet, Editions Monde kiadása, Paris, 1930. II. k. Germinal kiadása 1931. Tipográfia Urania, Cluj-Kolozsvár; III. k. Germinal kiadása, Paris 1932. – Megvan franciául és németül is (sőt minden nyelven), de én a magyar fordítását szeretném, Parisban meg lehet kapni. Csak az a kérdés, hogy tudja hozzám eljuttatni? T. i. ki van tiltva s ha a határon a csomagot föl találják bontani, elkobozzák. Legjobb volna, ha valaki ismerőse hazajövet magával hozná. És Maga nem ismeri ezt a könyvet? A világ legremekebb könyve – olvassa el okvetlen, de fekdjön le hozzá és bástyazza körül magát, hogy le ne guruljon.

Ceterum censeo: a Michelangelóra nem is lesz másutt kiadó, mint Angliában. Oda kell megtalálnia az utat – s azt is lehet Parisból. Nem hallott *Vályi Félixről*?⁹ nem tudja, hol van? (utoljára Ceylonból írt nekem Kínába menet). Ő egy-kettőre el tudna intézni Magának mindent Parisban is, Londonban is. A világon mindenkit ismer. Ha netán Parisban van, az ottani magyarok meg tudják mondani. De majd én is érdeklődöm.

Ha már nem tudok elmenni Parisba, küldök magam helyett egy kis képet, legalább az legyen ott.

Mindkettőjüket szeretettel öleli

Fülep Lajos

Kedves Carlo, hát bizony én is nagyon örültem, hogy írt, bár egy régebbi, előző levele alapján többet reméltem, azt, hogy az idén el is fognak jönni hozzánk. De hát ez olyan költséges dolog, hogy most azt hiszem, Magának se nagyon telik rá. Nagyon vágyódom Magukhoz, de alighanem reménytelenül; a tavasszal ugyan, biztatásra, kérttem a minisztériumtól útitisélyt, persze, úgy lett, amint gondoltam, nem adtak, azzal az indokolással, hogy elfogyott a pénzük; azt mondták, talán majd ősszel. De nem hiszem – megbélyegzett ember vagyok a szemükben, lehetetlen, hogy nekem adjanak. Ha mégis valami csoda történnék – kimegyek pár hétre, föltéve, hogy az egészségem engedi. Mert az bizony nagyon rossz, még mindig. Három éve minden nap lázam van, s nem tudtak eddig segíteni rajta. Igaz, hogy valami alaposabb kúrálásra pénzem se volt.

Örülök, hogy a *V á l a s z* tetszett. *Nem volna hajlandó írni bele? Valami mai témáról.* Nagyon szeretném.

A Ferenczy-könyvet megkaptam, kedves Magától, hogy ránk is sort kerített benne. Könyve nagyon szép.

Annak is örülök, hogy a Boschból könyv lesz. De a Michelangelo! Azt látnám már könyv alakban! Most is azt mondom, hogy Anglia felé kellene orientálódnia. Bár a franciáknál is lehet utat törni az idegennek, csak a nyitját kell megtalálni. A kezdet nehéz, ha egyszer befogadták, magukhoz számítják, könnyen megy minden. Jó összeköttetések kellenének.

Hasek Szejkjéből 3 kötet megjelent magyarul, úgy hallom, Párizsban lehet kapni. Kérem, érdeklődj meg, de ne küldje el, mert kitiltott könyv, a határon ezek még elkobozzák. Ha kapható, majd kell módot találni a becsempészésre.

Nekem egy igen jó barátom, *Louis Berger*, patikus volt s költő, dolgozott ott a Maguk szomszédságában (régén, még a háború előtt), a Pharmacie des Sts. Péres-ben, 12, rue des Sts Péres. Szeretném tudni, él-e még s ha igen, hogy van, mi van vele. Talán abban a patikában – ha még megvan, – tudják. Nem kérdezné meg egyszer alkalmilag?

Nyáron is Parisban lesznek?

Szeretettel öleli mindkettőjüket
öreg barátja

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1935. V. 11.

Kedves Carlo, mire febr. 28-án kelt levele ideért, megkezdtek rajtam (márc. 1-én) a szörnyű tortúrát, hetenként 2 kén-injekciót nyomtak belém, melytől minden esetben 40°-on felüli lázam támadt, valamennyi járulékaival – így hát levélírássra, de egyáltalán semmire, még gondolni se lehetett. A pokolnak ez az első felvonása most befejeződött, még az idén következik kettő vagy három, ha – kibírom... Hogy az elsőnek lesz-e valami eredménye, még eztán válik el.

A levelében levő híreknek mind nagyon örülök. Ha csakugyan Pestre jön, (aminek értelmét nem nagyon értem), természetesen okvetlen el kell jönniök Várkonyba, és pedig nem 1–2 napra, hanem minél hosszabb időre; Magának is többet fog érni ez a hegyi levegő és gyönyörű vidék, mint az az undok Pest, nekem pedig, rábnak és betegnek igen sokat fog jelenteni a Maga ittléte s a Magával való beszélgetés. A pestiekkal hamar végezhet, mással, mint Németh Lászlóval nem igen érdemes ott találkoznia (Gulyás P. Debrecenben lakik). A Válaszról magam sem tudok semmit, számaim nem láttam, azt gondolom, megdőglött. De nem is lehetett másképp. Németh László igen tehetséges és tisztességes fiú, de nem alkalmas ilyen akcióra, túlságosan hangulatember, aki ma így, holnap úgy. Pesti útja előtt időben írjon, majd elintézem találkozását, t. i. nyáron ők nem szoktak Pesten lakni, hanem Gödön.

Nagyon örülök új könyveiről szóló hírének is. Hol fognak megjelenni? És a Michelangelo? Ezt különösen nagyon várom, sokat remélek tőle Magára nézve. [...]

Egészség? Munkakedv? Az utóbbi is volna, nagyon is, de mit lehet az előbbi nélkül tenni? Kinlódom.

Szeretettel öleli mindkettőjüket

Fülep Lajos

Harkány, 1935. VIII. 9.

Kedves Carlo, azt hittem, hogy Svejik megérkezése óta már írtam Magának és megköszöntem – ez az állandó láz oly feledékennyé tesz. Ha tehát eddig nem köszöntem meg, most köszönöm. Örülök, hogy hírt hallottam magukról. Én most júl. óta Harkányfürdőn vagyok, ahol kénes fürdőkkel kúrálgatnak, hogy milyen eredménnyel, majd eztán dől el. A hónap végéig itt leszek. – Tehát Maguk az én hazámban vannak, Liguriában! Jó rá gondolni még ilyen messziről is. Onnan hova mennek? vissza Párizsba?

Mindkettőjüket szeretettel öleli

F. L.

Zengővárkony, 1936. IV. 16.

Kedves Carlo, megkaptam s nagyon köszönöm a Sistináról szóló értekezését. Gondolhatja, milyen érdeklődéssel olvastam vitáink után – nos hát, minden aggodalmamat eloszlatta, azt hiszem, tökéletesen igaza van, fölfogása valóságos fölfedezés, épp oly kitűnő és zseniális, mint a Breughelé s ha más világot élnénk, nagy esemény is volna. A Michelangelo-interpretáció történetében ezzel, azt hiszem, új korszak kezdődik. Nekem csak egy óhajom van: hogy könyvében részletesebben dolgozza ki a képek részletesebb analizisével, azokra való tekintettel, akik nehezen meggyőződtek. – Nyárra van-e valami tervük? Nem jönnek errefelé? Mindkettőjüket öleli

F. Lajos.

Pécsvárad, 1937. IV. 16.

Kedves Carlo, a pécsi professzorok „Pannonia” c. folyóiratának szerkesztője¹⁰ az én közvetítésemmel a lap számára valamilyen tanulmányt kér Magától, *idegen nyelven*, és képmellékleteket is szívesen ad. Ha tehát készen van valamilyen értekezése v. valami nagyobb munkából kiszakítható részlet, akármilyen nyelven (francia, német, angol, olasz), kérem, küldje el nekem, s ha olyan a tanulmány, melyhez néhány kép is kellene, a fotókat is. Én majd továbbítom s gondoskodom a korrektúráról is. Úgy tudom, a Pannonia fizet is valamit – Parisba átutalni ugyan aligha lehet, de felhasználhatja, ha „haza” jön, mert hát remélem, hogy megjön, ill. megjönnek az idén hosszabb időre hozzánk. Ha aztán a cikket küldi, írjon pár sort magáról, hogy van s mit dolgozik, s hogy mikorra tervezi jövetelét.

Szeretettel öleli mindkettőjüket

F. L.

Pécsvárad, 1937. V. 9.

Kedves Carlo, nem várta meg válaszom IV. 23-i lapjára, melyben kérdezte, lehetne-e cikket egyszerre a Pannoniában és a Magyar. Műv.-ben¹¹ közölni, hanem elküldte a cikket. Nagyobb baj ennél, hogy V. 3-i levelében se reflektál azon értesitésemre

(tán nem kapta meg?), hogy a Pan. szerkesztője (t. i. az, aki a cikket kérte – mert azóta megtudtam, hogy hárman vannak, s Kerényi az egyik) nem akarja a Magy. Műv.-el egy időben közölni, hanem ő most közölné s a Magy. Műv. közölje majd ősszel. Ezt én nem tartom jónak, s megírtam Magának, hogy eszerint ne törődjön a Pan.-val, hanem *közölje a cikket most a Magy. Műv.-ben*. Kérdem tehát, mit csináljak a cikkel? Küldjem el Artingernek?¹² Vagy Maga küldött neki másik példányt? Kérem, írja meg ezt nekem mielőbb, mert nyugtalan vagyok, nem szeretném, ha a cikk onnan is lemaradna. Közben eszembe jutott valami: nem lehetne franciául egyidejűleg a Nouvelle Revue de Hongrie-ban közölni? Én azt hiszem, azok örülnének neki – s mindenképpen kár is volna, ha a cikk nem jelenne meg franciául. A N. R. de H-val nekem nincs semmi nexusom – talán Kerényi el tudná intézni az ügyet, *írjon neki!*

A cikkbe egyébként itt-ott bele tudnék kötni, nem lévén nagy híve a népek tipologizálásának. Pd. (...) a magyar jellemzője „l'amour de la plénitude” stb. – s ezzel szemben a magyarság contenu spiritueljét kifejező harmadik étape: Egry, Bernáth! – Egy kis felületesség: p. 16: Szőnyi: presque elastique; p. 18: véritable maitre classique (l'un ou l'autre!) – *A magyar színesség*: a legigazibb magyar vidékeken, pd. Ormánság, *Ladányadkán!* – uralkodik a fehér és fekete. Színes, sőt tarka a szláv, pd. a sokác – *a magyar mindig diszkrét*. – És sajnálom, hogy Csontváry kimaradt.

De mindez, persze, nem baj, csak közölje a cikket mielőbb! A Keszthelyi ügyet¹³ nem értem – Kerényi azt mondta nekem, hogy hívták Magát, de Maga azt mondta, a Kongresszus miatt¹⁴ nem jöhet.

A meghívást köszönöm – revederemo!! Öleli

Fülep

Zengővárkony, 1937. VI. 22.

Kedves Carlo, tegnap megkaptam a Bosch-t,¹⁵ nagyon köszönöm különösen, hogy ezt az elsőnek számító könyvét nekem dedikálta. – Egyelőre, mivel természetesen még nem olvastam, s inkább csak a könyv megérkezését akarom közölni, mindenesetre ennyit: kiállítása igazán remek, a reprodukciók kitűnőek; nem gondoltam, hogy azok a savóvéru svájciak ilyet tudnak.

Ha ráér, adjon egy sorban hírt, hogy cikke kefelevonatát megkapta, idején vissza-küldte-e, és hány különlenyomatot óhajt.

Szeretettel öleli

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1937. VII. 14.

Kedves Carlo, tegnap valamiért Pécssett s az egyetemen jártam, ott láttam a Pannóniát, benne a cikkét s elhűlve és felháborodva láttam a rettenetes marhaságot, amit csináltak Bernáth és Derkovits önarcképének összekeverésével. Én, mikor a kefelevonatot visszaküldtem a nyomdának, azt is írtam nekik, hogy a cliché levonatokat küldjék el nekem – nem tették, így lett ez a szörnyűség. Hiába, így jár, aki ilyenekkel kezd. Annak idején, mikor H. N. J.-vel¹⁶ megállapodtam, hogy 5, ha az Ars hungarica-tól cliché-eket kap, 8 reprodukciót közölhet, kiválasztottam és megjelöltem a Maga fotóin azokat, sőt azonfelül jónéhányat, amiket a cikk szempontjából fontosabbnak tartottam – s kiderült, hogy nem is mind azt közölték, hogy H. N. J. Artingerrel miképp csinálta a válogatást, nem tudom, még nem beszélhettem véle; ajánlottam neki, hogy legalább egy Ferenczy N.-t¹⁷ is közöljön, ebből se lett semmi. Ezek a hülyék a legegyszerűbb mondatokat se értik meg, de meg se hallgatják, csak handabandáznak a saját buta fejük szerint. Hát most aztán nincs más mit csinálni, mint a Magának megküldött 50 példányban – mert tegnap azt is mondták nekem, hogy annyit már elküldtek Magának – tollal kijavítani a hibákat. Rina bizonyára szívesen meg fogja tenni. [...]

Közben a *Boscht* persze elolvastam. Azt kívánja tőlem, hogy részletesebben írjam meg véleményem – szívesen írnám is akár 100 íven, de nem érzem magam illetékesnek, nem ismerem eléggé Boscht; igazában a Maga könyvéből ismertem meg, bár nagyon valószínű, hogy ha több képét ismerném, akkor is a Maga könyvéből ismerném meg igazán, annyira új és alapvető, amit Maga mond. Ezért hát inkább csak benyomásról beszélhetek, s azt, hogy ez a könyve hasonló jelentőségű reveláció, mint a Breughel¹⁸ – s megint azt mondom, amit akkor, hogy ha nem élnénk olyan marha világban, mint a mai, világszenzáció lenne ez a könyv; mert világra szóló dolog, mikor ilyen művészeket kap a világ; mert vannak, akik csak a Maga könyvei óta *vannak* igazában. Bámultam azonban mindazt, amit a reprodukciók alapján is megtalálhattam analíziseiben – hihetetlenül fején találta a szöveget s amit külön végtelenül szeretek, hogy mint előző könyvében is, oly rendkívül röviden, pár szóval tudja megmondani a leglényegesebbeket; sehol egy felesleges szó, de ami kell, az aztán ott van. Hát Carlo, én nem tudok mást mondani, mint hogy remek dolog, amit csinált. Szeretném megölelni érte.

Ha ráér és alkalmsilag hírt ad Magáról, nagy örömet szerez mindkettőjüket ölelő öreg barátjának

Fülep Lajosnak

Zengővárkony, 1938. XII. 28.

Kedves Carlo, nagyon köszönöm a jó kívánságot s a könyvet.¹⁹ A jó kívánságot mindkettőnk nevében viszonzom, a könyvet, amikor lesz mivel. (Egyelőre még készül – s ha soká is, tán nem baj, az a fő, hogy egyszer mégis meg legyen.)

A könyvet még persze nem olvashattam el, hisz még csak most jött, de már ezekben a napokban sort kerítek rá, egyelőre csak annyit mondhatok, hogy amit látok, nagyon szép. Bizonyára a szövege is az – s így újra csak arra gondolhatok, hogy az *ilyenre* nem hogy jobb, de mindig rosszabb idők következnek.

Nagy aggodalommal gondolok Magukra. Úgy látom, az a bitang Mussolini minden áron háborút akar a franciákkal – ki tudja, mire ez a levelem odaér, nem indította-e már meg; s ha nem, előbb-utóbb megindítja. Nagyon sok okát látom, hogy mért kell neki a háború, amely, szerintem, aligha kerülhető el. S akkor mi lesz Magukkal? Vagy internálják, vagy besorozzák. Hova lehet már mennünk a világon, hogy békében élhessünk?

Azt kívánja, hogy az itthon történekről írjak hosszán – jobb erről nem is beszélni. Más, mint disznóság nem történik. Húsz év vajúadásának eredménye a zsidótörvény: földreform, telepítés terén semmi! S a zsidótörvény is csak arra való, hogy minél előbb németek kezére kerüljön az ország.

Gyakran gondolok apjára. Ha megint ír egyszer, szeretném, ha hírt adna róla. Hol van ő most? Az Anschluss nem érte Bécsben? S ha igen, a vagyonát meg tudta menteni?

Nem tudni, mi lesz nálunk, de ha onnan kiűzik, itt, ha élünk, mindig tárt karok fogadják.

Mindkettejüket mindketten szívből üdvözljük, s szeretettel öleli

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1940. IX. 2.

Kedves Carlo, egyhónapi utazás után megkaptam a Michelangelo-különnyomatot, nagyon köszönöm, nagyon örülök neki, csak azt sajnálom, hogy pár sort is nem kaptam hogylétéről és az egész Michelangelo sorsáról – megjelenik-e mostanában? Az idő nagyon alkalmatlan rá, de legalább túl volna rajta – és mi is hozzájutnánk végre az egészhez a felcsigázó részletek után. Én se tétlenkedem, most csinálom a végleges szövegezését egy cikknek indult, könyvvé dagadt munkának, melyben a nemzet szemléle-

tével kapcsolatban, azt hiszem, használható kultúra-filozófia bontakozik ki. Sajnos, a terjedelme miatt a megjelenése bizonytalanná vált, de mégis remélem, hogy sikerül nyélbe ütni.

Szeretettel

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1940. XII. 13.

Kedves Carlo, a két Michelang. levonat megérkezett, s 3 nappal utána a X. 14-i lapja – megírom ezt azonnal, hogy tudjon róla, mert eszerint az előző lapomon kifejtett reklamálás tárgytalan. Úgy látszik, lehet, a levelek nem vesznek el. Itthon nincs semmi újság, csak az, hogy szétszóródtunk, elhelyezésével Kerényit nem látom;²⁰ Németh L. meg teljesen, s úgy látszik végképp, meghülyült. Nagyon örülök a munkáról szóló jó hírének,

Szeretettel öleli

Fülep Lajos.

Zengővárkony, 1946. V. 10.

Kedves Carlo, előző levelem óta megérkezett a csomag, s a 25 doll. Mindent nagyon köszönök, különösen a kedvességét és jószándékát, de régi szokásom szerint hadd dörmögjek egy kicsit: minek is küldte a pénzt? ha még dollárban lehetne megkapni, de nem lehet, hazai pénzben fizetik ki, azaz kap az ember egy csomó rossz papirost, amit semmire, még a legalpáríbb célra se lehet használni. Ott viszont Maga a dollárt használhatta volna. Hát persze, nem képzelem, de nem is képzelheti el az itteni állapotokat. A 19-es és azutáni állapotokra gondol, – hát semmi hasonlóság. Gyökeres pusztulás, az épen maradt gyárak jó része leszerelve, elhurcolva etc. etc. Ma egy tojás 5 millió, holnap talán már 10, – és így megy minden, napról napra, sőt óráról órára. Nem lehet egy könyvet se rendelni Pestről, mert mire a rendelés oda, a könyv ideér, az ára meghússzorozódik. Így jártam nemrég: rendeltem néhány könyvet, áruk akkor kb. 25–30 mill. volt, mikor megjöttek, több volt 300 mill.-nál, mit tehettem, nem váltottam ki, visszaküldtem. De nem folytatom, úgyis hiába. Itt falun legalább az enivaló s tüzelő megvan, de városban? Gondolja el, hogy pl. a szülészeti klinikákon az újszülöttek s az anyák egy csöpp tejet se kapnak; s a betegek csak akkor esznek, ha valaki-jük visz be nekik, de hát akiknek nincs miből? Lám, nem akartam folytatni, de az ember gondolata csak mindig visszazökken ide, a tömérdek nyomorúságba.

Mégis csak hagyom ezt, s áttérek a szellemiekre. Jellemző tünetként elmondom a magam dolgát: tavaly január óta vajúdik az 1940-ben szétszórt pécsi filoz-facultás újrafelállításának terve, s vele az én levegőre, katedrára, tanítási-nevelési lehetőséghez-jutásom is, a dolog ma bizonytalanabb, mint valaha volt, s talán nem lesz belőle semmi, mikor jan.-ban (az idén) nálam volt a közokt.min.,²¹ úgy beszélt róla, mint hosszú késelem után végre nagyon hamar elintézendő dologról, – ehelyett az történt, hogy a min. tanács két ízben is elutasította a fac. felállításának tervét. Én már csak egyet szeretnék: kijutni innen valahova! akárhova!

Közös barátaink-ismerőseink még tavaly megjöttek Moszkvából. Lukácsot meghívták a pesti egyetemen az esztétikai tanszékre, – tán nem kell mondanom, hogy inkább politikai okokból, mint L. tudományos érdemeinek elismerésekép. Balázs²² „Fényszóró” c. színházi lapot szerkeszt. Révai József a kom.párt lapját szerkeszti, képviselő, pártvezér. Káldor,²³ úgy tudom, munkaszolgálatos volt, de élve megúsza, újságokba ír. Sokan elpusztultak. Úgy látszik Kner Imre²⁴ is, mert nincs róla semmi hír, felesége is elpusztult; fia, lánya megmaradt. Lukács egyébként két hete itt volt nálam. Mióta itthon van, egész sereg kisebb könyve, és értekezése jelent meg, nagyobb-részt moszkvai műveinek átplántálásai; minden a legorthodoxabb marxizmus. Vigasztalan megszűkítés és erőltetés, – az ő remek eszével és tehetségével!

Az egyetemeken egyébként minden a régi, a *Gerevichek* hatalmasok, művészeti ügyekben is. Az ifjúság is a régi, nagyjából fasizta. Könyv alig jelenik meg, megfizethetetlen, s papír sincs; jóformán csak a kom.párt kiadója tud publikálni. Külföldi könyvről persze szó se lehet.

Egyébként hol fel, hol le, momentán éppen tűrhetően, megvagyok. Tőlem telhetően dolgozom.

S most visszatérek a küldeményeire. [...]

Nagy szeretettel öleli öreg barátja, Rinának meleg üdvözzel

Fülep Lajos

Zengővárkony, 1946. VII. 2.

Kedves Carlo, sitek megírni, hogy a csomag, ill. a 3 csomag (1 gift p.+Sistina²⁵+különnyomatok) megérkezett. Végtelenül köszönöm különösen a könyveket, bár éppen itt van mit panaszkodnom is. A *The Youth of M.*, és *Hist. a Techn. of old etc.*²⁶ hiányzásából természetesen csak arra következtethetek, hogy ezekből már nincs, vagyis megjelenésük idején nem gondolt rám. Hát ez bizony szomorú. Hovatovább Maga maradt már nekem az utolsó fix pont ebben a veszett világban. A gift-package-on nem keveset álmélkodtam. Ennyi szappan, ennyi pipere, by love! Maga valóságos Beau Brummelt²⁷ csinál belőlem. Elég lesz, míg élek. De ha nekem még annyi hajam volna! Persze, Maga is olyannak lát, mint látott legutóbb, ahogy én is Magát, pedig azóta eltelt vagy 10 év, – csak persze, az én koromban sokkal többet jelent, mint a Magáéban. A Magáé még az a kor, amikor még nincs változás, és nem is látszik. De ha arra gondolok, s még szinte tegnap volt – úgy látom, mint ami itt van előttem – a Maga váratlan megjelenése és rámvárakozása a Főv. Múz. előtt, mikor elmondta, milyen következménnyel járt Fer. József elparentálása,²⁸ – s erre gondolva, kezembe veszem a publicatioit s odateszem az előzők mellé, s nézem ezt az egyre növekvő gyönyörű életművet, melynek az igazi értékét ma még rajtam kívül, azt hiszem, nem tudja senki, – hát akkor egyet fordul velem a világ, valami káprázatnak érzem az egészet, o frate Lione, isaricri che qui e in questo e perfetta letizia. A Sist. Chap. tipografiájában egyébként a reproductio részt nem tartom kifogástalannak (a szöveg betűje igen szép), valahogy egy árnyalatnyi élesség, a végső dash hiányzik a képekből. A clichék az oka, vagy a papiros?

A csomagokon való örömet azonban megrontotta, hogy egy sornyi levelet se találtam bennük, pedig összekutattam minden zege-zugukat. Nem gondoltam, nem is óhajtom, hogy okosabbra használható idejét epistolák írásával töltse, de egy sor kézírás jól esett volna.

[...]

Nagy szeretettel öleli,
Rinát üdvözölve

Lodovico

Zengővárkony, 1946. VII. 11.

Kedves Carlo, nagyon örülök tegnapelőtt érkezett, jún. 15-én kelt levelének. (De nem tudom megérteni, air mailen miért tart ilyen soká a levél útja, mikor még a cenzúrázás se késlelteti). Kb. 10 napja írtam Magának, megköszönve a második csomagot, de mivel azt a levelet nem ajánlva küldtem, nem tudom, megérkezik-e. Ezt, nagyobb bizonyosság okáért, ajánlva küldöm, mulatságos a portója, ma tudakoltam meg a postán: 12 db. százezerbillio pengős, se másképp leírni, se kimondani nem tudom; azaz annyi, ha holnap reggelre nem változik meg, ami valószínű. Vonaton pd. nem lehet utazni, mert aki másnap akar visszautazni, már nem tudja megfizetni a százszorosára drágított jegyet; ki tud annyi pénzt vinni, hogy a közben történő drágítással

fölerjen? Előző levelemben írtam egyet-mást erről az örült állapotról, már szép számmal vannak, akik megörültek bele postahivatalokban, bankokban (a megörülés nem metaforikusan értendő).

Nagyon örülök az innen küldendő könyvekre vonatkozó kívánságának, mert így legalább viszonzni tudom majd a Maga eddigi küldeményeit, sőt így most már nem resteltem újra kérni, amiket eredetileg kértem, de amik a csomagból – most már értem, hogy miért – kimaradtak. Bőséges kollekciót küldök majd a Magát érdeklő írók műveiből, *amint lehet*, most t.i. még nem lehet, mert a posta Amerikába csak levelet és táviratot vesz fel, csomagot nem. (Nagyon-nagyon bosszantó más irányban is ez a kötöttség; már több félvényként írt Amsterdamból, majd Bruxellesből Kollár K.²⁹ egy nagy műv. folyóiratot akar indítani, meg a Hellast felújítani, közreműködésemet kéri, s nem tudok neki válaszolni, mert se Belgiumba, se Hollandiába nem vesznek fel levelet. Schweizba is csak május óta úgy, hogy Kerényinek is csak igen nagy késéssel tudtam válaszolni.) De majd megérdeklődöm az amerikai missziónál, talán azok hajlandók továbbítani. Még így is várni kell azonban legalább aug.-ig, akkor másik pénz lesz, s talán lehet rajta vásárolni, mert most nem lehet. Lehetetlenség Pestről egy könyvet is hozatni. A kereskedők a rendelésre nem is válaszolnak. Mert ha pd. utánvétellel küldik is, mire a pénzt megkapják, már ezred, vagy tizezredrészt ér a számla összegének. A kérdezett írókról egyébként majd könyveik megküldésekor írok részletesebben, most csak annyit, hogy Máraival csakugyan az történt, amit kezdetben megmondtam: hazajövetelének és itthonmaradásának áldozata lett, bestseller (a Zendülők remek indulása után idehaza csak hanyatlás következhetett); Gulyás pár éve meghalt, de míg élt, se volt kevésbé költő, mint azóta, szegény; Illyés a régi úton megy tovább, Németh Laci ontotta a betűt, nekem végkép elviselhetetlen narcissizmussal, a fordulat óta keveset szerepel, fasisztaizű kötyagos fecsegései és antiszemitaskodása miatt sokat támadták, a baloldalon indexre tették, most valahol Hódmezővásárhelyen tanárokodik. Illyésék szeretnék megint kihúzni a levegőre. Beszélgettünk róla, mikor Illyés a közokt.min.-el májusban itt volt nálam. [...]

Mindennél inkább várom azonban a könyveket. S Maga is írja meg, ha az említett könyvekről még valamit kíván, *mindent örömmel küldök*. Legközelebb majd részletesen írok Lukácsékról, mikor itt volt, elhozta publicatioit, sikerül átkínlódnom rajtuk, s most már teljes képet adhatok.

Szeretettel öleli, Rina fáradozását külön köszönve s őt szívből üdvözölve

Lodovico

Zengővárkony, 1946. XII. 13.

Kedves Carlo, megjött az a gift-package, melynek leendő küldését említi VIII. 2-i gloucesteri levelében. [...]

Hanem nagyon aggódom a *könyvek*, a Youth of Mo. s az Old M. Dr.³⁰ miatt! Levelében azt írja, hogy a gift packageval egyidőben küldi, s máig se jöttek meg! Hát elvesztek? Nagy baj volna, mert ha olyan ritkaságok, mint írja, tán pótolni se lehet. Pedig az első könyvcsomag milyen szépen, érintetlenül érkezett. Meg kellene a követésen reklamálnia, s mindent megtennie, hogy megkerüljenek. Bár most, egy pár hónapig, nem tudok a róla való írásra vállalkozni. Mert igaz, hogy Kollár kívánsága szerint csak a Sistina K.-ről kellene írnom – t.i. azt írtam neki, hogy a Maga egész tevékenységéről írnék, de ő egyszerre sokallta magyartól magyarról –, ahhoz is fel-tétlenül kellene azonban az első kötet; anélkül mégse lehet írni egy 2. kötetéről, akár-mennyire külön témájú is. Ha akkor megjött volna, mikorra levele szerint esedékes volt, azonnal megírtam volna. Azonban szept.-ben Pesten voltam, egyszer beszéltem Lukácsal, s ő megkért írák egy cikket a könyveiről, amit meg is ígértem. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy L. mióta tavaly megjött, jóformán havonta publikál egy könyvet; amit 25 év alatt kint dolgozott és publikált, azt most itt egy év alatt közre-adja, s még másokat is ír hozzá. Amit ír, a legorthodoxabb marxizmus. Tudása, esze

nagyszerű, kitűnő meglátásai vannak, de az egész együtt mégis désolant, a legsiralmasabb sacrificio dello intelletto. Viszont visszhangja mégis elég nagy van, tanítványai etc. Jóhízeműen megígérve a cikket, hazajövet elkezdtem gondolkozni rajta, s persze, mint mindig, kiderült, hogy nem férek el cikkben. Egyszóval odajutottam, hogy minimum 15–20 íves könyvet kell írnom a „marxismus esztétikájáról” – ez lett a könnyelmű ígértből. A tulajdonképpeni íráshoz csak most fogok, eddig a pozícióharcot kellett lépésről lépésre megvívnom azért, hogy mit hagyhatok ki, s mit kell okvetlenül belevenni; enélkül arra volnék ítélve, hogy 40–50 ívet írjak, amihez nincs kedvem. Mert igaz, hogy *nincs marxista esztétika*, de vannak, akik azt hiszik, hogy van; de annál is fontosabb megmutatni, miért nincs, miért nem lehet, és miért ne is legyen. Szóval a legvégső dolgokról muszáj beszélni, ezt akarom tenni, s azt hiszem, néhány csakugyan nagyon fontos dolgot fogok elmondani; nem mai keletűek, de még nem publikáltam őket. Addig tehát most már, amíg ezzel el nem készülök, semmi másra se vállalkozom, még egy recensio erejéig se. Ezért nagy kár, különösen sajnálom, hogy a második könyvküldemény nem jött meg idejében. Most már meg kell várni, míg ezen a pár hónapos szülésen túl leszek.

Az első könyvküldemény megérkezését s a köszönetet érte akkor mindjárt megírtam. Később se kapta meg?

Az építészeti cikket,³¹ s amint csak lehet, meg fogja kapni, csak meg kell találnom a módját a kijuttatásnak. Magyar irodalmi produkció abban az időben, amit Maga pótolni kíván, nem sok van olyan, amit kiküldeni érdemes. Van azonban egy fiatal költőnk – tán nem kell mondanom, hogy tanítványom volt, – aki nagyon jelentékeny. Utolsó, nemrég megjelent kötete (Elysium) világviszonylatban is elsőrendű. Neve: *Weöres Sándor*. A könyv már itt várja a Magához küldést.

Meglepett, mikor szept.-ben, annyi év után, Pesten voltam, mennyire „ifjú szívekben élek”. Képzelve el, egyetemi hallgatók deputációztak a kinevezésemért. Nem tudtam róla, a dékán mondta. S Pesten sereglettek hozzám. Nem megható? De csak a jó ég tudja, mikor költözhetem Pestre. Szeretettel ölelem, Rinának nagyon köszönöm fáradozását, s őt is szívből üdvözlöm.

F. Lajos Írjon!

„A jövő nemzedék”-et³² egyszer megküldte, megvan. Szabó Ervin levelét szeretném.³³ Sose volt az, hogy négy évig nem látott Pesten. Hiszen gyakran találkoztunk.

JEGYZETEK

1. A levélben természetesen Lukács Györgyről van szó. A Theorie des Romans-ról Fülep nem írt a Nyugatba.

2. Tolnay Károly a náci hatalomátvétel után lemondott hamburgi egyetemi állásáról és Párizsba települt. Döntését részletesen megindokolta Fülephez írt leveleiben. – Fülep véleménye tükrözi a tudományos értelmiség jogos nagyrabecsülését a nácizmus előtti német tudomány iránt, valamint az antifasiszták között akkor elterjedt nézetet, hogy a hitlerizmus uralma nem lehet tartós.

3. Mannheim Károly 1933-ban Heidelbergből települt át Angliába.

4. Katherina, Tolnay Károly felesége.

5. Fülep 1930-ban kapott Baumgarten-díjat, később – Elek Artúr, Kárpáti Aurél, Ilyés Gyula támogatása ellenére – újabb díjat nem ítéltek neki.

6. Tolnay Károly: Ferenczy Noémi. Bpest, 1934.

7. Halasy Nagy Józsefről, a pécsi egyetem filozófiaprofesszoráról van szó, aki 1930-ban

kezdeményezője volt Fülep Lajos magántanárának kinevezésének.

8. Tolnay végül is nem publikált cikket a Válaszban.

9. Vály Félix „újságíró, diplomáciai ügynök, Andrassy bizalmasa. A forradalom idején Svájcban élt, ahol lapot adott ki. A forradalmak után nem tért haza”. (Károlyi Mihály levelezése I. Szerk. Litván György. Bp. 1978. 788. l.) – Ehhez még hozzátehetjük, hogy levelező kapcsolatban állt Fülep Lajossal is; széles körű összeköttetéseit a kultúra szolgálatába is állította. Több könyvet írt Kis-Ázsiáról, Törökországról és az Iszlámról.

10. A Pannonia c. folyóirat szerkesztője akkor Halasy Nagy József volt, a szerkesztésben közreműködött Kerényi Károly és Prinz Gyula.

11. A Magyar Művészet c. Budapesten megjelenő folyóiratról van szó.

12. Artinger Imre = Oltványi Imre (1893–1963), 1935–1938 között a Magyar Művészet szerkesztője. – Tolnay tanulmánya: La peinture hongroise contemporaine. Pannónia, 1937.

13. A pécsi egyetem Keszthelyen nyári egyetemet rendezett, erre hívta meg Kerényi Tolnay Károlyt.

14. A nemzetközi művészettörténeti kongresszusról van szó.

15. Charles de Tolnay: Hieronymus Bosch. Bâle 1937.

16. Halasy Nagy Józseffel.

17. Ferenczy Noémit.

18. Charles de Tolnay: Pierre Breughel l'Ancien. (1935.)

19. A van Eyck-fivérekéről szóló Tolnay-könyvről van szó. (Bruxelles, 1938.)

20. A kolozsvári egyetem újra-felállítása-
kor megszüntették a pécsi egyetem bölcsészkarát; a tanárokat részben Kolozsvárra,

részben Szegedre helyezték. Szegedre került Kerényi Károly is.

21. Keresztury Dezső.

22. Balázs Béla.

23. Káldor György, közgazdász, újságíró, Tolnay Károly ifjúkori barátja.

24. Kner Imre (1890–1944) valóban koncentrációs táborban pusztult el.

25. Tolnay Károly nagy Michelangelo-sorozatának második kötete: The Sistine Ceiling. Princeton 1945.

26. Charles de Tolnay: The Youth of Michelangelo (Princeton, 1943), a Michelangelo-sorozat első kötete. – Charles de Tolnay: History and Technique of Old Master Drawings. New York, 1943.

27. Utalás George Brumell (1778–1840) híres angol dandire, aki fölvette „a divat királya” nevet; élettörténetét többen megírták.

28. Tolnay Károly mint középiskolás diák, egy iskolai dolgozatban király- és Habsburg-ellenes nézeteit fejtegette, s ezért kizárták az iskolából. Az ügyről Fülep Lajos a diákokat védő cikket írt, melyet végül is – egy esetleg még súlyosabb büntetéstől tartva – nem publikált; a cikk kéziratát („A jövő nemzedéke”) Tolnaynak ajándékozta. (Ld. erről Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Bp., 1974. II. köt. 77–84., valamint 697–698. l.)

29. Kollár K. magyar származású tudományos és művészeti folyóirat-kiadó.

30. Ld. a 26. sz. jegyzetet.

31. Fülep Lajos: Célszerűség és művészet az építészetben. Építészet. 1944. 1. füzet.

32. Ld. a 28. sz. jegyzetet.

33. Szabó Ervin – Tolnay Károly érdekében – helytelenítette A jövő nemzedéke c. Fülep-cikk megjelentetését a Huszadik Században. Szabó Ervin Tolnaynál lévő levele feltehetően erre az ügyre vonatkozott.

MÉRTÉK ÉS SZÁMADÁS

Csoóri Sándor: Készülődés a számadásra

Megpróbáltam úgy olvasni Csoóri Sándor új kötetét, a benne összegyűjtött írásokat, mintha semmit sem tudnék szerzőjükről. Igyekeztem eltörölni verseinek, prózai írásainak, filmjeinek emlékét, megfedkezni azokról a társadalmi szerepekről, amelyeket betölteni kényszerült vagy akart. Arra voltam kíváncsi, hogy mit találok így ebben a könyvben, mely jellege szerint különböző darabokat gyűjt össze magvas irodalmi esszéktől és társadalmi töltetű lírai vallomásoktól kezdve az alkalmoszülte feljegyzésekig.

Mit találtam így benne? Készülődést a számadásra. Mivel valóban ez a gondolat, helyesebben ez a magatartás fogja egységbe a különböző írásokat, hadd járjam most körül ezt az ügyet csak – nem térve ki az egyes lapokon megfogalmazott sok más fontos kérdésre.

Többektől hallottam, hogy a cím némiképp titokzatos, nem tudni pontosan, milyen aktusról van szó, ki fogja a számot adni és ki fogja kérni. Aki azonban elolvassa a könyvet, annak nem lehet kétséges, hogy Csoóri a saját számadásáról beszél. Avagy – kicsit kiszélesítve – úgy véli, hogy a költőnek, írónak, a szellem és a kultúra minden hivatott és fizetett sáfárának egyszer számot kell adnia arról, hogyan sáfárkodott.

Ki kérheti ezt számon? Bár sehol sem mondatik ki expressis verbis, nem lehet kétséges, hogy Csoóri csakis a népet vallja rá jogosultnak. Nem kisebbet és nem nagyobbat. A népet a maga teljességében, történelmi valóságában és megteremtett értékeinek vértetében.

Akadhatnak és akadnak persze olyanok is, akik az így felfogott népet absztrakciónak, vagy egyenesen mitikusnak tartják, akik a mindennapokhoz kötöttebb referencia-hálót használnak (egy időben a társadalmi-gazdasági fejlődés bizonyos mutatóit, ma – mivel ezek a mutatók rosszak – bizonyos adottnak nyilvánított érdekeket). Olyanok is akadnak, akik számára a nép feloldódik valami nála is általánosabban: az emberiségben, a szocialista közösségben, a mindenhol lehetséges jó életben. Az azonban biztos, hogy Csoórinál a nép minden jog, minden legitimáció forrása: az író, a tudós, a művész, a közéleti ember, a politikus egyaránt neki tartozik felelősséggel. Akkor is, ha a nép maga sohasem fog valamely körülhatárolható testületben mintegy materializálódva megjelenni, hiszen ezekben a dolgokban senki sem engedheti meg magának, hogy a nép nevében formáljon ítéletet. Nincs felkent kritikus, nincs irodalmi társaság, nincs laikusok semmilyen testülete. A nép ezáltal létezik, hogy azokban létezik, akik hozzátartoznak. Hegel kifejezésével élve a nép valósága nem a lété (Sein), hanem a levése (Werden), tehát nem a változatlan tárgyé, hanem a folyamaté, nem az objektumé, hanem az aktusé, a keletkezése és elmúlása, s ami a legfontosabb, az átalakulása. A nép ugyanúgy változik, mint a folyó, mely (mint tudjuk) más már, amikor később ismét belelépünk – csakhogy ebben az esetben a mi szerepünk nem a belelépőé, hanem a vízé: mi magunk vagyunk a folyó, mely változik és változatlan egyszerre.

A népnek ez a fogalma, vagy talán helyesebb, ha így mondom: képzete, nem mindenkién él. Vannak, ezer példával bizonyíthatóan vannak, akik számára az emberek sokaságának rendezetlen halmazából tetszés szerinti számú szempontból alkotunk rendezett hálót; mindaz, amitől nép a nép, csak e szempontok egyik csoportja, sok másik mellett. Számunkra a nép, a néppel való azonosulás, a nép vállalása

valami eleve primitívét, eleve alacsonyabb rendűt, eleve korlátozókat jelent, amelyből valami általános felé kell kitörniük. Míg mások számára létező és szerves közös-ség, nem korlát, hanem tér, amelynek nemcsak története van, hanem sorsa, nemcsak objektivitása, hanem szubjektivitása is. E sorsnak, e szubjektivitásnak mi is részei vagyunk, belőle születik individualitásunk, belőle táplálkozunk s hozzá mérjük ma-gunkat.

Azt tapasztaltam, hogy a kétféle szemlélet-magatartás kölcsönösen értetlensé-get vált ki a másikban, s nem tudnak egyességre jutni. Akik nem érzik át, nem ta-pasztalják meg a nép valóságát, sajátos színvakságban szenvednek: mivel recehár-tyájuk nem fogja fel a pirosat, nem akarják elhinni a piros létezését.

Nem akarok most tovább belemerülni a nép-fogalom értelmezésébe (bár a tár-sadalmi szemlélet és magatartás alapvető kérdése). Csak annyit most: Csoóri Sándor nyilvánvalóan olyan ember, akinek a néphez való tartozás, a néphe való belevetett-ség egyik, vagy éppen a legnagyobb, elhatározó erejű élménye. Ha népi írónak lehet őt nevezni, ezért. Egyáltalán, ha a „népi” szónak az irodalomra nézve valami értel-me van, csak ez lehet. (Mivel sem a paraszt származás, sem a népművészethez való közelség, sem a tematika nem feltétlen kritérium – éppen ezt fejezte ki annak ide-jén Illyés híres aforizmája.)

Aki számára étellel teljes ez a fogalom, az úgy tudja, hogy csak a népnek tar-tozik számadással tetteiről, de a népnek számadással tartozik. Mivel azonban a nép – folyamat, nem várhat külső felszólításra, és nem arra készül, hogy megszólaljanak az ítélet harsonái. Ez is megtörténik persze olykor, kiélezett és kivételes történelmi helyzetekben, de nem szükségszerűen, és nem is ez a legfélelmetesebb módja a szá-monkérésnek. Mindenekelőtt saját lelkiismeretünk előtt kell megállni, magunkkal kell számot vetni.

Csoóri Sándor ezt teszi, vagyis hát erre készülődik ezekben az írásokban. Szám-adást készít a maga, a saját nemzedéke, a költészet és az irodalom tetteiről, össze-méri a vállalást a teljesítéssel, az akarást a valósággal. A számadás őszinte, olykor kegyetlen, de szerepjátszás, kacsintás és tetszelgés nélkül való.

Az alap gondolatot Csoóri sokféleképpen megfogalmazza. Talán legteljesebben a *Várákozás* című írásban, ezért ezt idézem. A két világháború közti írók – mondja – „kevesebb időt kaptak a sorstól, a történelemtől ezerkilencszáznegyvenig, negy-vennégyig, mint ötvenhat óta mostanáig mi, de a rövidebb idő alatt is százszor any-nyi sorsméltségű kérdést neveztek meg és százszor annyi szellemi energiát halmoz-tak föl!... Hígbabak és butábbak volnánk náluk? Már eredetileg annak szült anyánk? Vagy erkölcsileg vékonyított hitvánnyá bennünket a korszak?”

A kérdés kemény, kissé igazságtalanul is az, hiszen érvként az utolsó évtizedek sok jelentős alkotását lehetne idézni ellene, köztük Csoóriét is. Ez azonban mégis csak a pedige és ábrándok részigazsága. Én Csoórral értek egyet ebben a kérdés-ben: a magyar szellemi élet sok szép és nagy akarás, sőt sok szép és nagy teljesít-mény után mégis mindig megállt egy határ előtt, amelyen túl valódi autonómiát nyer-ve vehetett volna részt az ország sorsának formálásában. Nekem magamnak, és úgy vélem mindenki másnak, aki tenni igyekezett valamit, ezzel a kérdéssel kell szem-benéznie.

„Épp ezért – folytatja Csoóri – bárhogy kendőzgetjük is múltunkat, előbb-utóbb el kell ismernünk, hogy mi, magyar értelmiségiek: írók, filozófusok, lélektanászok, kritikusok, költők, társadalombölcsesek, egyenként és együttesen utat tévesztettünk valahol. Ugyanolyan rosszul ítéljük meg saját szerepünket, mint akik szerepet szán-tak nekünk. Első számú tévedésünk az volt, hogy túlfentül elfogadtuk a sorsot – sorsnak... Aki ellenáll, mondják, erőt fejt ki, s erősíti azt is, akinek ellenáll. És ettől, mint igazi drámában a mozgó szenvedélyek, állandósul és halmozódik az igazi feszültség. Ezzel szemben mi a félelmet és a megadást választottuk, nehogy feszültség legyen. A lefokozott és lefokozó türelmet. A kockázat helyett a váráko-zást... De lelkesíthetik-e az embert a részletek, ha valami kerek egész nem lelke-síti? Sajnos ott van ez a részletek körül való tipródás minden dolgunkban. A refor-mok tétova, suskusoló alkalmazásában, a nemzeti ügy köpeny alatti kezelésében, sőt

hogy egy sejtékig lehető mérgezésről is szóljak, ott van ez a kisszerűség labdarúgóink tili-tologató játékában is. Mert ez már stílus, nemzeti stílus. Bátoratlan, kis-realista, aranyfedezet nélküli állapot.”

Teljesen egyetértek Csoóri diagnózisával, s úgy tapasztaltam, hogy az értelmiség jelentős részét áthatja ez a közérzet, legalábbis azokét, akiknek már egyre több a múltjuk. (Akik most kezdik, azoknak sem éppen jobb, csak más, ők még inkább csak számonkérni akarnak, mintsem számot adni.) A középkoron felüliek jobbra úgy érzik, hogy maguk is kevesebbet tettek, sőt maguk is kevesebbek lettek, mint lehetnének, mint tehettek vagy lehettek volna.

Veszélyes dolog, ha nemzedékek, s különösképpen ha a nemzedékek legjobbjai így gondolkoznak. Társadalmilag veszélyes. Ezért mindenkinek számolnia kell vele, aki akar valamit Magyarországon – enélkül sem értelmiségi politikát, sem általában politikát nem lehet jól csinálni. Vagy azt érzik sokan, hogy utat tévesztettek; vagy hogy az út tévesztette meg őket, s egyszerre olyan helyen találták magukat, ahová nem is akartak eljutni; vagy azt, hogy az eddigi útnak, ha jó is volt, végére érték, s keresik a merret.

Nem az a baj ebben, hogy valami nem jól sikerült, márcsak azért sem, mert a megtett útnak megvannak az eredményei is, s ne azt latolgassuk most, sikereinkben vagy sikertelenségben volt-e több részünk. Az az igazi baj, hogy sem sikereinkkel, sem sikertelenségeinkkel nem néztünk igazán szembe. Ma vezető emberek mondják, hogy bizonyos, eddig működő folyamatoknak most már véget kell vetni – de amikor azok a folyamatok elkezdődtek, senki sem szólt a veszélyekről, sőt sokszor arról sem egészen pontosan, hogy mibe fogtunk bele, még kevésbé kérdezték meg, hogy arra menjünk-e egyáltalán. Így még magunkkal sem tudunk igazán szembenézni, mert a tükör foncsoros oldala fordul felénk.

A pszichológiának van egy műszava: feldolgozás (elaboráció). Csak az élhet egészségesen, különösképpen csak az tud túljutni az élet válságain, aki fel tudja dolgozni, ami vele történt. A társadalomnak is szüksége van erre. A szellemi életnek, benne az irodalomnak ebben van nélkülözhetetlen szerepe. Nem az, hogy a társadalom helyett elvégezze, hanem hogy mintegy laboratóriumi keretekben előkészítse a feldolgozást.

Csoóri érdeme, hogy a diagnózist világosan kimondja, kertetés, de egyben fel-nagyítás nélkül is. (Az utóbbi ma talán még nehezebb.) Pontosan fogalmaz, s ez ma társadalometikai érdem, nem keni el és nem tupirozza.

Más kérdés, hogy úgy érzem, kevés ma már csak ennyit mondani. Nem az éles-séget keveslem, hanem a kibontást. Veszedelemes szimptóma, hogy csak esszéekben mondunk ki olyan dolgokat, amelyekről köteteknek kellene vitatkozniuk. Hogy va-lóban feldolgozzuk ezeket a kérdéseket, ahhoz előbb végig kellene mondanunk őket. Nem Csoóritól kell ezt számonkérni, hanem mindannyiunktól. De ha ő is végigmon-daná, talán jobb vitákban lehetne megteremteni a kívánt termékeny feszültséget. Hi-szen volna gondolat, volna megfogalmazás, amelyről érdemes volna elmélyedve to-vábbfolytatni a vitát. Ha majd idáig jutunk, érdemes részletesen szálára szedni, amit ki-ki másként gondol. Az azonban a dolgok rendje, hogy esszével esszé vitatkozzék, s amíg az általánosság ezen szintjénél maradunk, azt érzem a legfontosabbnak, hogy elfogadjuk kiindulópontként, amit Csoóri ilyen tisztán megfogalmazott.

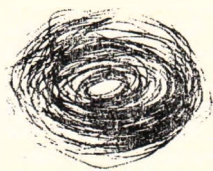
Mégsem gondolom azonban, hogy Csoóri csak ennyivel ereszti útnak az olvasót. Igazságtalan lenne kötetének egész mondanivalóját erre az egyetlen szálra fűzni fel. Igen, ez a központi gondolat, a címet csakugyan tudatosan, jól meggondoltan rakta ki, mint minden korábbi kötetében és írásában. De a cím csak annyi, mint gyümölcs-ben a mag: körülötte ott az eleven hús. Sok mindenről beszél ebben a könyvben: a zámolyi gyerekkortól kezdve Illyés Gyuláig, a nekem is oly kedves Muharay Ele-mértől kezdve a hatvanas évek irodalmi kávéházaiig, filmbeli munkásságától kezd-ve a természet és a költészet viszonyáig. Amire most reflektáltam, mindenütt jelen van, de mégiscsak az *egyik* gondolat.

Hadd térjek ezek után vissza a recenzió elején felvetett kísérlethez: milyennek találja az ember a könyvet, ha igyekszik elvonatkoztatni írójának munkásságáról

szerzett ismereteitől. Azt hiszem, olyan magyar értelmiségi megnyilatkozásának látja, aki a nyolcvanas évek közepén igen érzékenyen figyel a változó élet minden rezzenésére, aki képes elmélyülni a tárgyban (és többféle tárgyban), de arra is, hogy intuitive egy részletben ragadja meg a lényegét, aki az igazság keresésében kíméletlen is tud lenni, de önmagával szemben is, s akiben mindezek mellett egy általános elégedetlenség dolgozik, önmaga és a „környezet”, a társadalom iránt egyszerre. Hajtja, hogy készülnie kell már a számadásra, mindenekelőtt azért, mert fogytán az ő ideje is. Fel kell készülnie a még hátralevőre, nehogy – József Attila ifjúkori versének szavaival – dolgavégezteilen kelljen hazatérnünk, meghálálnunk (Isten) lecsukódó szemei alá.

Ilyen szorított helyzetben az ember gyakran hajlamos arra, hogy vagdalkozzék, a szerepet többre becsülje az igazságnál, mondanivalójának kimunkálása helyett a hangját srófolja feljebb. Csoóri könyvét azonban mindvégig a *mérték* ismerete és megtartása jellemzi. Aki pontosan és érvényesen akar fogalmazni, annak valóban mértéket kell tartani. Csoóri számadása szerint nem elégséges az, amit ő és nemzedéke ötvenhat után megteremtett – de nem is seprile, ami létrejött, hanem felmutatja az értékeket, hogy rájuk építhessen. Csoóri nem hajlandó arra, hogy mindeztől a „körülményeket” (értsd mindenekelőtt a politikát) tegye felelőssé mindezt, de arra sem, hogy felmentse a körülményeket. És ugyanilyen mértéktartó akkor is, amikor más idevonatkozó kérdésekről szól: a kultúra szerepéről például, melynek ragyogó összefoglalását olvashatjuk, vagy a demokrácia szükségességéről és hiányairól.

Nem egyszerűen *mértéktartásról* van szó – ennek a szónak lehet nem kívánt csengése is (éppen a várakozás, a mellébeszélés, a tili-tologatás értelmében). Olyan vitatott és súlyos kérdésekben, mint amivel foglalkozik, a mértéket nem betartani kell, hanem előbb mindenkinek *megteremteni*, a maga és mások számára. Ez a *mértékvétel* a kötet igazi üzenete. Azt mondja nekünk, hogy aki készül a számadásra, annak mindenekelőtt a mértéket kell megtalálnia. (Magvető, 1987)

Leperegnek a nyolcvanas évek

A korszakváltás újabb kérdései

A folyamatosság felidézése egyben az irodalom belső és publikációs demokráciájának, az irodalmi élet nemes autonómiájának igénybejelentése. Ami persze még korántsem a mű, ám inspiráció, elv és esztétika; a vita, a versengés szabadsága. Egészében: rend- és helyzetteremtés, tájolópontok és hatások tisztázása az új elindulásokhoz, útkeresésekhez, hiteles viszonyításokhoz. Milyen értékrendszerben, fő tendenciákban jelentkeznek ezek a törekvések már jóideje? Művek, esztétikák, irányzatok, sőt nemzedékek és eszmeáramlatok csökkentik, szüntetik meg a folyamatosság-megszakadást, egy olyan irodalmi életben, amely belső és külső feltételeiben, még az ötvenes évek fordulóján született konstrukció egy maibb változatában próbál működni, miközben alig tudott átmenteni valamit az ezerkilencszáznegyvennyolc előtti autonóm körülményekből.

Összefüggésben mindezzel, és függetlenül is tőle, az irodalom közben elérkezett egy *korszakváltáshoz*, amelyről Béládi Miklós nyolcvanháromban így gondolkozott: „Azoknak, akik a magyar irodalom jövője iránt érdeklődnek és aggódnak, számot kell azzal vetniök, hogy egy hosszú ideje tartó szakasznak lejárt az ideje. A magyar irodalom egy korszak végére jutott, és egy másikba, új szemléletűbe készül átlépni. A változás első jelei tíz-tizenöt éve bukkantak fel, maga a folyamat még tart, hogy mikor jut el gyökeres fordulatot hozó kiteljesedéshez, megjósolni lehetetlen. Öreges és fiatalok, régiek és újak, realisták és modernek, népiek és urbánusok ellentéte alapvető adottságokat bolygatott meg – legszembetűnőbben az irodalomfejlődés folytonosságának a kérdéskörét is.”

Kövessük Béládi szövegét. Ő is törésekről, szakadásokról beszél, ám olyanokról, amelyek viszont *már* éppen a nagy törések, szakadások helyreállításának irodalmi folyamatában jelentkeznek, vagyis: újabbak. Ugyanis miközben a magyar írók és esztéták legjobbjai az elmúlt évtizedekben éppen azon munkálkodtak, hogy művekkel, vitákkal, esztétikákkal csökkentsék, megszüntessék azt a szakadást, ami a zsdanovi technikák alkalmazásával (és mindannak a maradványaival, ami ebből a technikából látványos bukása után is működik) létrejött, nos közben az idő malmai is forogtak. Új művek, nézőpontok, esztétikák forrtak ki. Próbáljuk majd igazolni, hogy ezeknek az újdonságoknak éppen jellegadó vonása az, hogy miközben *valamitől* véglegesen elszakadnak, *valaminek* kategorikusan hátat fordítanak, azért nagyon is keresik közben előzményeiket irodalmunk szakadékos múltjának értéktartományaiban. De az kétségtelen, hogy elindult, sőt a nyolcvanas évekre megerősödött az *új* művek fedezetével igazolt *más* irodalom.

Béládi erről mondja: „Azt a változást, hogy a magyar irodalom folytonosságában törekvések, szakadások keletkeztek az elmúlt években, nem szabad végzetes és baljós-latú eseménynek felfognunk. . . előre látható, kiszámítható és elkerülhetetlen fordulat játszódott le . . .” Beszélnünk kell erről a fordulatról, ami mögött már *más jellegű*, újabb törekvések húzódnak. Mivel szemben jelentenek fordulatot?; milyen új dilemmákat hordoznak? És mi történik egy nagy folyamatosság-megszakadás helyreállításáért?

Három törekvést választottunk: a népi-nemzeti sorsvállaló irodalmat; a Babits-hagyomány létátvilágító eszméinek vonalán haladót, és az előzményeknek való háttérfordítással kísérletező új irodalmat. Az első kettő inkább a helyreállítás segítségével való szembenézés törekvéseit sűríti, a harmadik inkább az elfordulás szakadásával való új-helyreállítást. Tudjuk, hogy a mai magyar irodalom sok kitűnő idősebb, és most induló képviselője *nem sorolható be egyik törekvésbe sem*. De talán az ő műveiket is érinti, amiről itt gondolkozunk. Talán az a társadalmi és alkotóközeg, amelyet átvilágítani próbálunk, számukra is környezetet jelent. Arra teszünk kísérletet, hogy a különböző útkereséseket vizsgálva azt a körülmény- és hatásrendszert is értelmezzük, amely már a nyolcvanas években éri az irodalmat.

Helyreállítási törekvés (1): a népi-nemzeti irodalom sorsvállalásának vonalán

Az első *csomópont*: az irodalom mint sorsvállalás, megbízatás. Rövid ívben az Ady-recepció és a főképpen a harmincas években a népi irodalom felől indulók adják az alapokat, bár a vállalások más írói-irodalmi körzetekre, magányban alkotók művere is kisugárzanak. Hosszú ívben az egész nemzeti irodalom törzse, Zrínyitől, Apáczai Csere Jánostól, Mikestől, ne soroljuk a névsort, a küzdelmeket, a műveket, *egész* irodalomtörténetünk legfényesebb lapjait. Mögötte, vele, a nemzetért, a magyar nyelvűségért, a megmaradásért, az európai lépéstartásért való küzdelem. A hagyományok, a vállalások, és amiről ritkábban esik szó, poétikai törvényszerűségek okán, ez az irányzat a legérzékenyebb a népet-nemzetet érintő minden gondra. Az elmúlt esztendők fokozódó romlásaira is.

Ez kiélezte helyzetét, vitáit, és a szerepe, teljesítménye körüli dilemmákat is. Tisztázandó, hogy a nyolcvanas évek irodalmára hatással lévők közül kikről beszélünk. Mindenekelőtt azokról az írókról, akik a népi irodalom követőinek-örökösének tekintik magukat; mellettük azokról, akik, ha poétikájukat, művük gyökereit tekintve nem is tartoznak a magyar irodalomnak ehhez a vonulatához, ám *érzékenyek* minden, a nemzetet, a társadalmat érintő gondra, a magukénak tekintik a magyarságnak az európaisággal összekapcsolt sorskérdéseit. A nagy világító fények Illyés Gyula, Németh László, a közelebbi támpontok közül leginkább eligazító Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András műve.

További kérdés: melyek a sűrűsödési és ütközési pontjai ezen a vonalon az irodalmi törekvéseknek, az írói magatartásoknak, a művek hatásának? Az irodalomtörténetíró már ma, „menet közben” is bizonyára jónéhányat találhat. Ez az esszé azonban, ahogy nem történet és nem társadalomtörténet, nem is irodalomtörténet. A nyolcvanas években *jelleghadó* vonásokat próbál kiemelni. Jellegetes folyamatokat próbál szemmel tartani. Ebben a kérdéskörben elsősorban azt, hogy egy irodalmi korszakváltásban – amelynek átfogóan jellemző vonása az, hogy különböző poétikákkal és törekvésekkel ugyan, de a legjobb írók és esztéták egy sok éve megszakadt folyamat és ezzel irodalmi patológiát létrehozó hiány helyén a folyamatviisszaállításra törekednek – hogyan érvényesül, milyen kérdéseket hoz előtérbe a helyreállítás, a népi-nemzeti irodalom sorsvállaló teljesítményeiben.

Életműveket teremtve, régi nagy életműveket hitelesítve és jogaiba visszaállítva, ehallgattatott, tiltott, nehezen befogadott, néha talán okkal, többnyire ok nélkül vitatott nagy értékeket helyezett újra centrumba a közös munka. Egy palota újra fénybe állított kincseit soroljuk: a félig értelmezett, mert csak forradalmárként aposztrofált Ady, s persze a kizárólag „lobogóvá” egyszerűsített Petőfi *teljes* alakja, műve, jelentősége, hatása; a romlatlan, a sematikusan csak „forradalmi munkásköltészetté” degradált József Attila-líra valódi nagyságának és létttragikumának az utódok szívében, műveiben kialakult igazi arányai; a harmincas évek népi irodalmának recepciója, kritikai újraértelmezése; az egész Németh László-életművel való szembenézés, lépé-

sek, hogy benne az utókor az *egész* század egyik legnagyobb hatású, éppen a folyamatokat tisztázó és biztosító alkotóját ismerje fel; a határon túli magyar irodalom beemelése az irodalmi gondolkodásba.

Mielőtt folytatjuk, újra közbe kell vetni, hogy persze mindez nem egyetlen, ha mégoly alapvető irodalmi irányzat, s főképpen nem egy nemzedék legjobbjainak teljesítménye. Azonban tény, hogy némely kérdésben egyedüli, máshol döntő szerepet vállaltak ezeknek az egész irodalomra, egész kultúrára, gondolkodásra és társadalomra kiható műveknek és problémáknak a jogosításában azok, akiket a népi irodalom közvetlen-távolabbi örökösének tekinthetünk, illetve akik, ha nem is számíthatók közéjük, de a nemzeti irodalom közös nagy kincseit és kérdéseit ismerve velük együtt munkálkodtak az értékek visszaállításában, saját szintjükre helyezésében. Miként ugyanígy részt vettek a nem közvetlenül a népi irodalom köréhez tartozók közül sokan abban a közös gondolkozói-művészi feladatvégzésben, amely azt a célt állította maga elé, hogy segítsen történetileg helyesen értékelni a magyar félmúlt sok kérdését. Mindenekelőtt a határon túli magyarság nyugtalanító helyzetét; a második világháborús részvétel sokáig tisztázatlan kérdéseit, az ötvenes évek tragikus szorítóit, következményeként az ötvenhatos robbanást, csakúgy, mint a mai magyar élet olyan problémáit, amilyen a népességsökkenés, a súlyos helyzetbe került iskolarendszer, a kultúrának az állami mecenatúra részéről néhol nexusként, néhol merkantilizációs eszközként való kezelését. (...)

Mi körül összpontosultak hajdan a népi írók legjavának a törekvései, s körülöttük mások igyekezete is, akiket nemzeti és irodalmi célok és művek egymás közelébe rendelték? A szociális kérdések; a földkérdés; az európai orientáció; a minőség-szocializmus eszménye, mindezek mögött a magyarság sorsa. Melyek a mai irányzat legfőbb kérdései? A nemzeti hagyományok kezelése; a szellem eredendő pluralizmusa; az európai értékszintekhez való felzárkózás; a demokratizmus, a kontrasztelekcióval szemben megvalósítandó minőségigény, mindezek mögött a magyarság sorsa.

A nyolcvanas évekre elmentek a nagyok, Illyés és Németh, meghaltak mások is, akiknek még lehetett volna súlyos művük, tisztító szavuk. Elsősorban arra a nemzedékre maradt a vezető szerep, amelyik már maga is vákuumban, lényegében a nagy folyamatosságtól elszakadva indult a negyvenes és ötvenes évek fordulóján. Mivel elsősorban önmagát kellett megtalálnia (mert rájuk-ránk aztán érvényes volt az a Németh László-i meggyőződés, hogy az ember úgy tehet legtöbbet a világért, ha rendbejön önmagával), ez sokáig lemaradást, késői beérést, utólagos felismeréseket jelentett. Mire aztán a hetvenes évek közepétől ki-ki, aki tudta, behozta önmagát és megtalálta írói helyét, szerepét egy nagyobb folyamatban, elődeik eltávozásával egyszerre szakadt a vállukra az egész súly, amit a nemzeti irodalom, s az íróként vállalt gondolkozói-közéleti szerep felelőssége jelent.

Leginkább két kérdés került elő érbe: a) a nemzet, a társadalom küzdelmeiben, a közös gondok enyhítésében való hagyományos részt vállalás *mai* lehetőségei és kockázatai; b) a részvétel műveken belüli és műveken kívüli formái, illetve ennek vetületében az esztétikai minőség és a művészi méltóság dilemmái. Az első kérdés maga is több kérdés. Miképpen vélekedik róla az intézményrendszer, és miképpen az író?; mennyiben alkalmas egyáltalán az író akár a közvetlen, akár a távlatos részvételre a társadalmi küzdelmekben, milyen feltételei, rizikói, tévedéslehetőségei vannak az írói beleszólásnak?

A hatvanas-hetvenes évek egyik, már ugyan akkor sem jogos, mára mindenesetre tarthatatlan érve az volt, hogy a társadalmi kérdések megoldására itt vannak az állami intézmények, a tudományok, közöttük mindenekelőtt a szociológia, ezért az írónak csak az irodalommal kell foglalkoznia. Nos, a nyolcvanas évek gazdasági-társadalmi-kulturális leromlását, súlyait érzékelve erről csak annyit lehet mondani, hogy az a törekvés, amelyik az írónak mint honpolgárnak gondolkozói-művészi beleszólásait igyekezett kiiktatni a közéletből, csak fokozta az amúgy is felgyült antinómiákat.

Nem kerülhető meg ezen a ponton annak az áttekintése, hogy vajon mennyiben

alkalmas az író egyáltalán, s főképpen külön-külön az egyes írók a közéleti szerepre. Könnyű lenne a dilemmát azzal elintézni, hogy ne bolygassuk a kérdést akkor, amikor láttuk, látjuk, hogy milyen erős kontrasztelekció gátolja a politikára való alkalmasságot az intézményi szektorban. De ennek hangoztatása elég méltatlan volna ott, ahol valóban a sorsunkba vágó kérdés az, hogy ki mire alkalmas, hogy aki amibe belefog, azt szakszerűen, a társadalom számára közhasznúan csinálja. Mindenekelőtt az tisztázandó, hogy az írónak mint állampolgárnak éppen olyan joga beleszólnia az ország *bármilyen* ügyébe, mint bármely más szakmában dolgozó állampolgárnak. Miként egy asztalosnak, jogásznak vagy traktorvezetőnek ezzel a jogával akkor is alkotmányban adott lehetősége élni, ha nincs magasan kvalifikálva a politikai tudományokban. De az író szavának nagyobb a súlya, és nagyobb a felelőssége is. Az írók persze leghatásosabban műveikkel vesznek részt egy korszak vérkeringésében. Vannak írók, nagy írók, akik miközben érzékenyen átélik koruk létproblémáit, hosszú távokat átfogó gondolatsorokat is megfogalmaznak, mintegy előrejelzésként, akár bölcséleti összefoglalásként. Vannak azután olyanok, akik a rövidebb távokon is otthonosan mozognak, a politikai részvételt is vállalják, arra alkalmas alkattal rendelkeznek. A félreértés akkor jöhet létre, amikor ezek a rátermettségek összekeverednek. Ilyenkor olyan sávváltás történik, amely az író részéről is tévedésekkel, kudarcokkal jár. Mert nem bizonyos, hogy ami hosszú távon érvényes, arra már a közeli jelenben is érettek a feltételek. Nem biztos, hogy a bölcselő jól feltalálja magát a taktikus szerepében, vagy hogy másfelől a napi vitákban otthonosan mozgó író hosszabb távon érvényes program kialakítására is alkalmas.

A másik dilemma a művekkel, illetve a műveken kívüli formákkal való írói megszólalások egymáshoz való viszonya. Ez sem új kérdés. Nem véletlenül mondta Illyés (harminckilencben), hogy „Politizálunk, sajnos, kell is politizálnunk: a legnehezebb, a legveszélyesebb módon: hibátlan művekkel.” Mondhatta persze, hiszen ha valaki nemcsak művekkel, hanem folyóiratszerkesztéssel, kritikával, a nemzet sorsához való hozzászólásokkal is folyamatosan részt vállalt a szellemi életben, az ő volt. Mégis, tudjuk, a figyelmeztetéssel attól óvott, hogy a műveket nem pótolja semmi. Igazi megbecsülést a vitaasztal mellett is akkor szerezhet az író, vagyis igazán hatásos csak az olyan elkiáltott szó lesz, amelynek a mű, a *művészi minőség* a fedezete. És éppen ezért a nagy íróban dolgozik az a belső *művészi* szekréció, amelyik közösen, ám a maga helyén – gondolatilag-etikailag összhangban – működteti benne az alkotót is, a vitázót is.

A legnagyobbak ahhoz, hogy koruk vitáiban életművük szintjén vehessenek részt, kialakították a megszólalási lehetőségek sajátos műfaját. Ebben a poétikai középpont egy olyan gondolati mag, amely ugyan korántsem rendszerező filozófia, de mindenesetre a filozófiai gondolkodás egyik válfaja. Illyésnél a népi bölcsesség az *egyik* egyéni szín, Németh Lászlónál a tudomány új eredményeit integráló hajlam. Mindkettő a kor európai gondolkozásának eredményeit magábaolvasztva fejezi ki az éppen időszerű magyar sorskérdéseket. A műfaj: az esszé, a vitairat, a gondolkozói önvallomás. Az esszék, tanulmányok, a reagáló, kifejtő, analitikus, küzdő írások ugyanannak az írói alkatnak a teljesítményei, amelyekből az Illyés-költészet és Németh epikai-drámai-kritikai életműve születik. *Ugyanaz* van jelen egy *másik* poétikai közelítésben, a teljesség részeként. A feszítő, a „kifejezni való” így a személyiség törése nélkül halad a megformálásig. Egy esetleges elhallgatással (öncenzúrával, mondanánk ma) nem fojtódik vissza, ám nem is gyömöszölődik bele didaktikusan a szépírói műfajokba, a prózába, vagy a versbe, hogy valamiféle közvetlen kimondással lefokozza az esztétikai minőséget. Ezért kerülhetett a Németh-életmű kitüntetett helyére az esszé; ezért nincs esztétikai minőség tekintetében különbség az önéletíró és a lírikus Illyés között. A kor európai szintjén álló gondolkozó, aki a legközvetlenebbül szólott hozzá például a gazdaság, az oktatási rendszer, az ideológia, a szomszéd népekkel való viszony vagy akár a természettudományos gondolkodás heti problémáihoz, ezért tudott (közel) egyidőben dolgozni a Tanú-írásokon és a Gyász kéziratain. (Gyors ellenpélda: mikor Németh berekeszti a Tanút, s mint írja, egy „dráma-

Tanú-ban" akarja „kibeszélni" önmagát, ezért is írja meg azokat a színműveit – a korábban fogant Villámfénynél és VII. Gergely után –, amelyekbe leginkább zsúfolta bele közvetlenül a lelkét-szellemét foglalkoztató mondanivalóit, gondolatait, panaszait. Ez az áttétel nélküli belepréselés – Tanú már nem volt a napi küzdelmek számára –, tudjuk, előnytelen hatással volt az abban a szakaszban született drámák esztétikai szintjére.) A kérdés lényegéről pontosan mondta, hogy a dilemmák rajának jelentkezésekor „a szépirodalom nem zsúfolhatta tele ábráit annyi tapogatózó fejtegetéssel... ehhez a munkához egy új műfaj kellett és egy új írótipus, amely a művész átfogó pillantásával jelölje ki a jövődő munkák alaprajzát”.

Amikor a sorsvállaló irodalom nem fonódik össze ennyire egy vagy két kiemelkedő alkotó pályájával, akkor is támadt – a mában pedig kellene, hogy legyen – egy kör, mozgalom, írógondolkodó-, netán szociográfus-mag, hogy kifejezze azt, ami „nyersen” kerülve át a szépirodalomba csak ábra marad ott, egyenlet, ami ugyan leolvasható, ám megbontja, gyengíti a műegészt. Így volt ez a népi írók indulása idején, de ilyen később az első, majd a második Válasz körül csoportosuló tudósok, szociográfusok teljesítménye.

Ma ezek a magok hiányoznak, s így a fiatalok is tétovábbak. Írói-erkölcsi támpontok, fészekadó publikációs otthonok híján túl sok hatásra figyelnek. Példák, megjelenési lehetőségek és feltételek között ingadoznak, ami mindig előnytelenül hat a bontakozó írói személyiségre. A ma oly fontos esszé egyik változata az, amelyik méltó és vitaképes honpolgári-írói-szellemi teljesítményeket nyújt, miközben biztosítja, hogy az, ami kimondásra vár, ne didaktikus töltelékként gyömöszőlődjön be a prózába, versbe, fölborítva annak esztétikai rendjét, közepes, gyenge műveket „termelve”.

A Csoóri-esszé az irányzat méltó szintjét képviseli. Elég magányosan. Csoóri az önmagával folytatott küzdelemben húzta föl esszéépületét, amelynek magassági pontjai, a kilátóhelyekről föltáruuló látvány gazdagsága a legjobb írásokban, a század legjava magyar esszéirodalmának szintjén van. Az önépítő folyamatosságban gyökérszerű és távlatosság szakadatlan volt. Fő jellegzetessége az, hogy bár látszólag egy érzékletes kép megvillantása a kiindulópont, majd fölbontása az útirány, az önvallo-más ösvényeit sem kerülve ki, valójában mindig valamilyen gondolati magba foglalt vállalás áll az esszé centrumában. Amihez, s az ily módon kitűzött feladatokhoz, hű marad. Így lesz a Csoóri-esszé amolyan sorsvállaló szárnyacsapás, amelyről – a számára látszólag távolabbi, valójában azonban semmiképpen nem idegen – Babits egyik metaforája jut eszünkbe: „A szellem röpte, mint a darvaké, mindig V formájú, csak kevesen szállnak elől...”

De hol van ma annak a „V”-betűnek a vonala? Miféle szellemi és társadalmi, a meteorológiai front vonulásához hasonló áramlások zilálják szét? Kitüntetett pillanata irodalmunknak egy-egy Csoóri-esszé. Körülötte a legjobb nemzedéktársak, legalábbis abból az irodalmi irányzathoz a legnemesebbek, amelyikről itt beszélünk. Itt újra ki kell emelni, hogy ez az irodalmi irányzat illyési értelemben sokkal tágabb és nyitottabb, mint a hajdani népi írók köre. Ugyan ki tudná szétválasztani a Nyugat, a népi irodalom, az első és második Válasz nemzeti-szellemi-poétikai arculatainak vonásait az Illyés-képben?; ki tudná Németh Lászlót *kizárólag* saját Tanújába, az első Válaszba, a népi írócsoportba, amelytől, miközben velük annyiféle dologban összehangolódott, ugyanakkor el is határolódott, vagy akár csak a sajkódi műhelyébe beleszorítani? Arról a távlatosabb, originális és összefüggő hagyományról, értékteljesítmény-változatról van itt szó, amelyről azt szoktuk közhellyel, mégis jogosan mondani: a nemzeti és az európai egysége. A nemzedék- és küzdőtársak közül (nem irodalomtörténetet írunk, ahol kötelező a teljes felsorolás) Béládi Miklós, Kiss Ferenc, Vekerdi László, Domokos Mátyás nevét írjuk ide. Munkásságuk átfogja a kor irodalmának, s mindannak, amivel az író a társadalomban kapcsolatba kerül, legfontosabb kérdéseit. Tágasan és a Csoórihoz közel álló nemzeti-poétikai centrummal Béládinál. Akinek irodalomképében, értékrendszerében ugyan Illyés és Németh állt kitüntetett helyen, de ez nem akadályozta őt abban, hogy befogadja, értéke szerint ismerje el,

és értelmezze Weörest, Szentkuthyt, Pilinszkyt. Akinek ezetikaai rendszereben – mint az egész Béli-jelenségben – volt valami a klasszikus értékörzésből, ám közben a modern irányzatokat integrálta Ottliktól, Mészölytől a fiatalabbakig. Szívós munkával végezte a folyamathelyreállítást, és *ugyanakkor* nyitottan figyelte a magyar irodalom újabb váltásának műveit, íróit, jelenségeit, újításait. Óvott és befogadott. Szintézist keresett. Ez a nyolcvanas években már illúzió, de Béli jól érezte meg, hogy a magyar irodalom legnagyobb korszakait mindig a szintézisteremtés igyekezete segítette diadalra, a reformkorban is, a Nyugat első és második nemzedéke idején, még negyvenhat-negyvenhét átmeneti, tiszavirág életű hónapjaiban is. Ezért írta le mintegy végrendelet-szerű vitairásában: „Az önmagát irodalmilag szavatoló irodalom kívánalma és az irodalomnak a témák sokfélesége révén megvalósuló társadalmi feladatvállalása nem játszható ki egymással szemben... Jó lenne, szép lenne, ha az a két ág: az irodalom mint nemzeti **öröszellem**, az etnikai lelkiismeret letéteményese és az irodalom mint szöveg önmagát igazoló nyelvi struktúra, ironikus parafrázis – nem a távoli, hanem a kézzel elérhető közeli jövőben találkozna...”

A nagy minőségek mértékével mér Domokos Mátyás. A mégoly nemes és különben általa támogatott társadalomboldogító szándékú munkák is megbuknak, ha minőségük a magas esztétikai szint alatt marad. De éppen ez az igény, amelynek az elmúlt ötven év több írója-műve eleget tesz, mutatja, hogy az újabb magyar irodalom jónéhány alkotójának életművével hozzá tudott kapcsolódni a megszakadt irodalmi folytonossághoz. Akit Domokos befogad, akiket jegyez, azok nagyrésze valóban folytatója annak, amit a Nyugat, a Tanú és a Válasz hajdan képviselt. Vagyis ennek az esztétikai-gondolati küldetésnek (számára a műről, az irányzatról, a társadalmi küzdelmekről háttérükben írni, bármilyen racionalis szellemi köntösben interpretálja gondolatait-véleményét: küldetés, s ebben Németh, Illyés folytatója), nos esszéinek konstrukciói együtt kapcsolódnak a két példához. Közben a babitsi szellemiséghez is, amellyel jótékonyan dolgozza bele az etika elixirjét abba az összhangba, ami esszéírásának sajátos színét adja. Van még egy sajátossága Domokos írásainak: a dialogizáló szenvedély. Nemcsak írói párbeszéd-köteteiben, más szövegeiben is. Mondhatnánk ezt örökös vívóállásnak is az igazságért, minőségért, de ezzel a napi harcok tuskés bozótosába rángatnánk le azt, ami Domokosnál a magasabb irodalom körül áramló dús hegyi levegőben zajlik. Ám aztán egy fordulattal, egy kérdéssel, felelettel, természettudományos metaforával, vagy akár szkeptikus legyintéssel odaránt a rögs valóságba. Az eredmény: a folyamatos szemlékben, a nagy esszéekben – kiemelkedően az ötvenes évek irodalmáról szólóban – minden bizonnyal hosszú távon érvényes koráttekintés.

Vekerdi László helyet kapott volna hajdan a legnagyobbak asztalának sugárzásában is. Tanítványként, utódként ez már örökre eldönthetetlen, mert ugyan hol van *olyan* asztal? Így hát maradt a magányos írószoba, a somlói présház gondolkozást tisztító csendje. Vekerdi számára minden nagy rendszerekbe fogható érték mágnes, ami érdeklődését magához rántja. Verne Gyula mikroszkópos, szórakozott tudásának gesztusával azonnal szemrevételezi a vizsgálandó művet, gondolatot, s mindenekelett azt állapítja meg, hogy egy átfogó kultúráképben, gondolkozói rendszerben hol helyezkedne el. Azután megállapítja – nem kifogalmazással, hanem azzal a stílussal, aprólkossággal, figyelemmel, amivel analitikus munkálkodást végez a szellem –, hogy persze manapság nincs átfogó kultúrákép, nincsenek gondolkozói rendszerek, azért mégis kötelesség mérlegre tenni a teljesítményt.

Az enciklopédisták követője, senkitől sem befolyásoltatva, senkitől sem támogatva, nem ritkán akadályoztatva. Évtizedek alatt a kultúrfilozófia, a természettudomány, az irodalom, az etika multhatatlan értékeivel segített berendezni azt az otthont, amit szellemi világunknak nevezhetünk. Mintegy foglalatossággént, szórakozásként és szerezény megélhetés fejében alkalmanként élénk önt valamit kincseszsákjából. A középkori erdélyi kultúrának, e század természettudományos fordulatának hozadéka, valamint leginkább Németh László, illetve Fülep Lajos életműve az alap. Centrumában ama örláng, amelyről a Tanú írója szólt. Jártában-keltében egy anket és szőlőper-

metezés közben széles kultúrfilozófiai háttérrel fest éveink folyamatai, tendenciái, befulladásai, zátonyos helyzetei mögé. Ha olyan vitára, olyan műre talál, amelynek kapcsán évtizedes, nem ritkán évszázados összefüggésekre van alkalma rávillantani, szelleme mellényzsebéből *csak úgy kihúzza*, és elének helyezi a végeredményt. Tekintetében annak az embernek a fénye, aki bár úgy gondolja, hogy amit csinál, az a kutyának sem kell, ő azonban teljesen függetlenül ettől, írja, amíg bírja.

Kiss Ferenc viszont valóban két lábbal a földön, s valóban minden sorával harcban egy ügyért – amíg bírta. A dárдахordozó alkat, amellyel a feladatvállaló irodalom műveit és ügyeit védte, kiveszőben. Tudjuk, egyszerre volt égő vitázó és széles látókörű tudós. Elfoglaltságai sohasem vezettek önkényes esztétikai értéknöveléshez egyik, értéklebecsüléshez egy másik irányba. Hogy szenvedélyesen kereste azt, amit szíve és meggyőződése szerint égetően fontosnak tekintett, s elsősorban annak az áttörésért perelt, azt védte-támogatta, miközben másféle értékek nem érintették meg annyira? Az ilyen esztétikai szín sem idegen a magyar irodalom legjobb hagyományaitól. Bár minden irányzatnak volna olyan, a maga képviselte irányzattól eltérő értékeket is jogosnak tartó esztétája, mint amilyen ő. Szervező-szervezködő tudós, a viták minden rezdülésével lépést tartó, olyan helyzetekben is védve-segítve az ügyvállaló műveket írókat, amikor kevés a szakszerűség és a meggyőződés, szükségeltetik a kockázatvállalás szenvedélyessége is.

Mögöttük? Néhányan már a középnemzedékből, néhányan a legfiatalabbak között is, mint Csengey Dénes. Az irodalomtörténészek között a már nagy tekintéllyel rendelkező Kis Pintér Imre nevét kell elsőül leírni. Ő olyan magas szinten és nyitottan elemzi az irodalmat, küzdelmeit, hogy méltatlan lenne nem figyelni arra: nagy ívben tudja összekapcsolni a nemzeti-sorsvállaló vonulat és az újabb, modern irodalom legjobb törekvéseit. Az értékek befogadásának a tágassága és igényessége vezeti.

Mindezeken mögött a pályák, esszéművek mögött egy közös kérdés húzódik. Milyen a filozófia, az élni, megérteni tanító bölcsélet visszaszorul és elnémul, különösképpen az olyan, évszázadok óta zárt alakzatokban, mint amilyen a kelet-közép-európai társadalmaké, előtérbe kerülnek mindazok az ajánlatok, lehetőségek, amelyek azt az úrt próbálják pótolni, amelyet a szintézisek hiánya, a történelmi amnézia terjedése hoz létre. Ez a magyar fejlődésre mindig is jellemző alaphelyzet áll a magyar irodalom egyik jellegadó vonulatának esszéirodalma mögött. Találóa mondja Poszler György: „A magyar esszé szellemi pozíciójának nemcsak az a speciális meghatározója, hogy a politikai gyakorlat nem kínálta ki a történelem kérdéseire a nemzeti önvédelem és a társadalmi progresszió válaszait; hanem az is, hogy a magyar filozófia sem dolgozta ki a történelem kérdéseire az elméleti absztrakció és a társadalmi gondolat válaszait. A magyar történelem praktikus mozgásképtelenségét tehát nem kompenzálta az eredeti magyar filozófia teoretikus mozgásképpessége. Az anyagában másodlagos hazai katedrabbölcsélet a nemzeti-társadalmi sorskérdéseket nemcsak megválaszolni, megfogalmazni sem tudta... A magyar gyakorlat és a magyar bölcsélet kétszeri lehetetlensége így inspirálta... a hazai kultúra sajátos filozófiapótlékát, a fogantatásában lírai, igényében teoretikus, költői szárnyalásában szépirodalmi, gondolati telítettségében filozofikus esszéművészetet.”

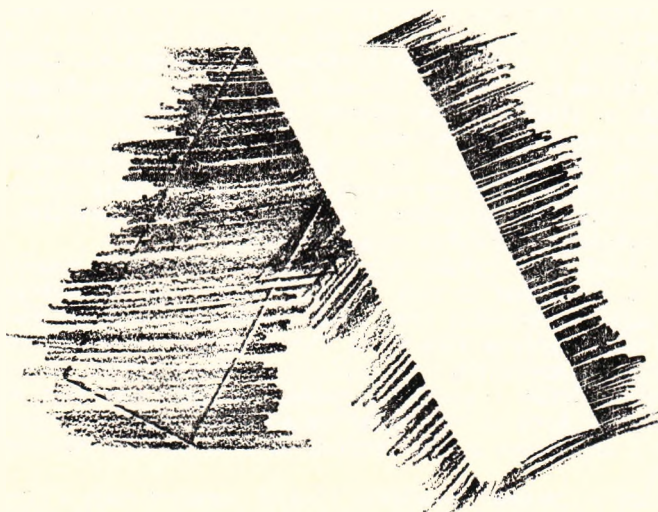
Lebeg e kérdések körül néhány szomorúan és értelmetlenül összekevert fogalom és megnevezés is, amelyeket itt csak érintünk. Ideje már végérvényesen tisztázni, hogy az ügyvállalás és esztétikai érték nincs egymással alárendelt viszonyban. Sokszor írt, beszélt erről Illyés is, Németh is. Ügyvállalás szerinti esztétikai értékmérce nincs, viszont vannak ügyvállaló írók, műfajok és magatartások. A művek irodalmi értékét nem lehet a lírába, a prózába beszűfolt jó ügyek sokasága felől megítélni, ám ez nem jelenti azt, hogy az író – tágabban a szellem embere – ne érezzen felelősséget a nemzet, a társadalom sorskérdéseiről, ne vállaljon érte vitát, küzdelmet bármilyen fórumon.

Illyésé mellett a támpont idősebbek, fiatalok számára ezen a vonalon a nyolcvanas évek közepén a Németh László-életmű. Lehet, hogy ez csak időszakos jelenség, ám lehet, hogy hosszú távú lesz a hatás. Talán éppen azért, mert a társadalmi vállá-

lást és az útján előmeredő szirteket olyan nagyívű gondolatrendszerben világította át. A visszakeresés éveinkben elsősorban az ő műveinek irányába teljesedik ki. Hagyatékának három rétege a leginkább inspiráló. Az első az, ahogyan ő „szekréciós műfajának” nevezve az esszét, megvalósította azt, ami mást kíván a szépirodai mű poétikai törvényei szerint, és mást a tanulmányban, a vitairatban, miközben az életmű mindkét ága egy gyökérből nő fel és egységben marad. A második réteg az a tágasság, amivel összefogta a társadalom, irodalom, a politika és a filozófiai gondolkodás vonalán fölmerült kérdéseket, feladatokat, egy egységes történeti kép és kultúrakép felől értelmezte a nemzet sorsát érintő jelenségeket. A harmadik réteg az a nyugtalanság, amivel mindig hű maradt önmagához és nem hagyta eltéríteni magát attól a meggyőződésétől, amely számára életvállalás volt.

De azért is mélyül Németh hatása, mert éppen a nyolcvanas években, annak a pörnek a vitáiban, amelyik életműve értelmezéséért többek teljesítményével folyt, megvilágítást kaptak olyan nehezékei is, amelyek útjában álltak annak, hogy súlyához méltó vonzerőt gyakorolhasson. A művével való értelmező szembenézés segítette eloszlatni a homályt, amellyel azok vették körül munkásságát, akik tévedéseire hivatkozva az egész életmű hatását próbálták gátolni. Hol tartunk ma? Támadói és védelmezői, tanítványai, hívei vannak Németh Lászlónak. Utódai nincsenek. Nagyságában. Talán a kor gátolja ezt. Talán a nagy személyiség hiánya. De az egyik legfontosabb örökség mégis az, amit a minőségesszme írója a magyarság szolgálatában és a gondolkodás kitüntetett szerepében jelölt ki.

(Folytatjuk)

Harangjáték

Határ Győzőnek

ez az ősz konok úr aki itt kacarász
 vizeket tovaűz beboroz fűtyörész
 szélben lovagol felhőn tenyerel
 rim-horgász levegő-szobrász
 hungarian-vengerszki poéta
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

lámpáz vén szavakat
 hűlt idiómát holdfénynél köszörül
 mit a halzsiros atyafiak elfeledtek vagy sohase tudtak
 s alig érti valaki a Big Ben és Kamcsatka közt
 hogy lippen a láng és szél borzong a vizen
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

merre bolyong ki tudja követni
 bizánci körúton neonfényt gyűjtogat
 odébb a futballmeccsen érte kiáltoz a pápa meg a császár
 a bölcsék köve Anangaranga melle közt arcába világít
 s egy alkimista szilvásgombócot talál föl néki ónedényben
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

néz föl a tibeti hegyen fénylő Potalára
 hol a légy is szent meg a sárban-tekeregi kígyó
 bondor füstben a púpos jak kutyaolva szeret
 s mondja rekedten mondja az imamalom
 om-mani-padmé om-mani-padmé
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

arra alább meg a Kongó kék-szalagozza
 Afrika földjét s szomju majom makorászik
 bambuti törpe nyilazza a nyámnyila kandur-oroszlánt
 farka-levest főz mert imigyen tanította a jó
 Kittenberger Kálmán főzni királyi gulyáslevesét
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

nézi a konok úr a Thulén-túli tengeri tájat
 fantom földek amott szigetelnek látja ki méltó
 pálmás völgyeiket atlanti homályban a százszor-
 száz esztendeje vízbe-merült szobrokra írott tanítást
 „anyagtakarékossgal előre a tervteljesítésért”
 bimm-neki bumm-neki bimm-bamm-bumm

A SZERETET APOLÓGIÁJA

Határ Győző: Éjszaka minden megnő

Vannak írók, akik nagyon szeretik műveiket. Vannak aztán olyan írók, akik nem ilyen elnézőek magukkal szemben, s nemigen szívelik saját teremtményüket. Határ Győző – az *Éjszaka minden megnő* című regényét illetően biztosan – ez utóbbiak közé tartozik: erről a könyvről többször is elmondta már, hogy másodrangúnak, „műhelyforgácsnak”, „apróságnak” tartja és nem sorolja legkedveltebb munkái közé. A mű sehogyan sem tudja elnyerni szerzőjének rokonszenvét. Ezt erősíti meg a kötethez írt utószó is, ahol az író még tovább megy: regényét „hazugsággyűjteménynek” nevezi, és így ajánlja olvasói figyelmébe.

Első pillanatra nehéz megérteni ezt az amúgy kétségbevonhatatlan indulatot, amely azért független a könyv valódi értékeitől. Összefüggésben lehet azzal, amit 1970-es verseskötete, a *Hajszálhid* második részének egyik jegyzetében ír: „... annakidején barátaim nyakra-főre igyekeztek meggyőzni róla, hogy »kétlábbon járó zsákutca« vagyok, legyenek egyszerűbb, közérthetőbb, kiadhatóbb, olyanabb-mint-a-többi. Soha nem vétettem nagyobbat magam ellen, mint mikor ideig-óráig hallgattam rájuk; s bizonyos »népszerűbb« és »használatosabb« lettem – felhigultam-elveszttem – volna, ha démonom jámborabb és sima nyelvvel, jó szóval megzabolázható.” Mindezenre tény, hogy Határ hosszabb prózai írásai között az *Éjszaka minden megnő* tulajdonképpen egyedülálló vállalkozás. Ha úgy tetszik, „népszerűbb”, „használatosabb” itt, mint másutt. Nincs még egy regénye, amely ennyire kifejtetten, lényegesebb áttételek nélkül, konkrétumokra is utalva a mi felismerhető korunkban, környezetünkben, ebben a London-Világvárosban játszódna, amelynek szélein valahol – úgy gondolom, ezen a helyen megkerülhetetlen a többes szám első személyű fogalmazás – mi magunk is ott vagyunk. Félrevezető lenne éppen e könyv kapcsán a kézenfekvőbb megoldáshoz folyamodni, s a textus egyszerűbségét a modern kultúrához való kötődéssel indokolni, hiszen a regény legkisebb szelete is pontosan arról győz meg, hogy minden pillanatunkban ennek ellenkezőjét, a kultúrávesztést éljük át: ebben létezőnk. Ami a köznapiságot, a felismerhetőséget, a jelenkorra vonatkozathatóságot illeti, a korábbi Határ-könyvek közül ennek a regénynek a *Pepito és Pepita* és az *Anibel* a legközelebbi rokonai: ezek szintén beleilleszkednek a korba, amelyben megfogantak, amelyről szólnak, a névadás, az események elrendezése, a cselekmény mozgatója-logikája, a nyelvhasználat (amely Határnál egyfelől univerzális, másfelől mindig egyik művet külön-külön is jellemző teljesítmény) bennük mégis megenged egy másfajta, „időnkívüli” olvasatot is. Az *Éjszaka minden megnő*, mint minden jó szép-írói alkotás, természetesen magában hordoz valamiféle metaforikusságot, ám ez a metaforikusság itt alapvetően inkább a regény értékszerkezetére, mintsem a szorosabban vett megformálásra vonatkozik. A regény még egy tekintetben osztozik a *Pepito és Pepita* vagy az *Anibel* sorsában: mindhárom regény előbb franciául, majd Münchenben magyarul jelent meg, közülük kettő Budapesten is kiadóra talált, s talán a harmadik is napvilágot lát, ennek ellenére a Határ-életművet egyikük sem tudja egészében reprezentálni, pontosabban viszonylag keveset mutatnak meg az író másik arcából, azokból a munkákból, amiket Határ Győző maga is fontosnak tart, s amelyek gyökeresen más világot nyitnának meg az itthoni olvasók előtt.

Határ Győző tehát nem szereti ezt a könyvét. Az ellenszenv mélyén, amit iránta érez, talán az is ott áll: *helyet* foglal el a többi könyv elől. Ez az érzelem távolról sem azonos, nem keverhető össze a regényben felsejlő szeretet-képpel. A már említett utó-

szóban a „hazug irással” szemben álló és a léleknek tetsző „igaz”-t egy huszonöt tételt tartalmazó listával írja körül. Az olvasónak azonmód ellenpróbát is javall: hogy megtudja, milyen is hát az igaz, az írói tanács szerint a lista megfelelő helyeire illessze be a *szeretet* fogalmát. Nem véletlen ellenpróbáról van szó, az *Éjszaka minden megnő* középponti motívuma ugyanis véleményem szerint ez: a szeretet. Erich Fromm remek esszéketéből, a Várady Szabolcs fordításában megjelent *A szeretet művészetéből* idézek: „Az elkülönültség élménye szorongást kelt; voltaképpen minden szorongásnak ez a forrása. Elkülönültnak lenni annyi, mint elvágva lenni minden lehetőségtől, hogy emberi képességeimet kifejtthessem. Aki tehát elkülönült, az tehetetlen; nem képes a világot – dolgokat és embereket – megragadni és átalakítani; a világ rá törhet és én nem tudok ellenhatást kifejteni. Ezért mélységes szorongás forrása az elkülönültség.” Határ Győző regényében ezt az elkülönültség-élményt érzékelteti rendkívül plasztikusan akkor, amikor hőst, Archie Dumbartont, norpingtoni házalo-vigéct, a városrészes mindenest, lexikonügynököt és katamaránépítőt, akinek korábban egész habitusa az emberekkel való viszonyára, kommunikációjára épült, egy kihalt, megüresedett világba helyezi. Archie egy napon arra ébred, hogy körülötte elpusztult a tegnapi még étellel teli emberiség. Iróniával, a kontextus eredeti értelmét átfordítva a földgolyó utolsó Ádáma maradt ő, de társ és a túlélés igazi esélye nélkül. Az egyetlen létező ember tizenöt hónapnyi bolyongása nagyjából azzal telik el, hogy embertársat keres: legalább egyetlen emberi élőlényt, akivel megoszthatja magányát, akivel feloldhatná elkülönültségét. Szeretet igényel. Fromm e tárgyú esszéjének logikáját követve a kettő szorosan kapcsolódik egymáshoz: „... szeretetigényünk alapja az elkülönültség élménye és a nyomában támadó szükséglet, hogy az egyesülés élménye révén legyőzzük az elkülönültség szorongását.”

A szeretet azonban abban a kiürült világban, amelybe Archie akaratán kívül került, nem valószínűsíthető meg. A szeretet visszaszerzésére, az elkülönültség feloldására irányuló törekvései kudarcba fulladnak: ilyen jelenet például a szállodahall „benépesítése”, vagy az autószertráda mellett álló hatalmas reklámtábla csalóka, egyszerre három nőt ígérő illúziója. A szeretet még abban az ellentmondásos vagy éppen eltorzult formában sem jöhet létre, amit Archie számára előző életében a feleségével és a feleséggel való háromszöge jelentett, vagy amit a mulatónegyed kuplerájainak üres, s most, állóképszerűségében még szánalmasabb erotikája jelképez. Magáramaradása, tehetetlensége még húsbavágóbb, mert az emberiséggel együtt az a technikai civilizáció is nagyrészt felszámolódott, amiben Archie korábban élt, s így ő is félkarú lett: a technika „áldásai” sem segíthetik őt tovább. Előtte ebben a helyzetben három lehetséges életstratégia bontakozhatna ki, annak megfelelően, ahogy ehhez az újrendeződött világhoz is háromféle módon lehetne viszonyulni, hiszen legfeljebb torz, egyetlen ember által felidézhető *múltja*, egyetlen megélhető *jelene* és csakis egyféleképpen tervezhető *jövője* van. De a három életstratégia közül – ez lassanként kiderül – valójában egyik sem választható: vagy azért, mert nem lehet, vagy azért, mert nem érdemes bármelyik mellett is dönteni.

A regény lapjairól előtáruló szeretet-koncepció nyilvánvalóan a végső kérdéseket vonzza magához: a magány, a tudás, a bűn, a hit, Isten, a megváltás és a megválthatóság végső kérdéseit. A szeretet szemantikájához ezek a fogalmak tartoznak legszükségesebben. Az *Éjszaka minden megnő* többféle regénytípusként is felfogható. Abban az értelemben bizonyosan fejlődésregény, hogy a fenti fogalmak meghatározott rend szerinti egymásutánban bukkannak elő: a főhős bejárja a teret, szűkebb, majd tágabb környezetét, s ez tükrözi azt az utat is, amit a racionalistól az irracionálisig tesz meg. Kezdetben csupán a szemlélődő szerepére kényszerül, de amit lát, s ahogy fokozatosan elveszíti a ráció, az ésszerűség, a dolgok valószínűségének bizonyosságát, aminek helyébe az érzékelés bizonytalansága, ellehetetlenülése és végül a köznapi, „múltbeli” dolgoknál magasabb fokú irracionális lép, meggyőzi arról, hogy csakis ez az irracionális lehet az egyetlen valódi cselekedet. Meg kell váltania az emberiséget, és nem elhanyagolható szempont, hogy számára ez annál is inkább megoldhatónak tűnik, mert világában sem fizikai, sem szellemi reménye nem maradt a túlélésre. Az emberiség egy, oszthatatlan, szeretetnélküli ezután. Archie tizenöt hónapra sza-

bott odüsszeiája a mulatónegyed durva, megmerevedett szexusától (amely nem oka a pusztulásnak, legfeljebb az egyik változat az ember magánbűnére) a keresztrefeszítés elügyetlenkedett aktusáig tart, amely azt bizonyítja be, hogy az ember még ennek a töredékes, nem túl sokat érő technikai civilizációnak is lehet áldozata, utolsóként. Így a regény valóban megfordított tereméstörténet: két pólusa az evilági rossz és az Archie világabeli, kényszerűen csak általa képviselt jó: a hit abban, hogy a megváltásnak ez a magánmódja még lehetséges.

Mégsem az, legalábbis abban a formában nem az, ahogy ezt Archie eltervezi. Tette az aktus sikerületlensége folytán inkább világra – az ő világára – szóló öngyilkosság, mert hiányzik belőle egy mozzanat: illúziótlansága következtében tudását nem képes megosztani az emberiséggel, hiszen tudomása szerint az nem létezik többé. Csakhogy a regény, amely eddig a pontig tudatregénynek is minősül, a *Négyes ikrek* három sorának értelmében folytatódik. Ugyanebből a versből egy másik sort Határ a regény címéül kölcsönöz: „tudom ha majd kihültem / fajtánk vadul idülten / azért tovább nyekergi kényszermozgásait”. Minden korábbi állítás új dimenzióba kerül. A tizenöt hónapon át halott emberiség „megváltódik”, feltámad tetszhalálából, újra életre kel. A regény kifinomult szimbolikájára, s ennek hátterére – a meggyőződésre, hogy mindkét fajta életnek, a világénak és Archiéénak a legkézzelfoghatóbb faktuma egyaránt a profán – utal az, hogy a „megváltott” emberiség majd hogyan ugyanazokkal a mozdulatokkal kezdi új életét, amelyekkel Archie az elrontott keresztrefeszítés révén befejezte a sajátját: elég, hogy a villanyvekker karvillája körülhimbáljon egy lengődöngettyűt, a döngettyű felkapattintson egy dugósédlapfedet, a fedlap szabaddá tegye a dugót, az alszárhímbe felsédje a dugóba betuszkolja a vonagló pöcköt, a pöckök bevonagolja a dugóba az érintkezést, az érintkezés egy áramkört zárjon, és az áramkör felrobbantsa a poliészter kereszt négy üreges végébe beszerelt négy gyújtócsomagot: a feltámadás harmadnapon megtörténik, az emberiség pedig: van.

Az Éjszaka minden megnő nem derűs alkotás, még ha helyenként engedékeny humorral bír is: nem a létezés nagyszerűségéről beszél, éppen ellenkezőleg, evilágiságunk kiábrándító, felejtenivaló kisszerűségéről, ürességéről. Szeretet ebben az új életre kelt Világvárosban sem lehetséges, csak persze más okokból nem, mint Archie úrjében. Ontológiai szolipszizmus lenne emögött a könyv mögött? Valami olyasmi: a létezés biztosítéka itt is, ott is a profán. Az Archie utáni világban viszont mások az arányok. Mindenki ugyanott folytatja, ahol abbahagyta „halála” előtt, csupán egyetlen ember, Archie hiányzik: az, akinek létszükséglete lett volna a szeretet. Ott élet nincs, itt egy értékkel kevesebb van. Határ utópiájának ebből következően nem a negatívítása, egyáltalán léte az (mindez látható, megírható így), ami szembeszökően elkedvetlenítő. A fantasztikum, ahelyett, hogy eltávolítana, izolálna, éppen a jelennel közös vonásokra helyezi a hangsúlyt.

Határ Győzőnek az utószó tanúsága szerint kétségei vannak afelől, hogy olyan állóképekből, amilyenekből ez a könyv felépül, vajon alkotható-e igazi regény. Vitathatatlan, hogy a mozdulatlanságból, statikusságból, ürességből, a csak egyetlen emberi létezővel oldott „holtkor”-ból nagyon sok átszűrődik a regény világképébe. De ezt a világképet, amely mögött mégis a szeretet felmérhetetlen apológiája áll, annak érzékeltetését, hogy a szeretet végső soron kívül áll a bölceleti rendszereken, hiszen nem tudás, itt mintha csak így, ilyen modellekben lehetne megteremteni. Nagyon pontos a korábbi műfajmeghatározásban a „metafizikai” jelző: ebben a könyvben valóban a fizikain, a megragadható által inspirált dolgokon túli a fontos, ami aztán visszacsatolható a valóságoshoz. Ez a cselekményt másodlagossá minősíti, s inkább a tételszerűséget, a táblaképet emeli ki. Maga a szöveg, melynek legszembetűnőbb összetevői a szeretet és az eköré gyűlő kérdések, kevésbé engedi a mozgást. Határ Győző jól él ezzel az anyaggal, mert ismeri: kíváncsisága nem arra irányul, hogy mi fog történni ezzel a leírt világgal, hanem arra, hogy milyenek ezek a világok – az és ez. Nem rakosgat, kísérletezik, hanem kortünetről tudósít. Tüneteit mondja el annak a szeretetet nélkülöző kornak, amely legalább tizenöt hónappal túlélte önmagát ezen a földön. (*Magvető, 1986*)

KÖPÖNYEG-SORS

Határ Győző *Julianosz-regénye**

Távolban született történelmi regény. Írója Londonban él. Főszereplője jelképes ókori hős: a bizánci udvar enyhén szabadon, állandó életveszélyben élő rabja és egyben változó hiteinek megigéztje. Mégis, mintha itt írták volna valamely kortársról. Ez a vaskos könyv nemcsak Határ Győző életművének jelentős darabja, de szerves része a magyar irodalomnak. Azokkal a sorskérdésekkel foglalkozik, amelyeket a mi történelmünk is felvetett.

Határ Győző nem az aposztata császárt, a hellén – keresztény utókora szerint pogány – világot pillanatra visszaállító álmodozót formálja *Köpenyeg sors* című regénye központi hőségévé. Hanem egy, a huszadik században is – kétszeresen – jellegzetes sorsú szereplőt kelt életre. A *létszámfeletti embert*, a születése véletlene révén már halálra eljegyzettet: akire kora ifjúságától a bármely pillanatban lecsapható végzet leskel; aki mihelyt egy újabb napot túlélhet, boldog lehet. Élete állandó halálfélelem. Ugyanakkor sorsa megáldotta-megverte a *lelkesezés* adottságával, nemcsak minden jó szóra ugrik, hanem minden *képzelt* jóra is halálos nekiszánással, kizárólagos lelkesedéssel tudja magát odaadni.

Az író nem a császárra kíváncsi, hanem az állampolgárra. Akik eddig írtak Julianoszról – ellenében győztes keresztény utókora, majd Ibsentől Gore Vidalig dráma- és regényírók –, a keresztény hitet szimulálót vagy a történelmet visszafordítani akaró autokratort idézték meg. Határ Győző a kelepében élő, tehetetlen embert és az egymással homlokegyenest ellentétes koreszmék között szintén csak kiszolgáltatottan vergődő útkeresőt kelti életre; a könyv alcíme is ezt hangsúlyozza: *Julianosz ifjúsága*.

Elkerülve az áltörténelmi regények és történelembe kalandozó riportkönyvek buktatóját: sohasem kacsint ki a szöveg mögül, semmiben sem módosít a történeten. Valódi történelmet idéz, életre kelti a Nagy Konstantinosz utáni évtizedek világát. De szerencsés hősválasztása révén szabadul a történelmi rekonstrukciók veszélyétől is: a *Salammbô*-szerűen tökéletes múltidézés nem marad művészi álomvilág – az emberi sors századunkbéli alapproblémái szólalhatnak meg általa.

*

Miről is szól tulajdonképpen a regény?

„Flavius Claudius Julianus – vagy ahogy előszeretettel görögösítette: Iulianosz – ... gyermeki hitét nem feszélyezte volna, hogyha nem így – nem mint Constantius Flavius Valerius Chlorus császár unokája – nem mint császárivadék tudja meg, hanem csak *amúgy*, messziről, alulról, alkalmilag értesül róla: arról, hogy az uralkodó-családokban az uralomváltással járó szokványos vérfürdő ezúttal is elkövetkezett s lezajlott, műsorszerűen, annak rendje-módja szerint... ám a császárivadék – az *Nobilissimus*; a jeltelenség fényűzése sohasem lehet osztályrésze annak, aki, mint ő is, rajta van a császárivadékok táblázatán; és a Második Flaviuszok családfájának minden ága-bogán, a táblázat minden sarjadéka mellett ott a kérdőjel. Az olyan potenciális hatalomratörőn, amilyené, legjámorabb szándéka ellenére, félő, hogy ő is kinőheti magát, ha felcseperedik és születési rangtáblázatán visszatekintve vérszemet kap, rajta tartja argosztekinetét a Szent Palota, Palotában a Szent Konzisztórium,

* Aurora-könyvek. London, 1985.

Konzisztóriumban Euszebiosz Főkamarárius-és Főeunukh, az Aranykanalas Gém – ahogy becenevén ellenlábasai emlegetik; mert igazi gúnynevét, mely férfiatlanságát pécézte ki s ahogyan ellenségei, áldozatai célozgatnak egymásnak rá, a párlatát adva mintegy, ami benne-rajta kiröhögőnivaló: igazi gúnynevét a Szent Palota falain belül még gondolatban felidézni sem ajánlatos...”

Íme a herceg belépője a regénybe. És az életét meghatározó apparátus? Csak néhány jellemzést a regény előtt közölt *Szereplő személyek* listájából: „Flavius Julius Claudius Valerius Constantinus, II. CONSTANTIUS császár, az »Apostolokkal Egyenrangú« Constantinus Magnus harmadik fia, jeles családirtó (amiben az atyai hagyományok ápolója) – a két árva, Gallus és Julianus rettegett gyámja-és Atyai Pártfogója”; „Euszebiosz Főkamarárius, Praepositus Sacri Cubiculi (a Szent Hálóterem Öre), az »Aranykanalas Gém« – Első-és Teljhatalmú Korlátlan Kegyenc; titokban, áldozatai és ellenségei úgy csúfolják, hogy a »Hétszerhercege« – de még nyolcadszorra is volna mit miskárolni rajta”; „Arabianosz – előbbi helyettese a Szent Palotában – Primicerius Notariorum et Domesticorum, a petrai óriás...”; „Paulus »Catena« – az AGENTES IN REBUS (A. I. R., az Államvédelmi Hatóság) élén és tetején; »Láncsörrentő« Paulosz – a »Pók«...” – és így tovább. Késő Róma-kora Bizánc, ez utóbbi épp berendezkedése első pillanataiban. És mivel egy – a vérfürdőt beteges szervezete miatt (úgyis meghall!) elkerült – kis hercegről van szó, alkalmunk lesz keresztül-kasul megismerni ezt a birodalmat. A gyermek Julianoszt száműzik (nem így nevezve) a fővárosból. Ezzel elkezdődik kényszerű és meglepetésszerű helyváltoztatásainak története. Élt – bátyjával – egy sivatagban eldugott palotában (Macellumban); onnan bevitték alkalmanként a vidéki megyeszékhelyre. Kaiszareia-ba az érsekhez, templomokba; majd visszajut az újonnan épült fővárosba, Konsztantinopoliszba; honnan (növekvő népszerűsége miatt) megint elküldik – az adminisztratív fővárosba – Nikomedeia-ba. Útjait követve eljutunk udvari fogadásra, templomi szertartásra, patriciusok közé és hírünk van roxolán rabszolgázadásáról. Julianosz – és főként féltestvére, bátyja – nemcsak potenciális trónkövetelők, de a család *egyetlen* örökösei is – tehát az uralomra felkészítő neveltetés körülményei is gazdagítják a regényt. Határ Győző szakkönyveket tanulmányoz, a kornak irodalmát jól megismeri, hellenisztikus attikizálókat és keresztény hitvitázókat egyként, és persze Julianosz háromkötetnyi filozófiai munkásságát. És midezt – mint Móricz valaha az Erdélybe – beleömlesztí regényébe. Amikor a majd hatszáz oldalas regényen végigjutunk, mi is a bizánci birodalom lakosainak érezhetjük magunkat. Otthonosan mozgunk a birodalom mindennapjaiban úgy, hogy az ókori kultúrát mind kevésbé ismerő kortárs is a regényben mindenre magyarázatot kap. Nem tudálékosat, hanem a szöveg művészi szövetébe illeszkedőt.

Persze az író nem tudósként kezdett regényéhez. Keletkezéstörténete régi szerelméhez, Will Durant kultúrhistoriái munkásságához kapcsolódik. Hadd idézzem magától az író: „Úgy 59–60 táján, az Apostatáról szóló fejezetben megakadt a szemem a következő bekezdésen: »(Julianosz) sirt, amikor meghallotta, hogyan rombolják le pompás szentélyeiket, hogyan proskribálják a pogány papokat s osztják szét vagyónukat heréltek és (keresztény) párhivek között. Alkalmasint ebben az időben történetelt, hogy nagy titokban beavatták az eleusiszi misztériumokba. A pogányság erkölcsével összefért, hogy valaki titkolja aposztáziáját. Tanárai, barátai, titkáinak tudói óva intették tőle, hogy elárulja magát... Tíz éven át tartotta a látszatot és keresztény módra, nyilvánosan imádkozott, sőt, nyilvánosan olvasta a szentírást a keresztények templomaiban» (The Age of Faith. 1. fejezet, III. The New Caesars). Megrendülten meláztam el az olvasottakon. Kijegyeztem és melléfirkantottam: »novellát belőle«. 1984-ben, vázlatdossziémat forgatva, kezembe került ez a feljegyzés, de ropant bizonytalannak éreztem magam hozzá. Mégis megpróbálkoztam vele. Hamarosan belemelegedtem és látnom kellett, hogy ebből »nagyelbeszélés« kerekedik majd. 25–30 oldal; végezetre az első változat hatvan oldal lett. Egy hónapi pihenítés után újra munkába vettem, hogy végleges formába öntsem. A beleolvasás, az átböngészés lesújtó volt. Az írás tele volt tárgyi tévedéssel. Szorongásom rémületté fokozódott, amikor földerengett bennem: ez nem egy elbeszélés, hanem egy nagyformátumú regény

kezdeménye. Belevettem magam az anyagba, összevásároltam hozzá mindent, ami még nem volt könyvtáramban és kellett hozzá; világosan láttam, hogy nem elégedhetek meg másodkézből kapott értesülésekkel, történelmi kompendiumoktól elcsipett aperçukkal, idézetek angol fordításaival: látnom kell görögül, latinul... Tömérdek jegyzetet készítettem s időbe telt, amíg jegyzeteimet kipreparáltam, miközben nem kis fáradságomba került, hogy kívülrekesszem a bőséges-fölösleget ne »csomagoljam bele« örömben csupán azért, mert megeltem. A regény megírása, az anyag feldolgozása hat hónapig tartott. Intenzív hat hónap volt." Megvolt tehát hozzá az intuíció, de meg is dolgozott az író a korhűségért, pontosságért. Ideális alkotói csillagállás alatt fogant a könyv.

A regényben megismerünk egy tökéletesen felépített és „fortélyos félelemmel” kormányzott birodalmat és benne egy vezetésre alkalmas – épp ezért születése pillanatától „megdöglésztésre” kijelölt – személyiséget.

Az egész regény tárgya: hogyan játszanak a hatalmak a „megjegyzett” emberrel. És a másik oldalról: a megjegyzett hogy viseli el *így* az életét. Ez a tárgy ilyen terjedelemben menthetetlen mechanizálódáshoz vezethetne, mint még oly kitűnő meseszöveg esetén is, mint Graves, aki regényeiben az első Claudius-dinasztia *állandóan ismétlődő* csapdait ismétli. Határ Győző ellenben tud fejezetenként újítani. Mindig új és új motívumot, szereplőt hoz be, újabb fordulatot teremt, amellyel a figyelmet le tudja kötni. Nemcsak egy korszak rekonstrukcióját végzi, de jó meseszövegnek is bizonyul. A regényben – jelenetről jelenetre – mindig történik valami *váratlan*, amely mégis a bemutatott rendszert *egészíti ki*, a szerkezet része, de az olvasó számára meghökkenítően új mozzanatot. Úgy halad előre regényében egy jellem és sors megfejtése felé, mint Füst Milán *A feleségem történetében*: minden jelenet újabb *helyzet*, amellyel szembesítve hősről és sorsáról újabb dolgokat tudhatunk meg. A két regény közötti különbség: Füst Milánnál a jellem van a hangsúly. Határ Győző inkább a sorsra kíváncsi, pontosabban a sors és jellem viszonyára.

Az író nem történelmi tablót akar adni, hanem egyetlen ember „lélekrajzi regényét”. Ez az ember tárgya a könyvet, életének esetlegességei irányítják a meseszöveget, amely éppen a véletleneken keresztül erősíti és igazolja az egyest meghatározó törvényszerűséget. Nem a történelem bemutatása céljából alakul a cselekmény, élnek-halnak a szereplők, hanem egyetlen szereplő életrekeltése érdekében támasztja fel a történelmet. Így a történelem nem dekoráció, hanem minden újabb mozzanat esetében a lélekrajz meghatározó, szükségszerű helyzete.

*

Julianosz ifjúsága nem egyetlen zsarnok, valamely történelmi kisiklás áldozata, hanem a *zsarnokság*. Egy éppen berendezkedő szokásrend függvénye. Ahol az áldozat maga is elfogadja a gyilkosság logikáját. Legjellegzetesebb pillanata ennek a függvény-létnek: amikor a császár, a hercegek gyilkos nagybátyja Itáliában vesztésre áll egy ellencsászárral szemben. Ekkor rémül csak meg igazán Julianosz: mi lesz, ha családjuk ellenfele győz (*nekik* gyors halál), de mi lesz, ha a hatalmon osztozkodókat esetleg bátyja (ekkor már társcsászár) veri le végül is (*neki* még gyorsabb halál). Végül a megnyugtató vég: családjuk gyilkosa (a hercegeknek kétszínű gyámja) megerősítette hatalmát (mindkettőjüknek némi haladék). Mire ezt az eseményt Julianosz megkönnyebbülten panegürikosszal, ünnepi magasztalóbeszéddel üdvözlí.

Persze kérdés: ha mindenki tudja, hogy végül is Julianosz uralkodó lesz; nem oltja-e ki a veszély izgalmát a happy ending tudata, nem vész-e el így a katarzis lehetőség, tragédia helyett mesét adva csak a regényben?

A katarzis a regény ezen szálán talán épp ezáltal erősödik fel. Ugyanis még egyetlen népirtás sem teljesedhetett be. Mindenfajta irtás ellenében megmaradnak emberek. Tehát a megjelöltség sohasem jelent megmásíthatatlan végzetet. A katarzist ez esetben nem a tényleges áldozattá válás váltja ki, hanem éppen a túlélés esélye. A megjegyzett, a rab – és ezt Határ Győző, ki többször, több helyen volt ilyen helyzetben, ne tudná? – csak úgy élhet – amíg élhet –, ha a túlélés esélye élteti. Ha ké-

pes úgy viselni sorsát, hogy nem adja fel magát belülről. A regény szereplője így képes élni. Ő még nem tudja a történelem véletlenét, hogy épp ő lesz a túlélő, sőt a győztes. Ő még csak elképzel egy túlélőt és egy esetleges győzőt, aki majd úgy cselekszik, ahogy ő most szeretné. A regényben ő végig a rab, aki *kihasználja* rabsága idejét, hogy esetleg segíthessen, előkészíthessen mást (talán bátyját, akinek hatalomra jutása *neki* szintén halált jelenthet!) a győzelemre.

Ugyanakkor az író azt is tudatosítja, hogy Julianosz-nak ez az olvasók által előre tudott győzelme mégsem lehetett olyan biztos. A megjelöltség Julianosz körül igen jól működött. Az *Útrabocsátóban* a regény végén fontosnak tartja elmondani, hogy a túlélés valószínű esélyesei: kihullottak. A báty, Gallus, rossz végre jut, sőt a regényben nem (csak Julianosz rémálmában) szereplő Prokopiosz nagybácsi, az uralkodásra tényleg alkalmatlan – de „létszámfelüti” – családtag szintén csúnyán végzi.

Épp ez (ha nem lenne a szó oly borzalmasan paradox) a játék emeli meg erről az oldalról a regényt. Egy *véletlen* sorsban az *emberi történelmet* példázza: tökéletes írtás elképzelhetetlen, de hogy ki lesz a túlélő, az valóban véletlenül (vagy véletlenek összjátékán) múlhat. Senki sem tudhatja, hogy a – bármilyen – megjelöltségben élő utóbb milyen pusztulásra, túlélésre, esetleg győzelmi pozícióra számíthat. Éppen ezért kell úgy is élnie – védekezésül –, mintha nem lenne megjelölt.

*

És itt kezdődik a Julianosz-regény másik arca. A halálra szánt herceg úgy él, mintha *életre készülne*. Ha a regény kerete a kelepccék-csapdák-börtönök nagy fantáziával variált láncolata, ami kitölti: a herceg *eszmélkedése*.

Idézzük a regény első mondatának másik részét: „Flavius Claudius Julianus... a maga gyermeki hitével buzgó keresztény volt. Ariánus, mint mindenki az Udvarnál. Volt ugyan egy-két attikizáló hatalmasság, rhétor, szenátor; két lábon járó emberi monumentum, ... aki intézmény számba ment s jaj dehogy is jutott volna eszébe bárkinek a faragatlanság, hogy szemére lobbantja „pogány” mivoltát. De ezektől eltekintve, aki számított és érvényesülni akart – az az volt: igaz keresztény; pontosabban ariánus, amióta az Areioszi Egyenyszentegyház mindenütt visszaszorította s majdhogynem eretnekséggé fokozta le a katolikus orthodoxiát...”

Kezdetben Julianosz herceg nem ilyen álkeresztény. Ő rajongó. Szinte igazolva az orvost, aki első vizsgálatra megállapította *jellemét*: „Kis herceg urunknak kutya-baja... Hacsak a mohóság nem, mely természetében van s majd utóbb még megtet-szik más formájában, élemedettebb korban, például a rajongásosságban. Amit ingyen sem kúrálnánk, sokkal inkább tiszteljük annál s magasztaljuk, mint szép erényt, ebben a rajongásos korban...”

Kétféle vonzás keresztetzi itt egymást: a felvilágosult eszmélkedés és az eszmék-hez kötődő rajongó hit. Az egyik felemelő, a másik elveszejtő. Az író nagyon finoman különböztet: rokonszenve az „eljegyzett” üldözötté, aki félelmében eszmélkedni kezd, *nevelődésen* megy keresztül, felvilágosult szemlélet hatja át, érdeklődésében az audia-tur et altera pars elve is érvényesül; de ahogy rajongásosságában átlendül, ezt már nem akarja követni. Csak ábrázolja. És ezzel menti meg *művét*.

Határ Győző, aki maga is megtapasztalta – amint a rettegést – a rajongás ártal-mait és veszélyeit, már korán – lásd az 1947-es *Heliáne* című regényt – „elidegenítő” célzattal, iróniával szemlélte annak hatását. Ezt folytatta az *Éjszaka minden megnő* című regényében, az evangéliumi történet modernizálásával és profanizálásával. A Julianosz-regényben nem él az ilyen irónia eszközével. Julianosza belső fejlődését írja meg, vívódásait a monologue intérieur-ré váló regényszöveggig átélve. Kérdés: azért teszi-e, mert Julianosz magára vállalja az ő (az író) antikrisztianus elveinek kép-visetét? Korántsem. Ne kövessük eddigi kritikusait, akik Határ Győző *filozófiájának* illusztrációját látták inkább a regényben. Sokkal lényegibb oka van itt az irónia mel-lőzésének.

Határ Győző az *Özön közönytől*, a *Szélhária* kötetin keresztül a Julianosz-re-gény bő utószaváig filozófiai műveiben erőteljes harcot vív az általa „judeochrisztia-

nus pálvallás"-nak nevezett kereszténység ellen, mint amely évezredekre eltorzította, megalázottá tette az európai ember szemléletét. És ezt a vitát vállalta valaha a valószínűs, a történelmi Julianosz császár is. De szerencsére a regény *regény marad* és nem húz el semmilyen filozófiai vitáit felé. Ezt hangsúlyozza is az író utószavában. Mert ha egyet is ért az író a császár antikrisztianus okfejtésével, nem ért – mert nem érthet – egyet a fiatal Julianosz rajongásosságával. Természetesen kezdeti arianusságával, de későbbi attikizáló rajongásával, a herceg papnő-szerelme, Szozipátra khál-deus-szellemű misztikusságával sem. Tartalmukkal sem, az alkati meghatározottságú viselkedéssel sem.

A regény formáját tekintve a Bildungsroman szerkezetét követi, az ifjú herceg különböző nevelők, barátok, barátnők hatására kiábrándul a primitív szellemi tákolmányoknak érzett, különben is egymással vetélkedő szektákra szakadt kereszténységből és visszatér az attikai „szentkönyvek”, Homérosz és Hésziodosz istenvilágához, a Platon alapján alakuló plótonoszi újplatonista filozófusvallást követné, összefonva a korábban majdnem államvallássá lett Mithrász-kultusszal. Cseberből-vederbe – ráncolja homlokát Határ Győző. Amennyire példává emelhette az üzőtségekben önmagát *fel nem adó* megjegyzettet, annyira *nem* követheti a keresztény templomok helyett attikai és egyéb kultikus oltárokat hívőként visszaállítani akaró Julianoszt.

Ezért nem érdekli őt a császár majdani ténykedése. Érdekelte: az üldözöttségben sorsát eszmélkedéssel ellenpontozó ember. De elfordul a rajongásosságát különböző hitekre fecsérő győztestől.

*

Határ Győző, az ironikus mondatszöveg nagymestere ebben a regényében csak a felszínen használja fölényes művészetét. Amikor a kívülállóról van szó: az áldozatra eljegyzők rendszeréről, legyen az hidraulikus trónon ég felé emelkedő óriástartű-törpelábú császár vagy a palotát eltöltő kicsiny néger herélték patkányserege, avagy a széliránt lengedező retorok és zsinati atyák állatkertje. Az ironikus mester remekel az udvari fogadás leírásakor, a különböző görög-latin rangok-cimek magyarításában. A neofita *alkalmazkodást* csakis iróniával tudja érzékeltetni, jellemezni.

De a neofita *rajongásossággal* másképp van. A regény Julianosza egyben a század veszendő embere, függetlenül attól, hogy túlélés esetén mi várható tőle: zsarnok lesz-e vagy Don Quijote. (Az utószóban már vele szemben is megjelenhet az irónia, de már a császár-Don Quijotéről írva.) Julianosz rajongásossága ebben a regényben az *üldözött* belülről megszenvedett ügye. A barbár ősoktól származó hellén herceg agyában eszmék-hitek népvándorlása zajlik. Ez nem alakoskodás, helykereső helyezkedés (vagy amennyiben az, már nem eszmélkedéséhez, de életmentéséhez tartozik), hanem a *kiszolgáltatottság* egy fajtája, ahogy a herceg a koreszméket hit formájában gyakorlatilag át is éli, magába szívja, önmaga számára meghatározóvá teszi. *Orvos* jelzi ezt az alkati tulajdonságot a regény legelején, az író valójában *betegségnek* is tartja. Julianosz nem hatalmi célból, hanem életbenmaradása érdekében tájékozódik – közben pedig máris úgy éli át a hiteket, mintha tőle magától is függene azok sorsa. A hatalom foglyaként úgy gondolkozik, mint a hatalom birtokosa. Mert olyan helyzetben él, hogy a túlélés esélye az ő esetében egyben a hatalom reménye is. És ez azonosítja helyzetét századunk bizonyos fajta forradalmárával.

Az üldözött ember szektássága csak veszélyt jelző, bárha önmagában még nem veszélyes. De a megalázott álmodozása már fenyegető energiákat gyűjthet győzelem esetére. És ezzel fordulhat át az *alkati betegség társadalmi* bajjává. Már benne a tragikus történelmi fenyegetettség; a hatalomban a tolerancia elhagyása.

Az ifjú Julianosz: a győzelem előtti forradalmár. A hőse vívódásait követő (nem biográfiai értelemben, de helyzetét tekintve): a „blazírt” ember. A magát elkülönítő. Akiről 1947-ben a *Helian*-ban így ír a fiatal Határ Győző: „Itt különös és értelemzavaró hézag következik bemutatkozásomban... nem akarattal (csupán egy lassan gyógyuló lelki nyomor sebhelye, a védekezés stigmái:) én blazírt ember lettem. Hogy a győzelmes forradalom gátjaszakadt szennyözöne, nihilizmusa volt-e, vagy az a vele-

jéig korrupt rendszer, amivel... a vassal kivert hódítót pénzért az országba (és a kormányzatba) visszacsempészte...”, vagy így: „én meg nem születtem – – – hanem a világra toloncoltak, külföldinek.”

A *Julianusz ifjúsága*: a rajongásos forradalmár *belső* ábrázolása, a *Heliáné*ban bemutatott forradalmár életrajzában jelentkező rejtély (az író akkori szavával: „hézag”) *belső* rajza. A „hézag”, amelynek akkor nem akarta – vagy az általánosítás fokán még nem tudta – magyarázatát adni: most megfektetésért kiáltott. Már nem egyetlen konkrét csatlódás élményeként, de egy életmű történelmi (sajátos személyes emlékei) és filozófiai (sokkötetes birkózása a „judeochrisztianus” hagyománnyal) tapasztalatainak és egy évszázad jellegzetes emberi (alkati) megnyilvánulásainak összegyűjtője.

Természetes tehát, hogy egy vívódó-alakuló és veszélyeztetett embert idéz fel, nem pedig a már hatalomba került valahai hőst. De ehhez el kell vetnie a tevékeny forradalmárt eddig figyelő ironikus szemléletét. A forradalmár mostani megjelenítésében: létszámon felüli rajongásos alkatú ember, mielőtt még maga kompromittálódhatott volna. Amíg nem a császár rajong, addig indulata művészileg-emberileg hitelesíthető. Csakhogy a történetben rejlő történelmi *mese* a végülis győztes autokrátorról más színezetet is ad ennek a – mondom – jogos pátosznak. Figyelmeztethet: hogy a hős is lehet balek, a túlélőből is lehet újabb zsarnok – ha a rajongásosság foglya marad.

És talán még ezen kívül másik oka is lehet Határ Győzőnek, amiért *nem írta* tovább a mesét, a győztes autokrátor történetét. Mert Julianosz *uralkodása* – az író utószavából is tudom – már *inkább valamely mesehős* útja, mint századunk jelenségeit is példázni képes történet. Rajongásossága *ellenére* megmaradt – igaz, *rövid* életében – a tolerancia hívének. Vitatkozó és nem taposó autokrátor lett. És ez – ugye – „csak a mesékben él”. Különbözik is: autokrátor és tolerancia – egymást kizáró ellentétek. Ha volt is a történelemben ellenpélda, az kisiklás a logika rendjéből, személyes véletlen.

Határ Győző első megjelent, alapvető regényének, a *Heliáné*nak végszava a *tolerancia*, és ezt az író nem egyesek kegyétől várja el, hanem az emberiség egészének szerető programjává tenni. Valahogy úgy, ahogy Archie Dumbarton gyakorolta az *Éjszaka minden megnő* című regényben: megmentette-megváltotta újra a világot, úgy hogy az ne is tudjon róla. Tehát: minden egyes ember éljen a teljes közösségért – de személyes tetteiért ne várjon kiváltságot, főként ne váltsa ki rajongásosságra alkalmas helyzeteket. A kozmoszt – szerinte – jellemző „Özön Közöny”-nyel szemben az ember józan, „felvilágosult” áldozatvállalása álljon. Julianoszt ebben először körülményei gátolják (ezt írja meg regényében), utóbb természete akadályozza (erre már nem kíváncsi, ezt már végiggondolta a *Heliáné*ban és az *Éjszaka minden megnő*ben).

Julianosz: százados jelkép, és regénybeli megjelenítése válasz az író ifjúságában írott művekben felvetődött kérdésekre is. Azok továbbbírása: kíváncsiság és összegezés. Az emigrációból. (Amely már régen nem tagadást jelent, legfeljebb önmaga elkülönítését, távolban élést.) Ezt az *írói helyzetet* mint megítélő-menekülést biztosító lehetőséget a *Heliáné* jelöli ki a „blaziert ember” számára. Az itthon, a forradalomban írt ironikus *Heliánéra* így lehet válasz a londoni Hongriuscule-ben alkotott patetikus *Julianosz ifjúsága*.

Határ Győző egy történelmileg pontosan megrajzolt negyedik századi figurát keltett életre korhű környezetben; és egyben egy jellegzetes huszadik századi sorsot élt át, személyes emlékeiben is hitelesítetten. Amennyit megírt Julianosz történetéből, annyit befoghatott regényébe: nem esett sérelem sem a múlt, sem a jelen. Az esztétikai megvalósítás során egyensúlyt teremtett az epikai hitel és a korszakos szimbólum között. Ezért is mondhatom: maradandó értékű alkotása született a magyar irodalomnak.

MINTHA VALAHONNAN...

Hasonlatok Mándy Látogatás apánál c. elbeszélésében

1987 elején jelent meg a Magvető Könyvkiadónál a Mándy-életműsorozat új darabja. A kötet a 60–70-es évek terméséből a talán legnépszerűbb s leginkább mándys három művet közli. (Régi idők mozija, Zsámbooky mozija, Mi az, öreg?) A *Mi az, öreg?* regényszerű elbeszélőciklus a pálya egyik csúcsa, és alig hasonlítható eredetiségével, hatásával az új magyar próza kimagasló eredményei közé tartozik.

Jelen dolgozat célja, hogy a Mándy stílusát globálisan értékelő vagy elemző megállapításokhoz (felületesség lenne itt *néhány* nevet kiragadni!) egyetlen részterület vizsgálatával csatlakozzék. A „filmszerű”, „költői”, „szociográfikus” – vagy „romantikus”, „groteszk”, „ironikus” jelzőkkel illetett látásmód és módszer egy eszközéről lesz szó – a példákat egyetlen elbeszélésből véve.

A vizsgált egy ívnyi megjelenítő elbeszélésben az író-elbeszélő *készülődik* meglátogatni édesapját a kórházban, eközben sokmindenen eltöpreng, emlékek ötlenek fel – a kompozíció aktív (nem felidéző) része, az utolsó tiz sor a tényleges találkozás, a klasszikus novellák poén-szerű zárlatával. De az emlékidéző rész sem elmondás, hanem dialogizált vagy belmonológ típusú közlés.

Tudjuk, a mű kétszeres közvetettségében a valóság egyféle koncepcióját adja. Csak ennek a közvetettségnek a változatairól beszélhetünk. Arról például, hogy a társadalmi, történeti vonatkozások a mű mely rétegében mutatkoznak legerősebben. Mándynál ez a fajta társadalmi-történetiség igen jól megfigyelhető a szereplők beszédében. És itt az elbeszélő író is szereplő. Többek között ezért is külön figyelmet érdemel maga a szöveg, a nyelvi szint. Erről egyrészt a beszédmód vizsgálatakor szíhatunk, másrészt a stílus vizsgálatakor. Az elbeszélésben szembeötlő a nyelv mindennapisága. Egy bizonyos társadalmi-történeti meghatározottságú (budapesti kispolgári, a XX. század első felében) réteg beszédstílusa jellemzi az elbeszélést. Természetesen nem a nyelv „mindennapi pillanatnyiségének fokozásáról” van itt szó – tehát stilizálatlan nyersanyag átvételéről, hanem egy mindennapi hatást keltő, de művészien átfarmált, kifejező nyelvről. Ezt a jellegzetességet figyelhetjük meg a „groteszk realista” hasonlatokban, a jórészt köznyelvi eredetű, de alakított és újszerű szóképekben és a szupraszegmentális, szóelemek fölötti eszközökben. A formáltság sok esetben a kontextuáltságot jelenti Mándynál – az új viszonylatokba állított nyelvi jelenség természetesen új jelentéseket is felvesz.

„Hasonlat akkor keletkezik, mikor valamely fogalmat szemléletesség vagy hangulatosság céljából egy másik, vele valamely tekintetben rokon fogalom mellé állítunk.” (a) „Könnyebben elnézzük... a szemlélet hiányosságát, ha a hangulat tökéletes.” (u. o.) „A költői képnek nem differencia specifikája a szemléletesség.” (b) „A hasonlat distanciát jelent.” (c)

Bővebb magyarázkodás helyett előljáróban a fenti idézetekkel jelzem, hogy hasonlatnak mit tartok, milyen álláspontra helyezkedem. Ilyen alapon gyűjtöttem össze az elbeszélés hasonlatait.

Az elbeszélésben 20 hasonlat van (a hasonlatokat megszámoztam 1–20-ig, helyenként sorszámommal hivatkozom rájuk – lásd a függeléke!). Egy hasonlatban nincs modalizátor – „mint” vagy más nyelvi kifejezője a hasonlító gesztusnak –, ez az ún. jelöletlen hasonlítások típusába tartozik. „... Barna zacskók a széken. Két türelmes vendég, akiknek nem jutott külön hely. ...” (19.) Hasonlít a teljes metaforához; attól főleg az különbözteti meg, hogy a tagok („zacskók” és „vendég”) sokkal inkább

megőrzik önálló jelentésüket is. A jellegzetes Mándy-hasonlattól – mint látni fogjuk – csak a modalizátor elhagyásában különbözik.

Mándy ugyanis gyakran két külön mondatba szabott (ponttal elválasztott) egy-ségben fejt ki hasonlatait. Véleményem szerint egyébként a teljes metafora-szerű alakulatok, ha két külön mondatba kerül az „azonosító”, ill. „azonosított” – mindenkor hasonlatnak minősülnek. Ez mondattani elemzéssel és intonáció-elemzéssel bizonyítható.

A jelöletlen teljes metaforára emlékeztető 19.-et kivéve a többi hasonlat tartalmazza a hasonlítás nyelvi kifejezőjét. Mándy általában szűkszavú szerző, mondatai rövidek. Kifejtett hasonlatai is legfeljebb csak két hasonlító tagmondatot tartalmaznak, s ezek az alárendelt tagok éppen a leegyszerűsítést szolgálják. A bonyolult mondatrészt kifejtő alárendelés leegyszerűsítő funkcióját használja ki a szerző: „Mint egy sportoló, aki valami edzőtáborba vonult.” (2.) „Összehúzta magát, mint egy futballkapus, amikor labdát vár.” (7.) „Távolabb egy szürke, kaszárnyszerű épület. Olyan első világháborús kaszárnya.” (20.) A „kifejtés” tehát semmiképp sem zsúfoló tendencia. (Ilyen lenne inkább a halmozás!) Stilisztikai szerepe másban keresendő: a képszerűsítésben, ill. a kép pontosabbá tételében. Ez a pontosság szituációra utal.

A *Látogatásban* 10 esetben egy mondatban történik a hasonlítás, a hasonlítások másik fele több mondatos, azaz a hasonló és hasonlított külön mondatba kerül. Ezekben az esetekben a hasonlító mondat részben elszakadván, függetlenedve a hasonlítottól, önállóbb jelentéshordozóvá válik. Alkalmazabb lesz több mondat (több hasonlított) megvilágítására. Így előtérbe kerülnek, felszabadulnak bizonyos asszociációs körök, a különvált mondat stilisztikuma szabadabban érvényesül (pl. 4: „apa. Akárcsak egy furcsa növény abban az áttetszően tiszta fényben.”) Míg a szorosan egymás mellé rendelt távoli szubsztanciák nagyfeszültségű kölcsönhatást mutatnak két tag, illetve ezek asszociációs udvara között, addig az ilyenféle elszakadások egyrészt tovább fokozzák a feszültséget, másrészt a távolabbi szöveggörnyezet újabb pólusait vonják szemantikai hatókörükbe.

Fontos funkciója még a hasonlatok ilyen „kettébe vágásának” a *groteszk* felvilantása. Az 1. vagy a 17. esetében például a hasonló úgy eltávolodik a hasonlítottól, hogy újfajta funkcióba kerül – asszertórikus (vö.: *d*) ítéletté válik. S ez az ítélet az adott szituációt groteszk megvilágításba helyezi. A 17.-nél például: „Lányok integettek a süteményespult mögül. Akárcsak labdát dobálnának.” Az integetésről (mint a hasonlítás alapjáról) egy pillanatra megfeledkezünk – s marad a „labdadobálás” a presszóban. A szikrakontaktus létrejöttével viszont érezzük: ez a hasonlat jól szemlélteti a szóbanforgó mozdulatot. Képtelenség és realitás ambivalenciája egyetlen gesztusban: a groteszk hasonlat egy lehetősége ez.

Ezekben a szétszakított, többértelmű hasonlatokban nem mindig egyértelmű, ill. egyféle a hasonlítás grammatikai kifejezése sem. Mándy szívesen alkalmaz feltételes jelentésárnyalatú módhasonlító mellékmondatokat (pl. „Örökké feketét iszik, mintha láthatatlan folyamba merítené a csészéjét.” 3., „Forgatta, nézegette, mintha itt helyben akarná fölszeletelni.” 16.); de módhasonlító mellékmondatot igen gyakran. A hasonlatok egynegyedénél a mellékmondat faja bizonytalan. Ilyen pl. a már említett 2. hasonlat, ahol attól függően, hogy az előző főmondatként funkcionáló mondatokra az „apa olyan...” vagy az „apa úgy” jelentést értjük rá – a mellékmondat („mint egy sportoló...”) módhatározói vagy jelzői lesz. A lényeg épp az, hogy: potenciálisan mindkettő. Ez a fajta hasonlat érdemileg csak a nagyobb szövegösszefüggések szintjén értelmezhető.

Említettem, hogy az elbeszélésben 20 közül 19 hasonlat jelölt, modalizátort tartalmaz. A modalizátorok – itt kötőszók, kivéve a 20.-at, ahol a „-szerű” melléknév-képző a modalizátor.

A tipikus feltételes hasonlító kötőszó, a „mintha” fordul elő legtöbbször: 9 esetben, a par excellence hasonlító kötőszó, a „mint” 5 esetben; az „akárcsak” 3 esetben (a „minthá”-val azonos grammatikai funkcióban a 17.-nél; a „mint”-tel az 1.-nél és 4.-nél); az „akár” 1 esetben fordul elő. A „mintha”-kötőszavas hasonlatoknak külön figyelmet kell szentelnünk.

Kemény Gábor az általános véleménnyel szemben (vö. pl.: a, e) a „mintha” kötőszós feltételes hasonlító mondatoknak csak kis részét tartja hasonlatnak. Szerintem az „elbeszélő felvillanó képzetársításait” rögzítő, feltételes hasonlító mondatokat – legyen bár azonos a fő- és mellékmondat alanya – teljes értékű hasonlatként kezelhetjük, ha tartalmilag a hasonlítás gesztusa a meghatározó. Tény, hogy ezek más típusú hasonlatok, nehéz például valamely lexikai vagy szintaktikai egységgel azonosítani a hasonlítottat, ill. hasonlót. De nem összebékíthetetlenek a hasonlat fentebb idézett és elfogadott meghatározásaival.

Ilyen problematikusnak tűnő feltételes módhasonlító mellékmondat többek között a 10.: „Mintha valahonnan a falról akarná leemelni apát”. A mellékmondat főmondata funkcionális szempontból a megelőző, formailag különválasztott „Bonyhádi körülnézett...” mondat. Ilyen és hasonló elszakításokat, az összetartozó szintaktikai egységek, mondatrészek egymástól több mondatnyi távolságát Mándynál nemcsak a hasonlatokban figyelhetjük meg gyakran (vö. f).

A fenti mondatok alanya (Bonyhádi) azonos. A hasonlítás alapja a „körülnézés”. A meghatározatlan „körülnézés” a hasonlított, ehhez hasonló (de vele távolról sem azonos) az a „körülnézés”, amikor valamit (egy képet?) le akarunk venni a falról. Azonos cselekvések merőben különböző akcidiáit hasonlítja érzékletesen, elképzelhetően a szerző. Példánk megfelelő transzformációval még a hasonlat szabványformájával sincs kibékíthetetlen ellentétben. A jelentéstanilag helyes transzformáció pedig épp a funkciót őrzi meg. És ha egy főmondat és egy hasonlító mellékmondat hasonlatváltat vizsgáljuk – funkciót vizsgálunk, nem elsősorban grammatikai formát.

Az efféle „mintha”-val bevezetett feltételes hasonlító mondatok Mándynál formálisan azon stílusesszókhoz tartoznak, melyek alapján – tévesen – Mándyt a stílus-romantika követőikhez is szokták sorolni.

Az elbeszélés „mintha”-hasonlatai a fantázia merész mozgását mutatják. A gondolat mozgásának érzékletes megmutatói akkor is, ha nem képszerűek (pl. a 15.: „Úgy baktattak fölfelé, mintha csak jártak volna egyet a ház körül.”). Ugyanakkor ezek az asszociációk sosem szakadnak ki az ábrázolt valóság közegetől. Az írói szubjektum kivételései, ill. annak beleélő, empáizáló képességének jelzései. Az „úgy érzi”, „úgy tűnt” utaló mozzanatok jogosan hozzáérhetők a főmondatokhoz. Az álom „sűrítő és eltoló jellege” (vö. g) is megfigyelhető e hasonlítások tükrözte asszociációkban. Mindez kétségtelenül az valami lebegő jelleget nekik. De – és ez a döntő – a hasonlatok hasonlító részei mindenkor az *ismert* birodalmán belül, ráadásul a szituáción belül maradva a hasonlított pontosabbá tételét szolgálják. A valóság (pszichológiailag is) reális és nem víziószerű megjelenítésének eszközei. (E realitás jellegéről a metonimikus hasonlatoknál szólnunk még.)

A hasonlatok tartalmának vizsgálatakor különösen fontos a funkciókról és a szövegösszefüggésben elfoglalt helyzetükről beszélni. Az izolált és statisztikai vizsgálat itt is csak kiindulópont lehet. A hasonlatok között négy ún. „heterogén” (logikailag, szemantikailag különbözőket hasonlító) hasonlat van, 12 „homogén” és 4 olyan hasonlítás (a 12., 8., 9. és 18.), amelyeknél a heterogenitás – homogenitás vizsgálata nem célravezető (vö. h).

Mándy általában cselekvés-fogalmakat hasonlít össze, ezért nem célravezető mindig a homogenitás, ill. heterogenitás vizsgálata, ill. nem végezhető meggyőző következetességgel. Ugyanezen oknál fogva teljesen érvényét veszíti az az elterjedt és túl sommás megállapítás, mely szerint a heterogén hasonlatok stilisztikailag erőteljesebbek. A szövegben 4 ilyen van (a 3., 4., 11. és 19.).

Ezek a „legköltőibb” hasonlatok a szövegben, teljesen eredetiek – mégis irodalmias ízűek. Ez akkor világlik ki, ha összevetjük őket a többi hasonlattal. Azok mind a beszélt nyelvből erednek, s emelkednek művészi rangra. A 3. hasonlat kissé patetikus, a konkrétat hasonlítja az elvonthoz. A hasonló irodalmi-filozófiai reminiscenciákat hordoz és szimbolikus (láthatatlan folyam = az örök idő, a folyamatoság). E hasonlat az orvos jellemzésénél található. (Magában a leírásban és az író-orvos párbeszédben is van valami merevség vagy modorosság.) A 4.-nél embert tárgyhoz (nö-

vény) hasonlít, az 5.-ben tárgyat emberhez, a 11.-ben elvontabbat a konkrétéhoz. Ezek szokványos irodalmi megoldások, egyéni jellegzetességük ilyen szempontból nincs.

Az összes hasonlat eredetének vizsgálata már statisztikailag is egyedi sajátosságokat mutat.

A vegyes típusúak – emberhez való hasonlítás (19.), biológiai jelenséghez (11.) való hasonlítás; jelenségek, cselekvések összevetése – mellett 10 hasonlat egyértelműen a *sport* területéről (a 2., 5., 7., 13., 17.) és a hősök közvetlen tárgyi környezetéből (1., 4., 6., 10., 15.) való.

A két utóbbi típus dominanciája általában is jellemző Mátyás hatvanas, hetvenes években írott műveire. Ez a mű világának realitását, a nyelv közvetlen élőbeszédi jellegzetességét fokozza. Természetesen a hasonló értékelése önmagában nem elégséges. A hasonlítotthoz való viszonyok funkcióit alább tárgyaljuk.

A hasonlítás *alapját* tekintve szembeötlő a „hangulati megfigyelések” gyakorisága. E hasonlat-típusba tartozó alakulatok közelebről megvizsgálva: érintkezésen alapuló ún. metonimikus hasonlatok. Szövegünkben relatíve igen sok, 8 metonimikus hasonlat található (1., 4., 5., 6., 7., 10., 14., 15.).

A hasonlóságon és érintkezésen alapuló hasonlítás egyetlen aktusban – hasonlatban – nemcsak lehetséges, de a költészetben jellegetes is, és a költői sokértelműség fő forrása (vö.: i). Metonimikus hasonlatnak azokat a fajta hasonlatokat tartjuk, ahol a térbeli-időbeli-anyagi érintkezés nemcsak kimutatható, de a hasonlat lényeges eleme, létrehozó elve. A 6. hasonlatban: az a tétova mozdulat, amellyel János az ablakban álló öngyilkosjelölt apja után nyúl, olyan, mintha egy váza után nyúlna. Itt a hasonlításban metonimikus mozzanat van: az ablak, váza, növények, a párkányon álló ember *egy helyen* vannak. Előbb volt a szokásos mozdulat (a váza után nyúlás), amelyet most *aktualizálva* a különleges helyzetre alkalmaz az író. Ebben és a többi említett metonimikus hasonlatban éppen az „érintkezés” miatt fontos szerepet kap a szituációban jelentkező tárgyi-anyagi világ. E hasonlattípusok az ábrázolt valóság *realitását* (és nem az álomszerűséget!) fokozzák. A rendkívülit objektívizálják a hasonló tárgyilagossága.

A 4., 6., 19. metonimikus hasonlatok helyzetfestő funkciója lényegi funkcióként áll előtűnk. A szöveg sokértelműsítését és a reális helyzetfestést egyaránt jól szolgálja például az „ablak-jelenet” 4. és 5. hasonlata.

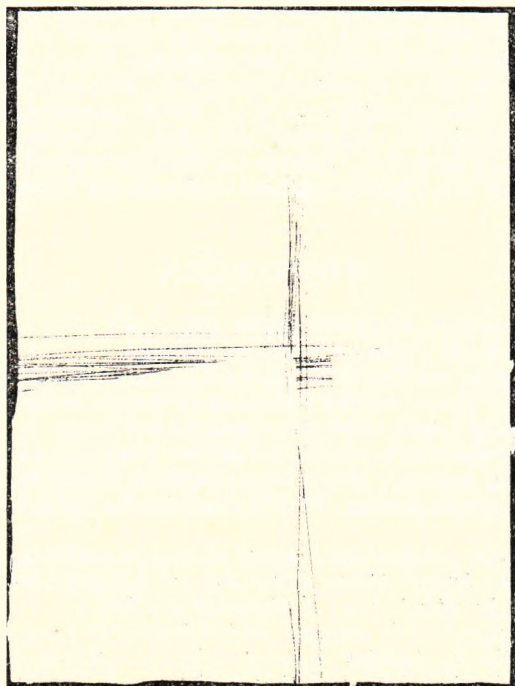
Az apa elképzelhetően olyan, mint „egy fura növény” A „növény” hasonló ugyanebből a milióból való, a szoba-ablak realitás metonimikus részlete – tér-metonímia. Az egy mondatnál későbbi 5. *időbeli* érintkezésen alapuló metonimikus hasonlatot teszi szimbolikusan mélyé és többértelművé. A „... mint aki éppen startot vesz” hasonlító mellékmondat tulajdonképpen két tagmondatot olvaszt egybe: 1. mint az, 2. aki. Épp ez egybeolvasztás teszi lehetővé a „mintha startot venne” értelmezését is. Az első értelmezésben hasonlító jelentésárnyalatú jelzői mellékmondatot kapunk: „(olyan) az, aki...”; a másodikban feltételes árnyalatú módhasonlítást érzékelünk. (Vö. a mondatok „szétszakitottságánál” tárgyalt 2. hasonlattal.) Éppen a második értelmezés, mely része kell legyen egy teljes felfogásnak, a metonimikus mozzanat megragadása: „apa” lehet, hogy csakugyan „startot vesz” – leugrik egy pillanattal később. Ez a hasonlat többértelműségével nagyszerűen magába sűríti az egész visszás jelenet hangulati-emocionális többértelműségét. Az öngyilkosjelölt „ácsorog”, „megborotválkozva, lesimított hajjal”. „Várható”, hogy „átlendül” az egyik ágra” (!). A már említett 10. hasonlat – „Mintha a falról akarná leemelni apát” – metonimikus jellegével egyike a mű azon fontos elemeinek, amelyek az elbeszélés „rejtett életanyagára” a szűzsénél konkrétan utalnak. „Apa” az elbeszélés jelenében már valóban csak egy falról leemelhető fénykép.

További példákkal is igazolhatnám, hogy a szöveg metonimikus hasonlatainak hasonlító tagjai éppen metonimikus természetűknél fogva a reális helyzetfestést, a leírást, a jelentések sokoldalú kibontását és elmélyítését is előbbre viszik – valamint értékelő mozzanatot is tartalmaznak. Ez a jelenség éppúgy nem az irrealitás, a szürrealitás vagy látomásosság szolgálatja, mint ahogyan a „mintha”-val bevezetett hasonlatok sem ilyen funkciót töltenek be.

16. *Forgatta, nézegette, mintha itt helyben akarná föl szeletelni.*
17. *Lányok integettek a süteményes pult mögül. Akárcsak labdát dobálnának.*
18. *És egyszerre csak ott állt apa! Mintha már rég ott álldogált volna abban a kissé félrecsúszott kalapjában.*
19. *Barna zacskók a széken. Két türelmes vendég, akiknek nem jutott külön hely.*
20. *Távolabb egy szürke, kaszárnyaszerű épület. Olyan első világháborús kaszárnya.*

IRODALOM

- a) Zlinszky Aladár: A szóképekről: A magyar stilisztika útja. Bp., 1961. 198, 254.
- b) Kemény Gábor: Képsűrűség és kompozíció Krúdy prózájában: Magyar Nyelvőr 1974. 3.
- c) Balázs Béla: A hasonlat: B. B.: Válogatott cikkek és tanulmányok. Bp., 1968. 181.
- d) Bojtár Endre: A Kassák-vers tartalma: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Bp., 1971. 301.
- e) A magyar stilisztika útja. (Szerk. és a lexikont összeállította: Szathmári István) Bp., 1961. 444.
- f) Herczeg Gyula: A modern magyar próza stílusformái. Bp., 1975.
- g) Baudouin, Charles: A katarzis: Művészetpszichológia. Bp., 1973. 394.
- h) Kemény Gábor: Krúdy képalkotása: Nyt. értekezések 86. Bp., 1974. 53.
- i) Jakobson, Roman: Hang – jel – vers. Bp., 1972. 262.
- j) Caudwell, Christopher: Illúzió és valóság. Bp., 1960. 215.
- k) Bahtyin, M.: Vremja i prosztransztvo v romanye: Voproszi Lityeraturi 1974. 3. 65.

PÁSZTORDALOK KÖDBEN, ÉJJEI FAGYBAN

Kalász Márton: Ki olvas éjszaka verset?

„a szavakat mikor használhatom” – olvasom Kalász Márton remekművű verséből (Száradj az illatáért) az indító kérdést, és a magam intelméül újra meg újra elolvasom ezt a sort, pontosabban, elismételgetem még néhányszor magamban – mielőtt *erről az olvasásról valló írásnak* nekimerészkednék. Nem mintha ezáltal több bátorság gyűlne bennem össze az írásos beszédhez, ellenkezőleg: inkább a félelmemet érzem megnövekedni, hogy netán majd helytelen locsogásba torkollok – a tárggyal mégoly óvatosan bánd – beszédemmel, hogy legfőlőbb kifecsegnem sikerülhet róla ezt-azt, mint annyiszor tettem már így, ha különösen fontos s kivált a számomra nem mindennapi értékű élménnyel ajándékozott meg vagy kerített szembe a sors. Némileg vigasztaló, hogy ezt mindig a gyerekszáj tetette velem, a hirtelen-azonosulás vágya a kápráztató tökéletességgel, ami, ugye, még felnőtt korban is csapongós hadarásba kergetheti az ember nyelvét.

„a szavakat mikor használhatom” – nézem ismét a verset, amelynek mostanra már minden szavát betéve tudom, és ez a tudás egyelőre pont ahhoz elég, hogy ne merjek csak úgy önállóan beszámolni róla; mondom tehát tovább, a második sort: „amikkel eltelt a gyerekkorom”, majd az első szakasz zárósortát: „nekik otthon még földidézhetem”. Milyen gyengéden, egyszersmind azonban váratlanul (mert meglepően!) szívszorító a sorvégi „m”-eknek ez a puha szájjárású, zöngés némaságba el-elűnő rimelése, mint valami végtelenül finom, férfiasá érett generálbasszus, amely, érezhetően, nemcsak biztos alapjául szolgál a rákövetkező dal(lam)soroknak, hanem *impliciten* már *ismeri* is azokat, körülbelül úgy, ahogy egy alvajáró lépése-ritmusa sűrít-öldja együvé az észlelhetőségen inneni és túli tartalmakat. Ilyes álommatematika indítja, riasztja fel az embert az álom cselekményére, arra az újrájárásra, -épít-(kez)ésre, amely ezúttal nem annyira a szorgos tevéken, napi transzcendenciájában, mint inkább a nyílás öncélúságában – természetűségében – tapasztalja meg magát: „netán ha álomban kószálgatok / lökhetné szabadba ijedt tudóm / ott magam járok, naptalan mezőn”. Hogy búvik, rebben, játszik szinte már önrémületével itt a dal! Nem kell mondania, anélkül is megjelenik az egyedül csavargó kisfiú réműző-daloló alakja a naptalan, azaz árnyalatlan – mert így minden, ő is, egyformán árnyékban van – térben. Alighanem ettől az egy-tónustól kap olyan különös, zárt-belsőjű kulisszavisszhangot (visszfényt) a „szabadba” határozó, mintha maga a levegő – s így persze a tódulatai is – venné föl az ég szürkéjét s a föld barnaságát, és ekként a költő gyermekalakja egyszerre járna a föld alatt, illetőleg attól *egészen* elemelkedetten. (Elháríthatatlanul az emlékezetembe tolnak itt az Apokrif szavai: „Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. Fáradt vagyok – kimeredek a földből.” – valószínűleg azért, mert úgy érzem, Kalász Márton *ezúttal* a Pilinszky-i hazautazást (is) sűrítette és *könynyitette* tovább, hadd mondjam újra, ilyen abszolút dallá, Pilinszkytól eltérően, már nem a dráma különböző szegmenseit meg-megszólaltatva, megkomponálva, hanem teljesen csak a belső hangzásra figyelve-ügyelve – amelyben a napszakok vagy elválaszthatatlanul vagy egymástól függetlenül változhatnak a képeiket:) „nyalábbal karban szórom-fűzhetem (megint micsoda telibetalált többjelentésűség!) míg tartok, már reggel, a ház felé” – és itt rögtön a megtorpantó-továbblendítő, rá- (nemcsak a háztájra) szűkítő önreflexivitás: „ámulhatok, fűszeres füveken // bánhatok, kövér

gizgazzal szokás" – és most jön a versesemény újabb lélegzetelállító metamorfózisa: „ejtethem, gesztes leveles galyat / hajít épp padkára párkányra *más*" (kiemelés: M. J.)

Ugyan ki ez a más(ik), aki a *bánhatásból* kibomlott *ejtethés*, *hajítás* más-síkjaít ennyire kegyetlen evidenciájú mozdulattal tagolja vagy még inkább: hajlíti a feszülésűvé? – kérdezzük, miközben nagyon jól tudjuk róla, hogy több, mint bárki az otthon családtagjai közül; mégis, talán nem tévedek nagyot, ha – a két sorral fentebbi szó sugallatának engedve – a *Gazda* névvel illetem ezt a kétségkívül minden-önmagáért felelős autoritást, akinek és akihez a leglázázóbb gyermekies (ágas, leveles) én is alázattal tartozik, éspedig feltétlenül. Tévedés ne essék, nem a költő Istenbe vetett hitét kívánom ezzel exponálni, jóllehet a kötet egésze szinte a keresztény eljegyzettségben fogant; engem azonban erősebben lenyűgöz a Kalász Márton-i individuum autenticitása, ha tetszik, éppen a törzstől (Atyától, Anyaszentegyháztól stb.) való végtelenül diszkrét eloldozottsága – ahogyan mindazok, újból-természet-szerűleg, szóról-szóra az ő beszédébe inkorporálódnak; de korántsem csak az áldozó bekebelező egyirányában: „száradj az illatáért; a jókedvű szél / megnyalna, rázna a mérges kutya / csöndben kérgelne holdfényen a nyúl". Evvel a csöndes-hántoló zárással nyílik meg végképp a dallam – s döbben rá az ember, hogy a szavak pontos „használata" miként idézheti meg azt az összességet, amelyben a fontosnak vélt aktualitásokra rá-ráfelelőzés minduntalan elszórja, elvesztegeti a tárgyait, s így a tulajdon értelmét is.

De hát ki olvas éjszaka verset, ki szakít időt rá, hogy az önnön éjjele fényénél *vizsgálja újra* a kiadhatatlan bevételeit (és viszontag)?... Ki mer a „rákényszerített sötét rossz gondolatokkal" egyedül maradni – gyerekkarnyújtásra a tűnékenység (illat) és az örökösség (bánat) origójától?... És egyáltalán, bátorság kérdése-e mindez, vagy inkább azé az eltökéltsége, melyet tehetség, vágy/akarat és szüntelen újuló belátás érlelhetnek csak meg az emberben, a szintígy nem lankadó vizsgálódás, gyakorlatozás során.

„létünk, romló tapasztalat", mondja, megmélyítve a szó jelentését – így kezd a *Padka* című versben: „létem, amint a koponyámat / belülről újból megtapasztja" – de ebből a romlásból nála a szellemi gyengédség támad fel újult erővel: „mintha kemencébe sarat – / hogy majd dajkálja föl a meleget, / kiárazza;". Mert a létet latoló meditációnak, vélem érteni, át kell hatnia a testet is, máskülönben merő kétségben maradnánk az őszintesége, természetűsége felől; csak hogy a meditáció éppen természete szerint többet tartalmaz a kétségeinkből, irritálóbb szóval, a kétes hajlamainkból, semmint hogy valamely ontologikus elrendezettségű célra segítene összpontosítanunk vagy összpontosulnunk, s így aztán nem is olyan nagyon furcsálni való, ha a félrehangoltság értető ereje túlnő a harmóniaképzeteinken, – készségeinken: „mintha egy bárány szánná el magát / szánná magát, átmegy a pallón, vakmerő lesz / könnyű, igaz bárány:" (Át a pallón). Mennyi változás, átkapcsolás egyetlen kockázatban, hajszáleseményben, és közte-előbb a tudatban – a *Gazda* avagy a *Pásztor* híján – felcsapó, meg-megrendülő, majd egy grammatikai *húzással*, amely per sze sűrűsít is, akár egy grimasz, mégiscsak egybegyűlt önreflexív-szórás: „(mondom: így / szavak félnek fehérben, tétovázna / ha szemük volna, nézne át könyörgőn)". Érezni, hogy a költő nem tereli a – gondjába vett – szavakat, hanem minduntalan el-elvegyül velük, olykor éppenséggel, mint a fekete bárány, belevetül az éjjel vers-féhérebe.

Palló, hid, párkány – megannyi bázisszó Kalász Márton rejtetten drámai – s azt hiszem, ettől is elégikus illetőleg enigmatikus – lírájában, amely, visszatérve a fentebbiekhez, hol a férfias mértéktudástól, hol a gyermekies érzelmek frissességétől, valamint ezek finom összefonódásától hangolt, egyszerre roppantul józan, de álombiztosságú is. És bár belejátszik, de nyilván nemcsak a gyermekkori évek, a vidék meggyökeredzése az emlékezetében készíti őt a növényi létezés *artikulált* megélésére, olyan hangzatok, szinesztéziák meg- vagy előidézésére, amikben az elementáris és a replikált tartalom nemhogy különválasztódnék, hanem inkább még tovább közelíti egymást a kettő, avval az egyre fokozódó intenzitású – anteuszi – *részvétellel*.

„amihez mércének egy égbolt / fakó parázslóbb lent a sár” (Megtördelés). A verset így valóban a tapasztalat mélyáramai izelik át, fakasztják fel a fülnek először kissé idegen benti zörejlés-zajlódás hangköreit, -közeit, létrehozva ezáltal egyszerre a dalt és a képet, érzékiesítve érzelmet és gondolatot.

E titok „mechanizmusába” a kötet talán egyetlen *novellisztikus* darabja enged tartósan bepillantani, annál is inkább, mivel itt az egyes motívumok in situ önmagukkal azonosak, a korrelációjuk pedig készen adja ki az elégikus hangot, úgyhogy a vers vége már-már tényleg *tapinthatóan* szűkül rá a beszélő személyre, a novella eseményterébe késve érkező, pontosan a harmadik harmadban feltűnő alakjára; „ahogy a szürkülő / nedvesség-görgetegben fölbukkan, kutyával / késve” – de itt mégiscsak meg kell szakítanom az idézetet, hogy a megelőző két versszakkal Kalász Márton kiméletlenül intim időtagolására hívjam fel az éjjeli olvasó figyelmét: „a pénzverde előtt / mintha *mindig ugyanaz* a kis őrszem sutyorogna / (*hétvégén is*) s várná a zsilipnél az uszályon a nőt // aki, *akármilyen az idő*, a mosást / fölcspírteti a zsinigre, s ráhagyja szélre, hóra / hogy szapulja, *alsóit reggelre* fagy törje át...” Látnivaló, hogy nem egyszerűen a napszakok oda-vissza váltásai sűrítik s egyszerűsmind tágitják is a vers erőterét, de hozzá még e tér tárgyi és eseménymetszetei adják azt a többletet, amit egyébiránt az elme véletlen ritmusú önméltlése képes csupán elhódítani magának a világból, merészen szólva, éppen a külső valóságtörvények *egyfajta* felülmúlásával. A fentebb idézett *késés* eszerint nagyon is pontosan érzékést jelent, illetőleg *pontatlanságot* abban az értelemben, amennyiben soha nem az origó, hanem annak szertetüskéződő sugarai, spontán elágazásai, szárai bogából (annak is valamely gubacsából) teremődik elő az alany – ezúttal a kutyája társaságában: „mintha örvény dobna őket elő // áll, álló alak tettetné holtnak magát / s a hatíyúk elmentek, nincs így civódó tarsa / a kutyának, néz a szénrakó kupacain át”... Emlékezzünk csak; két szakasszal fentebb a *fagy* szapult a (míg itt már nincs kikkel civódnia a kutyának), törte át a nő *alsóit*, most pedig az ő majdnem mozdulatlan tekintete hatol keresztül a szénkupacok közt, azaz a fehérre a fekete rimel (tört fehérre a hullámfekete). A *fehérenműre* a *szemközti* horizont dermedt-sötét hőhegyecskéi – ahogy rendesen az Isten háta mögött egy vidék összeáll. Vagy, mondjuk, az Isten háta maga volna ez a táj, s a költő emlékezete (Egy rakpart emléke) ekként amannak az emlékezetkiesése, -hullása, -rakódása lenne? Dehát mindez egyre kevésbé tudható; „fölfölszívja a köd, ködöt rossz ruha anyaga / a környék megszűkül, csak hideg falú *katlan* / fölnéz; ahogy még *évődne*, borongana” (kiemelések mind tőlem, M. J.).

Úgy érzem, nekem sem kell fölengednem hozzá, hogy még e záró ütempáros „évődne” igéjében is meghalljam az összes eddigi időjelölés komolyra játszó visszfelhangjait, a – például Füst Milán-i pátosszal, túlzengedett stílussal, magatartással annyira ellentétes – gyámolítatlanságból születő pátosz szólamaránylását, mely általában is nagyobb súlyt helyez a mikropoétikai elemek illesztésmódjára, semmint a kedélyvezérlésű áramlásra, érzelmi, gondolati ívelésekre. Pedig nem csak úgy találmomra jutott az eszembe éppen Füst Milán neve; mert bár rejtetten, de az ő bibliai-prófétai hosszúsorait érzem jó egypár műben itt – szaggatottan, tördelten-szálkásan – elővonalaázódni, mint például az *Egy napban* is: „ugyan lopódnál? az idő / olyan, mint a kolomp fűvemben (de lám, Kalász Márton finom játékkal fül helyett már fűvet mond, és ez a parányi áthallatszás, mindjárt meglátjuk, fantasztikus esszenciális lendületet ad a versnek) eredsz, azt hiszed, fojtva a kolomp / s jól hallja, aki messziről követ”. Visszatérve a „fű”-re, ami *természetesen* nemcsak a fület asszociálja, hanem az annál közvetlenebbül rejtett krisztusi időmértéket is (mint valamely félig áteresztő hártájú időburát) – egyezőval ebben a fojtott kolompú fűben mintha az egész végtelen létesendőség benne gyűrűznék, sőt, kis ficammal, gyűrődne, s újabb hasonlattal szólva: mint egy olyan (fél?)vezetőben, mely az egyik lényt a tőle messze levő számára oly jól, pontosan hallhatóvá teszi.

Szinte röstelllem kimondani a kulcsszót, ami ezt a hallásbiztosságot megnevezhetné, s nemcsak röstelllem, hanem félek is, vagy félem is, mert nem tudom, hogy a szenvedélyek mely és mikori(!) konstellációján múlik, hogy ez a „kulcs” merre fordul; és kinek, minek, *ki-mindennek* az érettsége szükséges hozzá, hogy a fordulat

teljes legyen, de nem bezárólagos, hanem megnyíló, mint minden kerek egész kép – végtelen egyensúly?... „így tudjátok mindketten az időt” – sugalmazza a mérleg nyelve (avagy a harangé, kolompé, vagy maga az egyszál fű) – „én, harmadik, majd csak szemmel kísérem / nyomod fölfelé, övét lefelé” – ami, ugye, *mind-egy* – „egy nap tisztán hallotok a havon”. Megvan hát mégiscsak a Pásztor, a Báránnyal azonos, a vakító fehér figyelemmel, amely egy nap majd tisztán csak maga lép. Mintha a megtördelés – itt, a kötetben mindenütt –, a versbe tördelés épp ennek a lépésnek a kop-tathatósága ellen történne, nem könnyű s így nem is akármilyen sikerrel.

Valóban nehezen, kivételes pillanatokban (idő, idő!) válnak hozzáférhetővé e gnómius terjedelmű művek, megértésüknek, gondolom, nem kisebb koncentráció, az olvasó befelé forduló szinkronitása a feltétele, mint ahogyan Kalász Márton szabta-írja ezt ki, elő szakadatlanul a maga számára, versről-versre mélyülő, a pusztá tapasztalatokat az önérdekű logikájukon túl mélyítő rigorozitással. Az átlagosnál fontosabbá teszi az ő költészetét még az a körülmény, hogy míg a mai írók, költők többsége a tradicionalitás kontra modernség versenyküzdelmét sürgetné döntésre vinni, addig Kalász az egyes versek ideologikus-prekonceptív álságaiból törekszik kifele, azaz azon benső tartalmak irányában, ahol a szó és a corpus félreérthetetlenül egymást jelentik – a személyiség nem általánosul, hanem individualitását az egyetemesben konkretizálja. (*Magvető, 1987*)

